МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ “ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУҶАНД БА НОМИ АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ”

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 32:378+008 (575.3)
ТКБ: 66+74.58 (2 тоҷик)
М - 21

МАҚСУДӢ ХУСРАВ ЗАФАРҶОН

ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ СИЁСИИ ДОНИШҶӮЁНИ КОЛЛЕҶ ҲАМЧУН СИФАТИ АРЗИШМАНДИ МУТАХАССИСИ ОЯНДА

Диссертация
барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ аз рӯи ихтисоси 5.3.9. Назария ва методикаи ташкили фаъолияти фарҳангӣ-иҷтимоӣ (педагогикаи иҷтимоӣ)

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои педагогӣ, профессор Шаропов Ш.А.

ХУҶАНД - 2026

МУНДАРИҶА

НОМГӮЙИ ИХТИСОРАҲО 3

МУҚАДДИМА 4

БОБИ 1. ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ СИЁСИИ МУТАХАССИСИ ОЯНДА ҲАМЧУН МУАММОИ МУҲИМИ ПЕДАГОГӢ 17

1.1 Тавсифи мундариҷаи моҳияти мафҳумҳои «фарҳанг», «фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда» дар тадқиқоти фалсафӣ ва равоншиносӣ-педагогӣ 17

1.2 Консепсияҳои педагогӣ доир ба шароити ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда дар фаъолияти таълимӣ-омӯзишӣ 42

Хулосаи боби якум 58

БОБИ 2. ЗАМИНАҲОИ НАЗАРИЯВӢ-ДИДАКТИКИИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ СИЁСИИ МУТАХАССИСИ ОЯНДА ДАР ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ 61

2.1. Тарҳрезии лоиҳавии ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда дар фаъолияти таълимӣ 61

2.2. Имкониятҳои дидактикии ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда дар фаъолияти таълимӣ-тарбиявӣ 74

Хулосаи боби дуюм 88

БОБИ 3. ТЕХНОЛОГИЯИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ СИЁСИИ МУТАХАССИСИ ОЯНДА ДАР ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ-МАЪРИФАТӢ 90

3.1. Тавсифи корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ оид ба ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассисони оянда дар раванди фаъолияти таълимӣ 90

3.2. Самаранокии педагогии ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда дар фаъолияти таълимӣ 137

Хулосаи боби сеюм 147

ХУЛОСА 150

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ 155

НОМГӮЙИ ИХТИСОРАҲО:

ВАО – васоити ахбори омма;

ГН – гурӯҳҳои назоратӣ;

ГО – гурӯҳҳои озмоишӣ;

ФС фарҳанги сиёсӣ;

ФТ фаъолияти таълимӣ;

МИП - модули иттилоотӣ-педагогӣ

ТПП - таҷрибаи педагогии пешқадам

ВТТ – воситаҳои техникии таълим

КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ;

МТМК – Муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ;

МТОК – Муассисаи таҳсилоти олии касбӣ;

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон.

МУҚАДДИМА

Муҳиммияти мавзуи таҳқиқот. Ислоҳоти демократӣ, ки дар шароити соҳибистиқлолии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон идома дорад, бо шомил кардани аҳолӣ ба ҳаёти сиёсӣ ва раванди қабули қарорҳои давлатӣ алоқаманд аст. Шахсоне, ки маълумоти сиёсӣ, малакаи сиёсӣ ва таҷрибаи сиёсӣ надоранд, аксар вақт бар хилофи манфиатҳои худ амал мекунанд, нуқтаи назар ва эҳтиёҷоти худро ба таври возеҳ баён ва дар назди мақомот ва дигар субъектҳои сиёсӣ ҳимоя карда наметавонанд. Дар марҳалаи имрӯза бо эътирофи озодӣ, демократия ва саъй ба онҳо, бояд тарзи истифодаи онҳоро омӯзем. Маълум аст, ки ҷамъияти шаҳрвандӣ дар асоси он фарҳанге ташаккул меёбад, ки он дар шароити воқеии ҳар як давлат мавҷуд аст. Фарҳанги сиёсӣ, ки як қисми фарҳанги умумбашарӣ аст, доимо дар ҳолати тағйирёбӣ буда, аз муҳити иҷтимоии ҷомеа вобастагии ногусастанӣ дорад. Ҷомеаи шаҳрвандӣ дар асоси инкишофи бисёрҷабҳаи фарҳанги сиёсӣ таҷрибаи худро оид ба фарҳанги сиёсӣ ва шаҳрвандӣ баланд намуда, имконият пайдо мекунад, ки ба арзишҳои бештари он муваффақ гардад. Дар ин асос дар ташаккул ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ муаммои фарҳанги сиёсӣ мавқеи муҳим ва арзишмандро ишғол мекунад.

Таҷрибаи ҷомеаи инсонӣ гувоҳӣ медиҳад, ки демократия дар ҳолати кофӣ набудани фарҳанги сиёсӣ аксар вақт ба анархия мубаддал шуда, бесамарии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, костагии иҷтимоӣ ва афзоиши ҷиноятқориро ба вуҷуд меорад. Ин зарурати инкишофи фарҳанги сиёсии омма, хусусан, ҷавононро тақозо мекунад.

Аз ҳалли масъалаи рушди фарҳанги сиёсии донишҷӯён масъалаи он ки дар ҷомеаи мо оянда шаҳрвандони қонуншинос, ба қонун эҳтиром дошта ва ҳимоятгари ҳуқуқҳои хеш бартарӣ дошта зиндагӣ ба сар мебаранд, вобастагии ногусастанӣ дорад.

Ҳар як донишҷӯ бояд соҳиби донишҳои сиёсӣ ва фарҳанги рафтори сиёсӣ бошад, зеро ҳар як донишҷӯ, ҳамчун шаҳрванд, бо шахсони дигар,

ҳизбҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, бо давлат робита дорад. Дар шароити муосири иҷтимоию сиёсии ҷаҳонӣ, ки дар байни ҷавонон баъзе аломатҳои зуҳуроти миллатгароӣ, экстремизм ба назар мерасад, рушди фарҳанги сиёсии донишҷӯён ба як масъалаи ниҳоят мубрам табдил ёфтааст.

Дар раванди гирифтани донишҳо оид ба ҳуқуқ ва уҳдадориҳои хеш, дар бораи низоми сиёсӣ, равандҳои сиёсӣ дар ҷавонони донишҷӯ қобилияти дарки зуҳуроти сиёсат инкишоф меёбад, мавқеи шахсӣ ва намунаи рафторашон дар ҷаҳони сиёсӣ ташаккул меёбад.

Барои он ки донишҷӯ бошуурона интихоби сиёсии худро дар заминаи гуногунандешии сиёсӣ муайян намояд, ба вай бояд роҳу воситаҳои таҳлили тамоми алтернативаҳо, имконот ва оқибатҳои онро омӯзонидан зарур аст.

Муҳимияти таҳқиқот тибқи ниёзҳои амалии омодагии донишҷӯён барои иштироки фаъол дар низоми нави демократӣ-сиёсии ҷомеа арзёбӣ дорад; таъсиси модели иҷтимоӣ, ки дар асоси ҳамбастагӣ ва шарикии иҷтимоӣ, фаъолияти сиёсии одамон дар ҷомеаи шаҳрвандӣ таркиб ёфтааст ва он навсозии назариявии маърифати сиёсӣ ва тарбияи шаҳрвандии донишҷӯёнро талаб мекунад, ки дар он на танҳо меъёру қоидаҳо, балки фаъолияти фарҳангии инсон аз чумла сиёсӣ ташаккул меёбад.

Омодагии мутахассисони ҷавобгӯи талаботи муосир, зарурати ҷустуҷӯи илмии технологияҳои самарабахши таҳсилот, манбаъҳо ва воситаҳои ҷараёни таълимро дар муассисаҳои таълимӣ тақозо мекунад, ки ба ташаккули сифатҳои арзишманди касбӣ ва иҷтимоӣ, ба монанди мустақилият, масъулият, ташаббус, фаъолнокӣ ва салоҳияти иҷтимоӣ, ки ба он салоҳият дар соҳаи муносибатҳои иҷтимоию ҳуқуқӣ ва сиёсӣ дохил карда мешавад, мусоидат мекунад. Рушди фарҳанги сиёсии донишҷӯён истифодаи потенсиали захиравии ҷараёни таҳсилоти донишҷӯёнро дар назар дорад, ки кадоме бо навсозии мундариҷаи таҳсилот, ҷанбаҳои тарбиявӣ, интихоби дурусти усулу технологияҳои муосир алоқаманд аст.

Инкишофи фарҳанги сиёсии донишҷӯён баррасии ҷузъи сиёсиро дар раванди таҳсилоти муассисаҳои миёнаи касбии муосир пешбинӣ менамояд. Барои аз ҷиҳати педагогӣ самаранок ворид намудани ҷузъи сиёсӣ ба мундариҷаи раванди таҳсилоти муассисаҳои миёнаи касбии муосир, дарки чунин муаммоҳои бунёдӣ, ба монанди алоқамандии сиёсат, фарҳанг, ахлоқ, эстетика ва ғайраро дарк кардан зарур аст.

Дараҷаи омӯзиши мавзӯи таҳқиқот. Дар илми муосир барои ҳалли масъалаи дар назди илми педагогика гузошташуда заминаи муайян вуҷуд дорад. Аз ҷумла, кӯшишҳои коркарди консепсияи рушди фарҳанги сиёсиро олимони америкоӣ Г.Алмонд ва С. Верба дар солҳои 60-уми асри гузашта амалӣ карда буданд.

1. Дар байни олимони хориҷӣ саҳми худро дар ҳалли мушкилоти рушди фарҳанги сиёсии ҷомеа ва шахс олимон Г. Алмонд, К. фон Бойме, С. Верба, А. Браун, В. С. Библер [13], Д. Дал, Л. Пай, Е.Вятр [30], В. Розенбаум, В. Г. Симон, Р. Такер, А. Де Токвил, Л.М. Митина [100] ва дигарон гузоштанд. Асарҳои олимони рус: В.Н.Руденко [129], А.С. Алексеев, В.П. Бранский [20], Бордовская [21], В.М. Гессен, А.М. Новиков [105], Н.Я. Данилевский, М.П. Кибардина [62], В.В. Давыдов [42], П.В. Струве, Н.С.Трубетской, Б.Н. Чичерин, баъдтар Е.М. Бабосов, Л.Н. Коган, В.В. Сериков [127], В.М. Межуев, Ю. Ожегов [110], Ж. Тошенко, Ф. Шереги И.А. Зимняя [56], ва дигарон дар таҳияи мафҳуми зарурати алоқаманд кардани сиёсат ва фарҳанг, ташаккули маърифати ҳуқуқӣ дар байни табақаҳои васеи мардум барои таъмини рушди демократии кишвар саҳми бузург гузоштаанд.

Дар раванди фаъолияти донишгоҳҳо дар даврони шуравӣ солҳои 70-80-уми асри гузашта мафҳумҳои «тарбияи коммунистӣ», «рушди идеявӣ ва сиёсии шахсият» истифода мешуд, ки дар доираи он шароит барои воридшавии ҷавонон ба сиёсат фароҳам оварда шуда буданд. Дар ин самт фаъолона кор бурда, олимон Н.М.Блинов, В.Т.Лисовский, В.А.Луков, В.И.Чупров ғояи худмуайянкунии ҷавононро дар сиёсат васеъ намуданд.

Дар охири асри сипаришуда муаммои рушди фарҳанги сиёсии шахс ва ҷомеа дар навиштаҳои Э.Я.Баталов, К.С.Гаджиев, А.С.Панарин, Н.П. Поливаева, В.П. Пугачев, Б.Д.Паригин, А.А.Соловев, М.Х.Фарукшин ва дигарон инъикос ёфтанд. Ба таҳлили муаммои рушди фарҳанги сиёсии ҷавонон асарҳои олимон П.И.Бабочкин, Ю.К.Бабанский, Л.Н.Боголюбов, А.Г.Бистритский, В.В.Касянов, О.Н.Козлов, О.Коршунова, В.Т. Лисовский, М.Ю. Рошин, Б.А. Ручкин, В.И.Слободчиков, Е.Б.Шестопал ва дигарон бахшида шуда буданд.

Бархе аз паҳлуҳои масъалаи мазкур дар асарҳои олимони ватанӣ М.Лутфуллоев [92], Ф.Шарифзода [172], И.Х.Каримова [58], Қ.Б.Қодиров [68], Ш.А.Шаропов [174], А.Нурзода [108], Б.Маҷидова [98], Ш.А.Сафаров, М.Б.Каримзода,Х.М.Сабурӣ [133] ва диг. таҳқиқ шудаанд. Вобаста ба ин масъала академик Маҳмадулло Лутфуллоев дар асари худ “Педагогикаи миллии халқи тоҷик” қайд менамояд, ки «Инсон дар ҷомеа зиндагӣ карда наметавонад берун аз он бошад. Дарки раванди ҷомеа, дастгирӣ ва иштироки фаъолона дар он муҳимтарин вазифаи тарбия буда, ба инкишофи шахсият алоқаманд аст. Зимни пешниҳоди вазифаҳои нав дар соҳаи тарбия онро бояд мадди назар дошт, ки дар ташаккули шахсият муҳити ҷамъиятӣ ва оила мақоми аввалиндараҷа доранд. Мактаб ва муассисаҳои ба он монанд ин равандро ба маҷрои низоми муайяни педагогӣ равона месозад» [92, с.203].

Ҳамин тариқ, дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ миқдори назарраси маълумот ҷамъ оварда шудааст, ки заминаи назариявӣ ва амалии таҳқиқоти мазкурро оид ба таҳқиқи ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён ташкил медиҳад.

Мутаасифона, имрӯз дар шароити кишварамон дар илми педагогика таҳқиқоти бунёдӣ мавҷуд нест, ки асосҳои назариявӣ, методологӣ, психологӣ ва педагогии ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯёнро ошкор намояд, инчунин, имконоти раванди таҳсилот дар донишгоҳ ҳамчун манбаи захиравӣ барои ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён

дар ин марҳилаи рушди таҳсилоти олӣ ва ҷомеаи шаҳрвандии Тоҷикистон ошкор нашудаанд.

Дар асоси таҳлили назария ва амалияи фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии муосир муаммои таҳқиқот муайян гардид, ки ҳалли онро дар сатҳи назариявӣ-методологӣ ва амалӣ тақозо мекунад ва барои муайян кардани имкониятҳои захиравии раванди фаъолияти таълимӣ-тарбиявиро дар ташаккули фарҳанги сиёсӣ ва ошкор сохтани шароит ва воситаҳои рушди фарҳанги сиёсии донишҷӯён мақсад мегузорад.

Масъалаи ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассисони оянда низ на ҳамеша дар доираи назари муҳаққиқони муосир қарор дорад. Зимнан, симои коллективи меҳнатӣ, ки инкишофи маънавии ҷамъиятро муайян мекунад, ба дараҷаи маданияти мутахассис, аз ҷумла ба дараҷаи фарҳанги сиёсӣ, мавқеи шаҳрвандӣ ва фарохии ҷаҳонбинии ӯ вобаста аст. Дар рафти таҳқиқот чунин ихтилофҳо байни инҳо ошкор карда шуданд:

– эҳтиёҷи ҷомеа ба шаҳрванде, ки барои инкишофи худ ва ҷомеа масъулиятро бар дӯш гирифта метавонад, аз як тараф, набудани барномаи аз ҷиҳати илмӣ асосноки ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён, аз тарафи дигар;

– эътирофи фарҳанги сиёсӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанги умумӣ, ки низоми арзишӣ-меъёрии шахсро ифода мекунад ва номуайян будани шароити педагогии ба он ворид намудани гурӯҳҳои гуногуни таълимгирандагон, аз ҷумла донишҷӯён;

– эътирофи нерӯи тарбиявии фаъолияти таълимӣ ва набудани таҳияи таъминоти барномавӣ ва дидактикии раванди иҷтимоӣсозии сиёсии донишҷӯён.

Ихтилофоти ошкоршуда шаклгирии муаммои таҳқиқот: «Шартҳои педагогии ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён чӣ гуна бояд бошад?»-ро муайян карданд.

Робитаи кор бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзуъҳои илмӣ.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар чаҳорчӯбаи нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи педагогикаи касбӣ ва иҷтимоии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» барои солҳои 2020 – 2025 ва дар асоси муқаррароти Стратегияи миллии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 таҳия гаштааст, робита ва алоқамандӣ дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ КОР

Дар диссертатсия масъалаи ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯёни коллеҷ ҳамчун сифати арзишманди мутахассиси оянда мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён баррасии ҷузъи сиёсиро дар раванди таҳсилоти муассисаҳои миёнаи касбии муосир пешбинӣ менамояд.

Мақсади таҳқиқот: муайян кардан, аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кардани шартҳои педагогии ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён ва ба таври таҷрибавӣ санҷидани самаранокии татбиқи онҳо.

Объекти таҳқиқот: фаъолияти таълимӣ-тарбиявии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ.

Мавзуи (предмети) таҳқиқот: шароит ва равандҳои педагогии ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ.

Фарзияи таҳқиқот: раванди ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён дар фаъолияти таълимӣ-тарбиявӣ дар сурати ба амал баровардани шартҳои педагогии зерин муваффақ мегардад, **агар:**

- хусусиятҳои асосӣ, мазмун ва сохтори мафҳуми «фарҳанги сиёсӣ» муайян карда шаванд;

- амсила ва барномаи ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён таҳия гардад;

- технологияи педагогии татбиқи амсилаи ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён пешниҳод гардад;

-меъёрҳои ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён муайян карда шаванд.

Вазифаҳои таҳқиқот:

1) муайян кардани дараҷаи омузиши муаммои ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён дар илми педагогика;

2) таҳияи амсила ва таъминоти барномавӣ ва дидактикии раванди ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён дар заминаи фаъолияти таълимӣ;

3) пешниҳод намудани технологияи татбиқи амсилаи ташаккули фарҳанги сиёсӣ дар байни донишҷӯён;

4) бо назардошти мақсади таҳқиқ мазмуни иҷтимоӣ нигаронидашудаи таълими умумии педагогии донишҷӯёнро интихоб намудан;

5) муайян кардани воситаҳои ташхиси педагогии дараҷаи ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён;

6) ба таври таҷрибавӣ-озмоишӣ санҷидани самараи иҷрои шартҳои педагогии муайяншудаи ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён.

Методҳои таҳқиқот. Барои ҳалли вазифаҳои гузошташуда **методҳои зерини таҳқиқот** истифода шуданд:

- равиши назариявӣ: таҳлили интиқодии адабиёти илмӣ-педагогӣ, ҷомеашиносӣ, фарҳангӣ, сиёсатшиносӣ; моделсозӣ; равиши системавӣ;

- равиши эмпирикӣ: мушоҳида, саволнома, пурсишнома, суҳбат, таҳлили мазмуни иншои донишҷӯён, таҷрибаи педагогӣ;

- равиши таҳлили омории натиҷаҳои корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ.

Асоси методологии тадқиқотро инҳо ташкил медиҳанд: равишҳои фарҳангӣ (Е.В. Бондаревская, В.А.Сластенин, А.Н. Утехина ва дигарон) ва шахсӣ-фаъолиятӣ (И.А.Зимняя, И.Б. Ворожтсова ва дигарон); принсипҳои ягонагии шуур ва фаъолият, интегратсия, омӯзиши таълимӣ ва ғайра. Муносибати системавӣ, ки принсипи ягонагии назария ва амалияро амалӣ намуда, зарурати ворид намудани маҳсулоти нармафзорро ба низоми ягонаи омодагии касбӣ дар муассисаи таълимӣ

(И.В.Блауберг, Ф.Ф. Королев ва ғ.) пешниҳод мекунад. Муносибати фаъолият дар асоси истифодаи технологияҳои таълимӣ, ки имкон медиҳад, ки таълим ҳамчун раванди фаъолияти худи донишҷӯён равона карда шудааст, ки ба «кашф кардани донишҳои нав», имкон медиҳад, ки донишҷӯён субъектҳои фаъолияти худ бошанд: гузоштани ҳадафҳо, ҳалли мушкилот ва масъулият барои натиҷаҳо (В.П. Беспалко, С.А.Бешенков, Г.А. Бордовский).

Асоси назариявии таҳқиқот: мафҳумҳои фалсафии фарҳанг ва муколамаи фарҳангҳо (назарияи М.М. Бахтин, В. Библер, М. Коган ва дигарон); ақидаҳои назариявӣ дар бораи муносибати инсон, фарҳанг ва маориф (назарияи Н.В. Бордовская, Н.Б. Пигалев, А.Н. Утехина ва дигарон); ғояҳои муносибат ба шахсият нигаронидашуда дар таълим (назарияи А.С.Белкин, М.В.Кларин, В.В. Сериков, И.С. Якиманская, М.Г. Яновская ва дигарон); равиши умумии дидактикӣ ба интихоби мазмуни таълим (И.Я.Лернер, П.И. Пидкасистий, Д.В. Чернилевский ва дигарон); ғояҳои тарбияи шаҳрвандии А.Гаязов, В. Голованова, А.М. Бабаев, В. Олейникова ва дигарон; назарияи фаъолияти касбии педагогӣ ва ба он тайёр кардани муаллимони оянда (О.А.Абдуллина, В.И.Гинетсинский, Н.В. Кузмина, А.А.Реан, В.А. Сластенин, А.И. Шербаков ва дигарон).

Сарчашмаҳои таҳқиқот: санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маориф", Консепсияи миллии таҳсилот, Консепсияи миллии тарбия, Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то солҳои 2030, Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрӣ, ҳуҷҷатҳои инъикоскунандаи талабот ва тағйирот дар амалияи таълим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷрибаи педагогии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, инчунин таҷрибаи шахсии педагогӣ ва илмии муаллиф.

Марҳилаҳои асосии омӯзиш. Таҳқиқот дар се марҳилаи ба ҳам алоқаманд гузаронида шуд, ки ҳар кадоми онҳо ҳадаф ва вазифаҳои мушаххасро дар бар доштанд.

Марҳилаи аввал (2018–2019) марҳилаи ҷустуҷӯ ва омӯзиш буда, ба ҷамъоварӣ, омӯхтан ва таҳлили сарчашмаҳои илмию методӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии марбут ба мавзӯи таҳқиқот нигаронида шудааст. Дар асоси тасниф ва ба низом даровардани маълумот ҳадаф, вазифаҳо, объект, мавзуъ, фарзия ва самти таҳқиқот муайян карда шуданд. Асосҳои назариявӣ, методология ва воситаҳои баҳодиҳии натиҷаҳои таълим омӯхта шуданд.

Марҳилаи дуюм (солҳои 2020–2022) – омӯзиши масъалаҳои таҳқиқотии назариявӣ, омӯзиши муфассали як қатор масъалаҳо, аз қабили гуногунии равишҳои илмӣ ва консепсияҳои таҳқиқотӣ барои муайян кардани мафҳуми «фарҳанги сиёсӣ», «таъминоти таълимӣ ва методӣ»; моҳият, хусусиятҳо ва шартҳои таъминоти таълимию методии донишҷӯёни коллеҷҳо дар шароити ташаккули фарҳанги сиёсӣ муайян карда шуданд. Омода ва нашри мақолаҳои илмӣ оид ба мавзӯи таҳқиқот.

Марҳилаи сеюм (солҳои 2023 – 2025) – корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ оид ба санҷиши самаранокии методикаи таҳияшуда доир ба таъмини дастгирии педагогии донишҷӯён дар шароити ташаккули фарҳанги сиёсӣ гузаронида шуд; натиҷаҳои кори тачрибавӣ кор карда баромада, таҳлил карда, хулосаҳо тартиб дода шуданд. Илова бар ин, тарҳи таҳририи маводи тадқиқотии диссертатсия анҷом дода шуд.

Пойгоҳи таҳқиқот: Коллеҷҳои тиббӣ, инноватсионӣ ва педагогии шаҳри Панҷакенти вилояти Суғд, Коллеҷи тиббии шаҳри Хуҷанд..

Навгонии илмии таҳқиқот:

1. Воситаҳои дастгирии педагогӣ ва таъминоти барномавию дидактикии раванди ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён муайян карда шуданд;

2. Сохтори се унсури фарҳанги сиёсӣ (нақшаи шахсӣ, нақшаи фаъолият ва нақшаи ҳамкории иҷтимоӣ) таҳия карда шуд, ки мувофиқи

он барномаи ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён коркард шудааст;

3. Амсилаи раванди ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён таҳия гардид, ки мағзи онро ҳамгироии блокҳои протсессуалӣ (азхудкунии воситаҳои муошират педагогӣ) ва блокҳои мазмунӣ (маълумоти саршори шаҳрвандӣ) дар заминаи фаъолияти таълимии донишҷӯён ташкил менамояд;

4. Зинаҳои ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷуён (боло, миёна, паст) муайян ва аз ҷиҳати моҳият пурра карда шуданд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот:

1. Мафҳуми ва моҳияти «фарҳанги сиёсӣ» дар заминаи тамоюлҳои муосири муайяншудаи рушди тарбияи инсондӯстонаи навъи фарҳангӣ мушаххас гаштаанд;

2. Дастгоҳи меъёрии педагогӣ бо роҳи аниқ кардани мафҳуми «фарҳанги сиёсии донишҷӯён» дар шароити муосир васеъ гардонида шудааст;

3. Асосҳои илмӣ-назариявии ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён – принсипҳо (муттаҳидии блокҳои равандӣ ва моҳиятӣ, ягонагии шуур ва фаъолият) ва равишҳо (байни фанҳо, фарҳанг, фаъолият ва ғайра) ошкор карда шудаанд.

4. Бо таснифоти навъҳои фарҳанги таҳиякардаи муаллиф ва асосноккунии модели ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён дар заминаи фаъолияти таълимӣ аз ҷиҳати назариявӣ ғанӣ гаштааст;

5. Шароити педагогии ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён дар фаъолияти таълимӣ асоснок гаштааст.

Аҳамияти амалии таҳқиқот аз инҳо иборат аст:

– дар амалияи таълим ҷорӣ намудани воситаҳои таҳияшудаи таъминоти педагогии раванди ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён ва барномаю таъминоти дидактикии он;

– тавсияҳои методӣ оид ба татбиқи барномаи таълимӣ-тачрибавии пешниҳодшуда дар муассисаҳои таълимии шаклҳои гуногун истифода мешаванд;

– усулҳои пешниҳодшудаи ташхиси сатҳи ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён дар амалияи таълим истифода мешаванд.

Маводҳои тадқиқотӣ ҳам дар низоми тайёр кардан ва бозомӯзии омӯзгорон ва инчунин воситаи тарбияи шаҳрвандии донишҷӯён ва дигар гурӯҳҳои омӯзандагон ба таври васеъ истифода мешаванд.

Эътимоднокӣ ва асоснокии таҳқиқот тавассути омӯзиш ва таҳлили шумораи зиёди сарчашмаҳои илмӣ, таълимӣ, методӣ ва иттилоотӣ (қариб 200 номгӯй), ки бевосита ба мавзуи таҳқиқот ва фаслҳои алоҳидаи он марбутанд, таъмин карда шуд; асоснокии методологии мавқеъҳои ибтидоӣ, истифодаи маҷмӯи усулҳои таҳқиқотӣ, ки ба мақсад ва мантиқи он мувофиқанд, сарчашмаҳои гуногуни иттилоот, иштироки шахсии муаллиф дар кори таҷрибавӣ таъмин гаштаанд.

Диссертатсия ба мазмуни нуктаҳои зерини шиносномаи ихтисоси 5.3.9 - Назария, методология ва ташкили фаъолияти фарҳангӣ-иҷтимоӣ (педагогикаи иҷтимоӣ): аз ҷумла, банди 1 - «Методологияи таҳқиқи фаъолияти иҷтимоӣ-педагогӣ, моҳият, сохтор, вазифа, принсипҳои онҳо; моделсозии равандҳои иҷтимоӣ-педагогӣ дар муассисаҳои таълимӣ»; банди 4 - «Сифати ташкили ҷорабиниҳои иҷтимоӣ-педагогӣ» (технология ва усули баҳодиҳии сифати фаъолияти иҷтимоию педагогӣ; меъёрҳо, нишондиҳандаҳои баҳодиҳии сифати фаъолияти иҷтимоию педагогӣ) мувофиқ аст.

Саҳми шахсии муаллиф дар иштироки бевоситаи ӯ дар тамоми марҳилаҳои таҳқиқот: банақшагирӣ, интихоб ва асосноккунии мавзуъ, тартиб додани сохтори рисола, муайян кардани ҳадаф, вазифаҳо, объект ва предмети таҳқиқот, ҷустуҷӯ ва дарёфти адабиёти зарурӣ оид ба мавзӯи таҳқиқот, муайян ва мушаххас намудани хусусиятҳо ва шароити таъмини таълимию методии донишҷӯёни коллеҷ дар заминаи ташаккули фарҳанги сиёсӣ, ташаккули фарҳанги педагогӣ, коркарди маълумоти таҷрибавӣ, тайёр ва нашри мақолаҳои илмӣ, иштирок дар чорабиниҳои илмӣ, ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада ва навиштани рисола зоҳир мегардад.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Муайян карда шуд, ки фарҳанги сиёсӣ низоми арзишӣ-меъёрӣ мебошад, ки муносибати дохилии шахсро ба иштирок дар фаъолияти сиёсӣ ва огоҳии ӯ аз мушкилоти ин фаъолият муттаҳид месозад. Фарҳанги сиёсиро ҷузъи умумӣ ва сохтори он нисбат ба умум ҷудокунанда дониста, се сатҳро ҷудо мекунем: фарҳангӣ, фаъолият ва ҳамкории иҷтимоӣ.

2. Исбот карда шуд, ки амсилаи раванди ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён се марҳилаи асосиро (ҳавасмандӣ-муносибат, пропедевтикӣ, ташаккулёбӣ) дар бар мегирад, ки ҳар кадоми онҳо ҳамбастагии блокҳои равандӣ ва моддии фаъолияти таълимиро таъмин намуда, бо ҳамин васила барои васеътар истифода бурдани нерӯи тарбиявии он имкон медиҳад.

3. Ошкор карда шуд, ки маҷмуи шартҳои педагогии ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён аз таъминоти барномавию дидактикӣ (барномаҳои курсҳои махсус, маводи лексионӣ ва ғ.) ва дастгирии педагогӣ ҳамчун шакли нави ҳамкории омӯзгор ва омӯзандагон, ки дар рафти онҳо мавқеи шахсии донишҷӯён ташаккул меёбад, таъсири педагогӣ расонида мешавад, ки натиҷаи он тағйирёбии муносибат, ният ва идеяҳои фаъолияти сиёсии онҳо дар бораи баланд бардоштани сатҳи иштироки сиёсии онҳо дар фаъолияти сиёсӣ мебошад.

4. Собит карда шуд, ки оид ба баланд бардошттани самаранокии ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯёни коллеҷ ҳамчун сифати арзишманди мутахассиси оянда тавсияҳои асосноки илмӣ таҳия карда шудааст, ки он дар асоси принсипҳо ва хусусиятҳои хоси ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён шарҳу эзоҳ дода шудааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Мазмуни асосии рисола, инчунин натиҷаҳои дар рафти омӯзиш бадастомада дар конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва амалии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров», Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, дар конференсияҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва

байналмилалӣ дар шакли маърӯза ва гузоришҳои илмӣ пешниҳод карда шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот дар маърӯзаҳои конфронсҳои дар шаҳрҳои Душанбе, Хуҷанд, ва Панҷакент баргузоршуда ироа шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи рисола. Муқаррароти асосии рисола дар 11 мақолаи илмии муаллиф инъикос ёфтаанд, ки 4-тои онҳо дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофшуда чоп шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми рисола. Рисола аз муқаддима, се боб, шаш зербоб, хулоса, рӯйхати адабиёт (193 номгӯй) иборат аст. Матни асосии таҳқиқот дар ҳаҷми 173 саҳифа оварда шуда, аз 15 ҷадвал, 7 расм, 2 диаграмма иборат аст.

БОБИ 1. ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ СИЁСИИ МУТАХАССИСИ ОЯНДА ҲАМЧУН МУАММОИ МУҲИМИ ПЕДАГОГӢ

1.1 Тавсифи мундариҷаи моҳияти мафҳумҳои «фарҳанг», «фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда» дар тадқиқоти фалсафӣ ва равоншиносӣ-педагогӣ

Яке аз шартҳои муҳими некӯаҳволии ҷомеа сатҳи хуби шаҳрвандии бошуурона, дарки аҳамияти фарҳанги сиёсӣ барои тарбияи мардум ва фароҳам овардани сатҳи мутамаддини зиндагӣ дар давлат мебошад. Шахсе, ки ба аҳамияти равандҳои сиёсии ҷорӣ беэътиноӣ мекунад, метавонад ба як бозичаи сиёсӣ мубаддал гардад, объекти ғуломӣ ва фиреби ашхос ва гурӯҳҳои аз ҷиҳати сиёсӣ фаъолтар гардад. Бисёре аз ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ, маъмулан, кӯшиш мекунанд, ки намояндагони муҳити донишҷӯёнро ба татбиқи барномаҳои худ ҷалб кунанд ва кӯшиш мекунанд, ки ҷавононро шарики худ гардонанд. Сабаби ин дар он аст, ки маҳз ҷавонон аксаран ҳамчун қишри сиёсигардида ва дорои руҳияи иртиҷоӣ дар ҷомеа амал мекунанд.

Маҳз дар муҳити мактаббачагон қисми муҳими иҷтимоишавиии сиёсӣ ва шаҳрвандии шахсият ташаккул меёбад. Донишҷӯён ҳамчун элитаи потенсиалии зеҳнии ҷомеа метавонанд воситаи муассири раванди ҳамгироӣ дар ҷомеа гарданд. Дар ин маврид вазифаи системаи таълим равшан аст, ки ба чунин дараҷаи ташаккули мавқеи шаҳрвандӣ ва маданияти сиёсии донишҷӯён ноил гардад, ки ҳар кас меъёрҳои ҳуқуқиро танҳо аз рӯи фаҳмиши ботинӣ, эътиқоди ахлоқии шахсӣ риоя кунад, на аз тарси азоби ҷазо.

Донишҷӯён бояд ба риояи мазмуни қонунҳо, иштироки масъулиятнок дар интихобот ва раъйпурсӣ (як шакли пассивии рафтори мусбати сиёсӣ) ё намоиш додани фаъолияти интихоботӣ, иштирок дар мақомоти интихобии давлатӣ ва дар ҳолати зарурӣ дар ҳамоишу намоишҳо (шакли фаъоли рафтори мусбати сиёсӣ) омода бошанд.

Ниҳоят муҳим аст, ки ҷавонон сиёсатро ҳамчун соҳаи табиӣ қабул кунанд ва шахсан ба воқеаҳои муайяни сиёсӣ шавқу рағбат доштанро ёд гиранд. Фаҳмидани он муҳим аст, ки ниҳодҳои пешрафтаи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳақиқат асоси идоракунии демократиро ташкил медиҳанд ва мувозинати зидди таҷовузҳои авторитарӣ мебошанд, ки эҷодиёти иҷтимоии умумибашарӣ ба нигоҳ доштани қобилиятнокии демократия мусоидат мекунад.

Эҷодиёти умумии иҷтимоӣ танҳо дар сурате имконпазир мегардад, ки шаҳрвандон на танҳо дар соҳаи маориф, балки дар соҳаи сиёсат ҳам маълумоти кофӣ дошта бошанд. Бинобар ин, талабот ба худи системаи маориф ташаккул меёбад.

Дар «Луғати академии забони русӣ» 7 маънои калимаи «фарҳанг» (культура) оварда шудааст, ки сетои онҳо хос ба соҳаи кишоварзӣ, бактериология ва истилоҳот ва ғ. мебошад. Аз чаҳор маънӣ, ки ба ниёзҳои ин таҳқиқот ҷавобгӯ аст, мақбултаринаш ин аст: «Фарҳанг – маърифатнокӣ, сермутолиагӣ, донишмандӣ». Калимаи «фарҳангӣ» (культурный) дорои якчанд маъно аст:

1. Сифати «фарҳанг», масалан, «дараҷаи фарҳангӣ»;
2. Соҳиби малакаҳои муайяни рафтор дар ҷомеа, тарбиятдида;
3. Вобаста ба густариши фарҳангу маориф;
4. Бароварда, калон, мухолиф. - ваҳшӣ, худрӯй.

Аз ин нигоҳ мо бештар ба маънои дуюми он таваҷҷуҳ дорем [158, с. 220].

Дар забони тоҷикӣ ибораи «фарҳанг» дорои чанд маъно мебошад, ки дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» [160] чунин оварда шудааст:

ФАРҲАНГ 1. маҷмӯи дастовардҳои инсоният дар соҳаи муносибатҳои истеҳсолӣ, ҷамъиятӣ ва ахлоқӣ, маданият; яке аз вазоратҳо ва шӯъбаҳои ҳукуматии вилояту шаҳру ноҳия, ки ба корҳои маданию равшаннамоӣ назорат ва роҳбарӣ мекунанд: *вазорати фарҳанг, шӯъбаи фарҳанг.* 2. *збш.* китобе, ки дар он вожаҳо ва таркибҳои забоне ҷамъоварӣ, тафсир ва ба ягон забон ё чанд забон тарҷума мешавад. 3.

одоб, шуур, тарбияи иҷтимоӣ. 4. илм, маърифат. 5. ақл, хирад. 6. тадбир, чора [160, с. 393].

Аз ин тафсири калимаи фарҳанг бармеояд, ки дар забони тоҷикӣ он ба маънои парвариш ва кишту зироат, ки дар улуми биология, кишоварзӣ ва ғайра истифода мешаванд, корбурд намешавад. Дар робита ба фарҳанг калимаи «фарҳангӣ» низ шарҳ ёфтааст, ки чунин аст:

ФАРҲАНГӢ 1. *марбут ба фарҳанг*. 2. хусусияти он чи, ки мавзӯъ ё меҳвари фаъолияти он ба фарҳанг марбут аст. 3. боодоб, ботарбия, маданӣ. 4. таълимдиҳандаи одобу фанҳо, омӯзгор, мураббӣ [160, с. 393].

Барои тадқиқоти мо мафҳуми асосӣ «фарҳанг» мебошад. «Фарҳанг» низоми таърихан инкишофёфтаи барномаҳои биологии ҳаёти инсон (фаъолият, рафтор ва муошират) мебошад, ки такрористеҳсолкунӣ ва тағйиротро дар ҳаёти ҷамъиятӣ бо тамоми зуҳуроти асосии худ таъмин менамояд. Маънои аслии вожаи “культур” (аз лотинии “cultus”) коркард, парвариш кардан аст. Вожаи «фарҳанг» дар забони тоҷикӣ низ маънои марбут ба маданият ва тарбияи одобу ахлоқ мебошад.

Дар адабиёти назариявӣ таъкид шудааст, ки аз беш аз 500 таъриф ба фарҳанг оварда ягонтоаш ягона таърифи дурусту ягона эътироф нашудааст. Аммо бо дарназардошти зарурати равшан кардани маънои фарҳанг барои таҳқиқоти пешниҳодшуда, зарур ба назар мерасад, ки ба таърифҳои гуногуни фарҳанг, ки муаллифони гуногун пешниҳод кардаанд, таваҷҷуҳ кардан лозим аст. Муҳаққиқон таърифҳои мавҷудаи фарҳангро ба шаш гурӯҳ тақсим мекунанд. Фарҳанг чунин муайян карда мешавад:

1) маҷмӯи ҳамаи намудҳои фаъолият;
2) анъанаҳои ҷомеа;
3) маҷмӯи эътиқодҳо;
4) воситаи мутобиқшавӣ ба муҳити зист;
5) маҳсули фаъолияти инсон;
6) маҷмӯи шаклҳои рафтори бадастомада.

Муҳаққиқ В.С. Библер навиштааст: «Шакли тасмими озод ва аз

нав ҳал кардани тақдир дар шуури масъулияти таърихӣ ва умумибашарии худ, фарҳанг имкон медиҳад, ки тамоми муайянкунии тавоноро аз берун инъикос кунад, ба таври бениҳоят бебаҳо қувват мебахшад, балки инчунин масъулияти шахсро барои рафтори худ, ба таври озодона шахсияти худ, рафтор ва тақдирашро муайян кунад. Танҳо фарҳанг маънои воқеӣ, зарурӣ, умумибашарӣ, масъулиятноки озодии ҳақиқии мавҷудияти инсонро ташкил медиҳад» [14, с. 305].

Умуман, муҳаққиқон розӣ ҳастанд, ки фарҳанг инъикоси арзиши воқеият аст. Он имкон медиҳад, ки арзишҳо аз насл ба насл, аз ҷомеа ба фард ҳифз ва интиқол дода шаванд. Дар ҳамин ҳол, равишҳои муосир ба таълим маҳз ба фаҳмиши он ҳамчун раванди интиқоли дониш ва арзишҳои фарҳангии наслҳо андӯхта мешаванд [22, с. 63].

А.Н. Утехина таъкид мекунад, ки «дар илми педагогӣ робитаи ташаккули тамоюлҳои фарҳангию арзишӣ ва раванди педагогӣ аз нуқтаи назари аксиологӣ омӯхта мешавад. Арзишҳои тарбия маънои инсонии он мебошанд, ки аз ҷониби ҷомеа тасдиқ гардида, аз насл ба насл мерос монда, дар назарияҳо ва системаҳои педагогӣ, технологияҳои фаъолияти педагогӣ сабт шудаанд» [159, с. 366].

Мундариҷаи таълим аз мероси фарҳангии кишварҳо ва халқҳои гуногун, аз соҳаҳои гуногуни илми доимо инкишофёбанда, инчунин аз ҳаёт ва амалияи инсонӣ гирифта ва пайваста пурра мегардад. Тибқи ақидаи илми муосири педагогӣ, тарбия раванди интиқоли шаклҳои фарҳангии рафтор ва фаъолият, инчунин шаклҳои муқарраршудаи ҳаёти иҷтимоӣ мебошад. Дар ибтидо оила барандаи фарҳанг барои инсон аст, вале маҳз дар раванди таълиму тарбия инсон меъёрҳои иҷтимоии фарҳангиро аз худ мекунад, ки барои ташаккули худи ӯ ва рушди ҷомеа муҳим мебошанд.

Вазифаҳои асосии таълими фарҳангсоз барои фароҳам овардани муҳити гуногуни фарҳангӣ мебошанд, ки дар он инсон рафтори ба фарҳанг мувофиқро ташаккул дода, таҷриба пайдо мекунад, ба ӯ дар худшиносии фарҳангӣ ва амалисозии майлу қобилиятҳои эҷодӣ мусоидат

мекунад [14].

С.Г. Тер-Минасова қайд мекунад, ки «мубрамии масъалаҳои вобаста ба фарҳанг ҳоло зарурӣ ва ногузири бемислу монанд пайдо кардааст. Ихтисоси илмӣ – «фарҳангшиносӣ» ба вуҷуд омад, ҷамъияту иттиҳодияҳои сершуморе таъсис ёфтанд, ки муҳаққиқони проблемаҳои фарҳангро муттаҳид мекунанд» [148, с. 21-22].

Антропологияи фарҳангӣ ба ташаккул ва инкишофи фарҳанги инсонӣ машғул буда, ҷанбаҳои гуногун: тафаккур, хислати миллӣ, натиҷаҳои фаъолияти маънавӣ, иҷтимоӣ ва истеҳсолии инсонро низ таҳқиқ мекунад [148, с. 20].

Илми дигаре, ки ба омӯзиши фарҳанг марбут аст, забоншиносӣ ва фарҳангшиносӣ мебошад. В.В. Воробёв чунин мешуморад, ки «ин як фанни нави филологиест, ки маҷмӯи муайяни мунтахаб ва муташаккили арзишҳои фарҳангиро меомӯзад, равандҳои зиндаи коммуникативии насл ва дарки нутқ, таҷрибаи забонии шахс ва менталитети миллиро таҳқиқ намуда, ба таври муназзами «тасвири ҷаҳони забон»-ро таҳқиқ намуда, ичрои вазифаҳои тарбиявию зеҳнӣ ва таълимиро таъмин менамояд» [27,с.12-15].

«Фарҳанги филологӣ фарҳангҳои миллиро тавассути вежагиҳои забони фарҳангӣ меомӯзад. Фарҳангшиносии амалӣ ба истифодаи донишҳои бунёдӣ дар бораи фарҳанг бо мақсади пешгӯӣ, тарҳрезӣ ва танзими равандҳои ҷорӣ нигаронида шудааст» [110].

Муҳаққиқон *вазифаҳои зерини фарҳангро* муайян кардаанд:

• дигаргунсозанда;

• пахши таҷрибаи иҷтимоӣ;

• танзимкунанда;

• маърифатӣ;

• арзишӣ;

• муоширатӣ.

Муҳимтарин вазифаи фарҳанг муттасилии таърихӣ, аз насл ба насл интиқоли (транслятсия)-и мероси иҷтимоӣ мебошад [85, с. 24].

Дар поён, мо таърифҳои фарҳангро пешниҳод мекунем (ниг. Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Заминаи андешаҳо доир ба мафҳуми «фарҳанг» дар адабиёти педагогӣ

Муаллиф	Таъриф
Ю.В. Ананев	Фарҳанг муносибати махсусу маҷмӯии иншооти моддӣ ва маънавиро ба инсон дар намуди низом ва арзишҳои инсонӣ ифода мекунад.
В.С. Библер	Фарҳанг шакли худмуқарраркунии индивид дар уфуқи шахсият мебошад.Фарҳанг муколамаи фарҳангҳост (14).
И.Б. Ворожтсова	«Фарҳанг» мафҳумеест, ки ҳам далелҳо ва ҳам малакаҳои прагматикӣ, инчунин фарҳанги пинҳониро дар бар мегирад, ки дар тасвири арзишманди ҷаҳон ва дар дониши муошират зоҳир мешавад, ки ҳамчун доминанти дохилии муоширати диалогӣ муайян карда мешавад, ки аз «ман» (ман-мавқеъ) ва аз «ту?бармеояд. (30)
Г.В. Драч	Фарҳанг – маҷмӯи фармоишҳо ва ашёҳои сунъӣ, ки одамон ба ҷуз аз табиат офаридаанд; ин муҳити «фарҳангишуда» барои зисти одамон тавассути усулҳо ва технологияҳои фаъолияти инсонӣ; ин дунёи фардҳои «тарбияшуда» аст, ки шуур ва рафтори онҳо на танҳо ва на он қадар аз ҷиҳати биологӣ, балки бо эҳтиёҷот ва манфиатҳои иҷтимоӣ танзим карда мешавад... (80, с. 18).
А.И. Пигалев	Фарҳанг мавҷудест, ки аз ҷониби инсон ташаккул меёбад (110).
Б.А. Успенский	Фарҳанг ба маънои васеи семиотикӣ ҳамчун низоми муносибатҳои байни инсон ва ҷаҳон муқарраршуда фаҳмида мешавад (155).
Е.А. Мажарова	Фарҳанг маҷмӯи фаъолият ё маҷмӯи ашё ва маҳсулоти фаъолияти инсон мебошад (89)

«Муҳаққиқон тамоюли ба низом даровардан ва ҳамгунсозии мафҳумҳои фарҳангро қайд кардаанд, аз ҷумла, бисёр мафҳумҳои фарҳанг ба чор адад мухтасар карда шудаанд» [21, с. 144].

1) ба арзиш асосёфта (фарҳанг низоми арзишҳо ҳамчун маҳсули ягон фаъолият аст);

2) ба фаъолият асосёфта (фарҳанг низоми маҳорат барои шаклҳои гуногуни фаъолият буда, маънои «фаъолият» на танҳо истеҳсолӣ (аз ҷумла, эҷодкории) чизе, балки истеъмолӣ (аз ҷумла, дарки) чизеро дорад);

3) идеологӣ (фарҳанг низоми дониш ва меъёрҳоест, ки бо идеали муайян алоқаманд аст);

4) семиотикӣ (маъноӣ) (фарҳанг – низоми воситаҳои рамзӣ (“нишона”) барои интиқоли иттилоот аз як насл ба насли дигар).

Бархе аз муҳаққиқон фарҳангро «маълумоти иҷтимоӣ, ки дар ҷомеа бо ёрии воситаҳои рамзие, ки одамон офаридаанд, нигоҳ дошта ва ҷамъ карда мешаванд» [85,с.144], муайян мекунанд.

Ба гуфтаи И.Г.Долинина, «барномаҳои фаъолият, рафтор ва муошират, ки бунёди фарҳангро ташкил медиҳанд, бо шаклҳои гуногуни ифода карда мешаванд: дониш, малака, меъёрҳо ва идеалҳо, қолабҳои фаъолият ва рафтор, идеяҳо ва фарзияҳо, эътиқод, мақсадҳои иҷтимоӣ ва мавқеъгирии арзишӣ ва ғ.» [46]. Дар маҷмуъӣ ва динамикаи худ онҳо таҷрибаи таърихии ҷамъшудаи иҷтимоиро ташкил медиҳанд. Фарҳанг барои фаъолият, рафтор ва муошират одамон барномаҳоро захира мекунад, интиқол медиҳад (аз насл ба насл мегузарад) ва тавлид мекунад. Дар ҳаёти ҷамъият онхо тақрибан якхела нақши ахбороти ирсӣ (ДНК, РНК) дар ҳуҷайра ё организми мураккаб мебозанд; такористеҳсолкунии гуногунии шаклҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, намудҳои фаъолият, ки ба типи муайяни ҷамъият хос аст, муҳити объективии ба худ хоси он (табиати дуюм), алоқаҳои иҷтимоӣ ва типҳои шахсиятҳо – ҳамаи он чизеро, ки дар марҳалаи муайяни инкишофи таърихии он сохти ҳақиқии ҳаёти ҷамъиятиро ташкил медиҳанд, таъмин мекунанд.

Завершинский К.Ф. мафҳуми «сенарияҳои аз ҷиҳати фарҳангӣ муайяншуда»-ро ҳамчун қоидаҳои ногуфта пешниҳод мекунад. «Агар ба онҳо пайравӣ кунед, пас дар байни шахсони дигар шахс буданро омӯхтан душвор нест» [53]. Дар байни дигарон фард будан «муколамаи фарҳанг»-ро дар назар дорад, ки ҳар як иштирокчии муколама барандаи як

фарҳанги муайян ва мансуб ба муҳити фарҳанги хос мебошад.

Дар адабиёти илмию педагогӣ мафҳуми «муҳити фарҳангӣ» - мафҳумест, ки «барои тавсифи сатҳи инкишофи маънавии ҷомеа ё гурӯҳҳои иҷтимоии он дар даврaҳои мушаххас истифода мешавад. Муҳити фарҳангӣ ё аураи маънавии ҷомеа, гурӯҳи иҷтимоӣ ченаки рушди иҷтимоӣ, фикрӣ, маънавӣ ва эҷодии онҳост» [181].

И.Б.Ворожтсова се ҷиҳати муҳити иҷтимоию фарҳангиро номбар мекунад. «Якум, олами атроф ҳамчун объекти идрок, дуюм прагматикӣ буда, фаъолияти бе мушкилот дар ҳаёти ҳаррӯзаро барои ба даст овардани натиҷаи амалӣ таъмин менамояд» [29,с.61]. Ҷанбаи сеюми фарҳанг алоқаманд аст, ба гуфтаи И.Б. Ворожтсова, бо зиндагӣ ва мавҷудият дар маданият: «Дониш ва малакахои прагматикӣ бо тамоми контекст, вазъият, арзишҳо, муносибатҳо, арзишҳо алоқаманданд. Онҳо дар ҷараёни бунёд ва зиндагӣ бо одамон, фазои фарҳангии додашуда иштирок намуда, бо ҷаҳон робита барқарор менамоянд» [29,с.62].

В.И.Гинетсинский «Асосҳои педагогикаи назариявӣ»-ро таҳия намуда, таъкид мекунад, ки ««мафҳуми фарҳанг» фарқи умумии ҳаёти инсон ва шаклҳои биологии ҳаётро дар бар мегирад» [33,с.101]. Ӯ пешниҳод мекунад, ки «мафҳуми «фарҳангшиносии педагогӣ» барои тавсифи равиши методологие, ки раванди таълиму тарбия дар ҷомеа ба он амалӣ мегардад – раванди азхудкунии фарҳанги дар ҷомеа андӯхташуда аз ҷониби наслҳои наврас, тағйирёбии фаъолияти ҳаёти онҳо дар зери таъсири шароити мавҷудаи фарҳангӣ ва таърихӣ истифода шавад» [33]. Фарҳанги дар ҷамъият ҷамъшуда дар соҳаи маориф инъикос мегардад. Маҳсулоти ин инъикосшавӣ, ба гуфтаи В.И. Гинетсинский, мазмуни таълим мебошад. Дар доираи низоми таълимӣ мундариҷа дар се сатҳ мубрам мегардад:

– сатҳи нақшаҳои таълимии муассисаи таълимӣ;

– сатҳи фанҳои таълимӣ;

– сатҳи маводи таълимие, ки предмети бевоситаи фаъолияти таълимию маърифатиро ташкил медиҳад [33, с.45].

Дар доираи ин таҳқиқот мо ба сатҳи сеюм, ки ба назар бисёрфункционалӣ менамояд, таваҷҷуҳ дорем, зеро он ба мо имкон медиҳад, ки предмети фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ на танҳо мазмуни худи маводи таълимӣ, балки воситаҳои муошарати педагогиро ҳамчун мазмуни таълим (масалан, асосҳои дидактика) истифода барем.

Бархӯрдҳои умумии мафҳуми «фарҳанг»-ро таъкид намуда, мо баъзе категорияҳои марбут ба онро пешниҳод мекунем. Дар назарияи педагогика навъҳои гуногуни «фарҳанг» таҳия шудаанд, ки ҷанбаҳои сершумори фарҳангро ҳамчун мафҳуми асосӣ ифода мекунанд. Ба муҳокимаи илмӣ бо муаллифони мафҳумҳои мухталифе, ки ҷанбаҳои гуногуни фарҳангро ҳамчун мафҳуми умумӣ нишон медиҳанд, доираи таҳқиқоти мазкур нест. Майдони андешаҳо ва равишҳои пешниҳодшуда барои фаҳмидани мураккабии хориқаи «фарҳанг» бо тавсифоти зиёд ва гуногунии намудҳояш пешбинӣ шудааст. Мантиқи пешниҳод аз мо тақозо мекард, ки баррасии навъҳои эҳтимолии фарҳангро аз ифшои моҳияти фарҳанги асосӣ оғоз кунем.

Дар асарҳои педагогӣ мафҳуми «фарҳанги бунёдии шахс»-ро истифода мебаранд. Як қатор муҳаққиқон (В.И.Бестужев-Лада, О.С.Газман, И.С.Кон, И.Б. Котова, Д.С.Лихачев, Е.Н. Шиянов ва дигарон) фарҳанги бунёдиро ҳамчун маҷмуи самтҳои арзишманди фарҳанги муошират ва рафтор, инчунин роҳҳои маърифати олам муайян мекунанд. Таваҷҷуҳ ба он нигаронида шудааст, ки «фарҳанги бунёдӣ» аз берун «ҷорӣ» нашуда, балки аз ҷониби шахс дар ҷараёни азхудкунии усулҳои гуногуни фаъолият ва рафтори иҷтимоӣ мустақилона инкишоф меёбад [56, с.8].

Мафҳуми фарҳанги умумиро И.А.Зимняя истифода кардааст ва таҳти мафҳуми фарҳанги умумӣ низоми мураккаби ташаккулро дар назар дорад, ки «ядрои маъниофарини онро муносибати одам ба олам, ба худ, ба дигарон, ба меҳнат, ба табиат ва ғайра ташкил медиҳад. Дар низоми фарҳанги умумӣ се тарҳи мулоҳиза ҷой дорад: тарҳи фарҳанги шахсӣ, тарҳи фарҳанги фаъолият ва тарҳи фарҳанги муносибатҳои

ҷамъиятӣ. Аз ҷиҳати фаъолияти фарҳангӣ: фарҳанги фаъолияти зеҳнӣ ва фарҳанги фаъолияти моддӣ мавҷуданд. Тарҳи фарҳанги шахсият фарҳанги муносибат ва фарҳанги худтанзимкуниро дар бар мегирад. Тарҳи фарҳанги муоширати иҷтимоӣ фарҳанги рафтор ва фарҳанги муоширатро фаро мегирад» [56].

Н.Н. Суртсилина сохтори «фарҳанги фардӣ»-ро коркард карда, «дар он фарҳанги фаъолияти зеҳнӣ, фарҳанги муносибат, фарҳанги худтанзимкунӣ, фарҳанги муошират, рафтор ва фаъолияти мавзуиро муайян кард» [169, с.11].

Муқаррар аст, ки мазмуни таълим инкишофи пай дар пайи ҳамаи қисмҳои фарҳанги фардии хонандагонро муайян мекунад. Мазмуни фаъолияти тарбиявӣ, сифат ва натиҷаҳои он фарҳанги дохилимактабӣ номида мешавад. Б.И.Рипин фарҳанги дохилимактабиро ҳамчун хусусияти интегративии низоми мактабӣ, ки дар мавҷудият ва ҳифзи анъанаҳои умумимактабӣ, дар таҳкими муносибатҳои фарҳангии байнишахсӣ, дар фарҳанги рафтори иштирокчиён ифода мекунад, мешуморад. «Фарҳанги дохилимактабӣ бо идоракунии дохилимактабӣ алоқаманд аст ва чун падидаи фарҳанги ташкилӣ ба ҳисоб меравад» [131].

Мавзӯи фарҳанги ташкилӣ ё корпоративӣ дар саҳифаҳои адабиёти илмӣ ва назариявӣ васеъ баррасӣ гаштааст. Аз ҷумла, қайд карда мешавад, ки агар дар солҳои 70-уми асри гузашта ақида дар бораи доштани «фарҳанг»-и созмонҳо аз ҷониби чандин муҳаққиқон, масалан, П.Тернер, С.Ганди, А.Петигрю, К.Гертс ва ғайра баён шуда бошад, «пас дар ибтидои солҳои 80-уми асри гузашта таваҷҷуҳи зиёд ба фарҳанги ташкилӣ ва равиши мустақили фарҳангӣ дар назарияи ташкилкунӣ буд» [107, с.75].

Назариётчиёни фарҳанги ташкилӣ ба он мувофиқанд, ки «фарҳанг» мафҳуми муттаҳидкунанда аст, ки аз як тараф ягонагии иҷтимоӣ ва муттаҳидии созмонро инъикос намуда, аз тарафи дигар самаранокии фаъолияти онро ба арзишҳо ва меъёрҳо, эътиқодҳо ва ғояҳо равона

мекунад. Солҳои охир оид ба муаммои ташаккули фарҳанги идоракунӣ мутахассисони соҳаҳои гуногун як қатор корҳои диссертатсионӣ ва таҳқиқотӣ гузаронидаанд.

Масалан, В.В.Соколова имкони ташаккули маҳорати идоракунии омӯзгорро дар раванди фаъолияти муттасили касбӣ омӯхтааст. Вай, аз ҷумла, «фарҳанги идоракуниро ҳамчун хусусияти фардии субъект, аз ҷумла дониш, маҳорат ва самтҳои арзишманди дорои хусусияти саломатӣ, функсионалӣ, психологӣ, инфиродӣ-эҷодкорӣ ва коммуникатсионӣ муайян менамояд, ки татбиқи идоракунии омӯзгорро дар сатҳҳои худидоракунӣ, идоракунии раванди таълим, идоракунии ҳамкорӣ таъмин менамоянд» [142, с. 11].

Е.В. Чижикова роҳҳои ташаккули фаъолияти касбӣ ва идоракунии роҳбаронро омӯхтааст, М.В. Заворачай салоҳияти касбии кадрҳои роҳбарикунандаро таҳқиқ кардааст. О.А. Ершова фарҳанги идоракуниро ҷузъи салоҳияти касбии менеҷери оянда мешуморад ва чунин менигорад, ки «менеҷмент сифати интегративии динамикӣ мебошад, ки дар раванди фаъолият инкишоф меёбад» [50, с.6]. «Фарҳанги идоракунӣ, ба ақидаи ӯ, бо сатҳи муайяни фаҳмиши назариявӣ ва маҷмӯи малакаҳои амалии татбиқи равишҳои пешқадами фаъолияти идоракунӣ дар амалияи муосир тавсиф мешавад» [50]. «Фарҳанги идоракунӣ, ба ақидаи ӯ, бо сатҳи муайяни фаҳмиши назариявӣ ва маҷмӯи малакаҳои амалии татбиқи равишҳои пешбарандаи фаъолияти идоракунӣ дар амалияи муосир хос аст» [50].

Ҳамчун ҷузъи фарҳанги касбӣ Г.Г. Битнер фарҳанги математикиро ба назар мегирад [15, с.125]. Муҳаққиқ қайд мекунад, ки «раванди ташаккули фарҳанги математикии муҳандис фароҳам овардани шароитро дар бар мегирад, ки дар он хонанда мазмуни дониши гирифтаашро ҳамчун дастоварди фарҳанги худ дар фазои ҷустуҷӯи доимии маънавӣ ва «кашфиётҳои хурд»-и худ эҳсос намояд» [15, с.126]. Ташаккули фарҳанги риёзӣ тавассути кор бо матни математикӣ, иттилооти математикӣ, формулаҳое, ки ба хонанда имкон медиҳанд, ки

«нутқи математикӣ»-ро дуруст ташкил кунанд, мусоидат мекунад.

Муаммоҳои тарбияи фарҳанги политехникии муаллимони ояндаро С. В. Волобуев таҳқиқ кардааст. «Дар баробари ин вай тарбияи шахсиро дар назар дорад, аз ҷумла: а) низоми донишҳои фундаменталии политехникӣ, ки нисбат ба дигар донишҳои таълимӣ ҳамчун асоси назариявию методологӣ хизмат мекунад; б) низоми маҳорат ва маҳорати омӯзгор, ки ӯро барои амалӣ намудани раванди таълим дар мактаб мувофиқ мегардонанд; в) муносибати эмотсионалӣ ва арзишӣ ба раванд ва натиҷаҳои таълими политехникӣ ҳамчун пояи фарҳанги касбии омӯзгор, принсипи муттаҳидкунандаи фарҳанги ягонаи шахсият; г) таҷрибаи шахсии зуҳури фарҳанги политехникӣ: тафаккури техникӣ, муносибат бо объектҳои техникӣ, эҷодиёти техникӣ, омӯзиши муҳити зист ва ҳифзи он, намоиш, хондан, ҳифз ва интиқол додани иттилооти техникӣ» [26,с.3].

З.А.Хусаинов асосхои консептуалии ташаккули фарҳанги экологиро муайян кардааст. Ӯ инҳоро чунин мешуморад:

- тафаккури экологӣ ва донишҳои этнопедагогӣ;
- фаъолияти экологӣ – муносибатҳои амалӣ;
- муносибатҳои ахлоқӣ ва эстетикии экологӣ;
- воситаҳои экологии этнопедагогика;
- фарҳанги экологии динӣ [165, с.23].

Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки «фарҳанги экологӣ сифати нави фарҳанги инсонӣ буда, иртибот бо муҳити атрофро дар асоси прагматика, зеҳнӣ ва маънавиёт инъикос менамояд. Дар фарҳанги экологӣ муҳити инсон бо тамоми гуногунрангии худ дарки оқилона ва таҷассуми маънавӣ пайдо мешавад» [165, с. 5].

Ҳаёти муосирро бе технологияҳои иттилоотӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст ва истифодаи онҳо аз мо талаб мекунад, ки сатҳи кофии фарҳанги иттилоотӣ дошта бошем. «То охири асри XX мафҳуми фарҳанги иттилоотӣ бо сатҳи саводнокии компютерӣ маҳдуд буда, дар қобилияти «муошират» бо компютер, донистани принсипҳои кори

компютер ва ғайра ифода мешуд. Имрӯз фарҳанги иттилоотӣ ҳамчун як навъи зерфарҳанг муайян карда мешавад, ки бо чунин принсипҳо, меъёрҳо, қоидаҳо ва намунаҳои рафтор, услубҳои рамзҳо тавсиф карда мешавад, ки дар якҷоягӣ муносибати шахс ва ё ҷомеаро ба иттилоот, истифода ва табдили он (нигоҳдорӣ, интиқол, намоиш ва ғ.) инъикос мекунанд» [25, с. 22].

«Ба фарҳанги иттилоотии ҷомеаи муосир ба мисли дигар зерфарҳангҳои дигар чунин хислатҳо, чун арзишҳо, принсипҳо ва меъёрҳо хос аст. Арзиши фарҳанги иттилоотиро метавон донист, ки дониш ва истеҳсоли он (илм), аз худ кардан (маърифат), татбиқ (фаъолият) омили асосии рушди инсон ва ҷомеа мебошад» [25, с.12].

Истилоҳи фарҳанги башардӯстона дар нашрияҳои педагогӣ кам истифода нагаштааст. Дар педагогикаи солҳои 90-уми асри гузашта фарҳанги башардӯстона ҳамчун маҷмӯи дониш, малака ва маҳорат дар соҳаи фанҳои гуманитарӣ муайян карда шуд (Н.Б.Крылова, Е.Н. Шиянов, В.Н. Орлов ва диг.) «баъдтар ин мафҳум ҳамчун маҷмӯи мураттабшудаи ғояҳои умумибашарӣ, самтҳои арзишӣ гардид» [119] (С.Г.Вершловский, В.А Сластенин ва диг.).

«Муҳаққиқони муосир бо ошноӣ бо фарҳанги башардӯстона ҳамгироии фардро ба фазои таълимӣ тавассути аз худ намудани низоми арзишҳои инсонпарварӣ ва фарогирӣ дар соҳаҳои фаъолияти фарҳангсозӣ ва муошират дарк мекунанд» [152, с. 9].

Мавқеи муҳаққиқони дигар ба дарки фарҳанги башардӯстона ҳамчун маънавият рост меояд, ки он аз ҷустуҷӯи доимии маънии ҳаёт, фаъолияти амалӣ ва таҷрибаи муносибатҳои арзишӣ иборат аст, ки ба шарофати он шахс дар худ дигаргуниҳои зарурироро барои дарк кардани ҳақиқат анҷом медиҳад.

Аз ин рӯ, равишҳои муосир аз он иборат аст, ки фарҳанги башардӯстона ба ҳеҷ ваҷҳ ба азхудкунии донишҳои башардӯстонае, ки дар ҷараёни таҳлили мафҳумҳои адабӣ, рӯйдодҳои таърихию фарҳангӣ ва ғайра ба даст омадааст, маҳдуд намешавад. Фарҳанги башардӯстона

муколамаи байни инсон ва ҷаҳонро ҳамчун роҳи дарки худ ва дигарон пешбинӣ мекунад. Албатта, «муколама» як унсури гуманизатсияи раванди таълим аст, ки дар педагогикаи муосир эътироф шудааст. Дар ин ҷо мо кӯшиш мекунем, ки байни фарҳанги башардӯстона ва тарбияи инсон мувозӣ гузорем. Бо фарҳанги башардӯстона шинос кардани ҷавон маънои тарбияи як намуди шахсиятро дорад, ки на бо навъи худгуфтугӯии муносибат бо ҷаҳон, балки бо муколама хос бошад.

В.А. Григорева-Голубева инчунин фарҳанги муоширатро тавассути маҷмӯи ҷузъҳои ташаккулдиҳандаи фарҳанг баррасӣ мекунад. «Дар байни онҳо аввал фарҳанги эҳсосот, дуюм фарҳанги тафаккур ва саввум фарҳанги нутқ аст. Ба ақидаи ӯ, фарҳанги муошират асоси фарҳанги умумии инсон, воситаи ба вуҷуд овардани ҷаҳони ботинии ӯ, самти шахсият, фарҳанги худмуайянкунии ҳаёти ӯ мебошад» [38, с. 44]. Муваффақиятҳо дар ҳамаи соҳаҳои фарҳанг, маъмулан, дар забоӣ ва сухан мустаҳкам мешаванд.

Ба таъкиди В. Григорева-Голубева, маҷмуи вазифаҳои мубрами маорифу маърифати муосирро вазифаи ташаккул додани фарҳанги нутқи муаллими оянда дар бар мегирад. Тадқиқоти В. Григорева-Голубева дар асоси консепсияи Е.Н. Ширяев, ки фарҳанги нутқро ҷузъи мафҳуми «фарҳанги муошират» медонад [38, с. 8] таҳия шудааст. «Маданияти сухан, ба андешаи муҳаққиқ, таълими васеи забоншиносӣ, дар амалияи таълимӣ ҷорӣ намудани дастовардҳои забоншиносии муосирро дар назар дорад, зеро забон ҷузъи органикии фарҳанги фардии инсон мебошад» [38, с. 3].

Ба андешаи Г.И.Никитина, «механизми шиносоӣ, масалан, донишҷӯёни омӯзгорон бо фарҳанги башардӯстона се ҷузъро дар бар мегирад: иттилоотӣ (ба даст овардани маълумот дар бораи хусусиятҳои фарҳангии ҷомеаи мушаххас); муошират (инкишофи малакаҳои нутқ); технологӣ (аз худ кардани технологияҳои таълими ба талаба нигаронидашуда)» [104,с.9]. «Дар таҳқиқот зарурати ворид намудани донишҷӯён ба фазои фарҳанги ҷаҳониву ватанӣ, ташаккули тамоюли

иҷтимоии фарҳангии онҳо таъкид шудааст; ташаккули донишҷӯ ҳамчун «инсони фарҳанг» баррасӣ гаштааст» [104,с.14].

Баррасии назариявӣ ба мо имкон медиҳад қайд кунем, ки фарҳанги башардӯстона дар саҳифаҳои нашрияҳои педагогӣ ба таври васеъ мавриди баррасӣ қарор гирифта, ҳамчун тарбияи ҳамаҷонибаи шахсият фаҳмида мешавад. Аз ҷумла, он ҳамчун фазои таълимӣ ҳисобида мешавад, ки се зерсохторро муттаҳид мекунад: арзишӣ-ҳавасмандӣ, иттилоотӣ ва коммуникативӣ (муоширатӣ).

Ба навъҳои дигари фарҳанг таваққуф мекунем.

«Фарҳанги муоширатро муҳаққиқон қобилияти хеле инкишофёфтаи муошират тибқи меъёрҳои таърихан дар як ҷомеаи забонӣ муқарраршуда бо назардошти механизмҳои равонии таъсир ба муроҷиаткунанда, инчунин истифодаи воситаҳои забонӣ ва усулҳои татбиқи ин гуна муошират бо мақсади ноил шудан ба таъсири бештари прагматикӣ дарк мекунанд» [156, с. 32-33].

Фарҳанги муошират, ба гуфтаи Н.И. Формановская, «чузъи таркибии маданияти рафтори инсон дар ҷамъият буда, чӣ тавр дар рафтор татбиқ шудани талаботи ахлоқро ошкор мекунад» [158, с. 220].

Н.И. Формановская аҳамияти муқокимаи муаммои фарҳанги мубоҳисаро қайд мекунад [161, с. 23]. «Мубоҳиса роҳи демократии ба фонди умумӣ муттаҳид намудани донишҳо дар вақти шунидан ва баён кардани нуқтаи назари гуногун мебошад. Ин, пеш аз ҳама, фаъолияти муштарак барои дарки ҳақиқат аст» [161, с. 24].

Барои ҷамъбасти тавсиф мафҳумҳои «фарҳанги психологӣ» ва «фарҳанги педагогӣ»-ро шарҳ медиҳем.

«Фарҳанги психологии шахсияти омӯзгор аз самтҳои арзишманди инфиродӣ ва роҳу воситаҳои ба ҳам алоқаманди субъекту субъектро ифода мекунад, ки барои эҷод ва дарк намудани падидаҳои равонии ҳаёт, муносибати шахс ба воқеият, такмили сифатҳо ва хосиятҳои шахсии шахс, ки ба татбиқи самараноки вазифаи педагогӣ мусоидат мекунанд, нигаронида шудаанд» [178, с.7].

«Таҳти мафҳуми фарҳанги педагогӣ низоми динамикии арзишҳои педагогӣ, усулҳои фаъолият ва рафтори касбии омӯзгор фаҳмида мешавад, фарҳанги дидактикӣ бошад, таълими системавӣ, ки ягонагии саводнокии методии омӯзгор, азхудкунии технологияҳои инноватсионӣ ва стратегияҳои ҳамкории педагогии шахсият ва инсониро ифода мекунад» [116,с.10].

Н.В. Кузмина фарҳанги педагогиро нишон дода, онро «ҷузъи таркибии маҳорати педагогӣ баррасӣ намуда, шарти ҳатмии ноил шудан ба онро мушоҳидаи педагогӣ, серталабӣ хамчун хислат, такти педагогӣ, диққати тақсимшуда ва қобилияти ташкилотчигӣ медонад» [84, с. 73].

Барои ҷамъбасти шарҳи мухтасари навъҳои фарҳанг таъкид мекунем, ки дар маҷмӯъ фарҳанг мафҳуми ҳамаҷонибаи ҳаёти иҷтимоӣ буда, таърифҳои пешниҳодшуда натиҷаи таҳлили гуногунҷанбаи фарҳангии аз ҷониби муҳаққиқон гузаронидашуда мебошанд. Мантиқи матн аз мо тақозо мекард, ки мафҳумҳоро ба низом даровардa, типологияи фарҳангро созем, ки маънои таснифоти зуҳуроти онро аз рӯи ягон хусусият тавсиф намоем. «Чунин меъёрҳои типологӣ ҳамчун усули тарҷума, сохтори табақабандии иҷтимоӣ, пайдарпайии хронологӣ ва ғайра маълум аст» [76, с. 72]. Дар бораи чунин меъёрҳои типологӣ, монанди сохтори дохилӣ ва таъкиди ин ё он зерсистемаи фарҳанги умумӣ таваққуф мекунем.

Чунон ки дар аввали сархат кайд карда шуд, мо таълимоти И. Зимная, ки се дараҷаи фарҳанги умумиро муайян кардааст: шахсият, фаъолият ва сатҳи ҳамкории иҷтимоиро пайравӣ мекунем. Намудҳои фарҳангҳои пешниҳодшударо вобаста ба тавсифи семантикии бартаридошта ва мувофиқи сохтори таъиншудаи сеҷонибаи фарҳанги умумӣ метавон ба низом даровард (ниг. расми 1).

Расми 1. Типологияи навъҳои фарҳанг, ки дар таснифи назариявӣ гузошта шудааст

Дар илми муосир кариб чорсад таърифи мафҳуми фарҳанги сиёсӣ мавҷуд аст. Асосан, ҳамаи онҳо дар илми сиёсатшиносӣ таҳия шудаанд ва бо номи О.Т. Богомолова, Б. Комаровский, Ю. Пивоварова, А.П. Садохина, Е.Б.Шестопал ва дигарон марбут аст. Дар назарияи педагогика ин масъала вобаста ба зарурати омода намудани шаҳрвандони оянда ба ҳаёти давлат мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Нашрияҳои педагогӣ чунин ақидаро баён мекунанд, ки раванди таълим дар доираи оқилона бояд ба иҷтимоигардонии сиёсии хонандагон ва ташаккули фарҳанги сиёсии онҳо нигаронида шудаанд.

Ин муаммо дар саҳифаҳои маҷаллаҳои педагогӣ васеъ муҳокима карда мешавад. Аз ҷумла, О.В. Петриченко раванди ташаккули фарҳанги сиёсиро аз нуқтаи назари аксиология, Ж. Плескач ин равандро бо фарҳанги иқтисодӣ шинос кардани хонандагон алоқаманд кардааст, И. Фрумин ба таълимоти шаҳрвандон таваҷҷуҳи зиёд зоҳир кардааст. М.П. Кибардина дар мисоли фанҳои гуманитарӣ ва корҳои беруназсинфӣ ташаккули фарҳанги сиёсиро таҳқиқ намудааст [62].

Умуман, масъалаи ташаккули фарҳанги сиёсии хонандагон аз доираи назари муҳаққикон берун намондааст. Ба андозаи кам мавзуи тайёр кардани муаллими оянда барои тарбияи мактаббачагон аз ҷиҳати иҷтимоигардонии сиёсии онҳо, инчунин проблемаи ташаккули фарҳанги сиёсии худи муаллимони оянда муҳокима мегардад.

Аммо мантиқи пешниҳоди матни рисола талаб мекунад, ки пеш аз он ки мо ба ошкор намудани роҳҳои ба «фарҳанги сиёсӣ» шинос кардани хонандагон, роҳҳои ташаккули фарҳанги сиёсии хонандагонро гузарем, моҳияти мафҳуми «маданияти сиёсӣ»-ро ошкор кунем.

Фарҳанги сиёсӣ ҷузъи таркибии фарҳанги умумӣ мебошад, яъне. системаи арзишӣ-меъёриро ифода мекунад. Маълум аст, ки худи мафҳуми «фарҳанги сиёсӣ»-ро ба муомилоти илмӣ И.Г. Гердер соли 1784 дар асари худ «Идеяҳои фалсафаи таърихи инсоният» [104] ворид кардааст.

Сиёсатшиноси америкоӣ Габриэл Алмонд модели низоми сиёсиро таҳия намуда, на танҳо сохтори расмии он, балки тамоюли субъективиро ба низоми сиёсӣ, ки онро фарҳанги сиёсӣ номидааст, таъкид намудааст[113, с. 273]. Ба гуфтаи Г.Алмонд, «фарҳанги сиёсӣ «худ ба худ ба вуҷуд намеояд» - он натиҷаи ҳам таҷрибаи иштироки сиёсии шаҳрвандон ва ҳам ошноӣ бо меъёрҳо ва арзишҳои демократия мебошад. Вай соҳаи сиёсии ҳаётро ҳамчун системае медонад, ки бо дигар низомҳои иҷтимоӣ алоқаманд буда, ба ин васила асоснокии фарҳангӣ ва равонии рафтори сиёсиро таъмин менамояд» [113].

Г.Алмонд ва Г.Пауэлл мафҳуми зерини фарҳанги сиёсиро (ФС) тартиб медиҳанд: «ФС маҷмӯи мавқеъҳо ва самтҳои инфиродии иштирокчиёни низоми сиёсист. Ин доираи субъективиест, ки асоси амалиёти сиёсиро ташкил дода, ба онҳо маънӣ медиҳад» [113, с.133]. Аз таъриф бармеояд, ки сухан дар бораи фаъолияти сиёсӣ не, балки дар бораи маҷмуи мавкеъгирӣ ба он, муносибати субъективӣ ба он меравад. Ба таркиби фарҳанги сиёсӣ ғайр аз самтҳо таҷрибаи сиёсӣ, қолабҳои сиёсӣ, устураҳо ва ғ. мебошанд. Г.Алмонд тарафдори усули муқоисавии таҳлили системаҳои сиёсӣ мебошад. «Ҳангоми тавсифи фарҳанги сиёсӣ дар адабиёти илмӣ-назариявӣ чанд равиш муайян шудааст» [113, с. 66]:

- равиши рафторӣ, ки дар он мавзӯи таҳлил ченкунии эмпирикии рафтор мегардад ва усулҳо мусоҳиба, пурсиш ва ғайра мебошанд;

- равиши субъективӣ, ки аз ёддоштҳо, таҳқиқоти таърихӣ ва таърихию иҷтимоӣ истифода бурда, ба таҷрибаи фарҳангӣ ҳамчун омили асосии ташаккули фарҳанг баҳо медиҳад;

- равиши тафсирӣ, ки моҳияти он тафсири намунаҳои воқеии фарҳангӣ ва идеалӣ мебошад. Аз таҳлили низомҳои сиёсӣ мо дар ин ҷо ба дарк ва фаҳмиши онҳо дар заминаи фарҳангшиносӣ мегузарем.

Р.Инглехарт чунин фактро баён мекунад, ки фарзия дар бораи робитаи зичи фарҳанги сиёсӣ ва демократия на дар солҳои 70-уми асри гузашта, балки дар солҳои 90-ум пуштибонӣ пайдо кард. Мушоҳидакорон аз Америкои Лотинӣ, Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Шарқӣ

ба хулосае омаданд, ки «омилҳои фарҳангӣ дар проблемаҳои бо демократикунонӣ алоқаманд аҳамияти калон доранд. Танҳо қабули ғояи демократия басанда набуд» [113, с.301]. Бинобар ин сухан дар бораи ташаккул ё баланд бардоштани фарҳанги сиёсии шаҳрвандон меравад.

Дар ҳалли проблемам фарҳанги сиёсӣ олимони рус низ ҳисса гузоштанд. Ҳамин тавр, Г.В. Драч ин масъаларо аз мавқеи дониши фалсафӣ баррасӣ намуда, чунин мешуморад, ки «фарҳанги сиёсӣ маҷмӯи унсурҳо ва падидаҳои шуур, рафтори сиёсӣ, ташаккул ва фаъолияти давлат ва ниҳодҳои сиёсиест, ки такрористеҳсоли ҳаёти сиёсии ҷамъият, ҷараёни сиёсиро таъмин мекунанд» [82, с. 50].

Г.К. Селевко, А.Г. Селевко «фарҳанги сиёсиро ба доираи равоншиносӣ нисбат дода, онро бо маданияти ахлоқӣ алокаманд мекунанд» [144,с.102-103].

А.В. Стремоухов масъалаи тарбияи фарҳанги сиёсиро дар байни курсантхо таҳқиқ намуда, онро ҳамчун ченак ва роҳи оптималии фаъолияти ҷамъиятию сиёсии шахс дар асоси маърифат ва шуурнокии баланди сиёсӣ, эътикоди сиёсӣ, фаъолият ва маҳорат муайян мекунад. Фарҳанги сиёсӣ, ба қавли А.В. Стремоухова, «бо фаъолияти меҳнатии одамон, бо маданияти касбии онҳо алокамандии зич дорад» [146,с.90].

Е.И.Жильцова фарҳанги сиёсиро маҷмуи ақидаҳо, дидгоҳҳо ва ҳиссиёти таърихан муқарраршуда муайян мекунад, ки «мавқеъёбиро нисбат ба системаи сиёсии куллӣ ва ҷузъҳои алоҳидаи он муайян мекунанд» [52].

Э.Б. Шестопал чаҳор гурӯҳи таърифҳоро таҳия мекунад:

1) *психологӣ*, ки дар он фарҳанг ҳамчун системаи тамоюл ба объектҳои сиёсӣ баррасӣ мешавад;

2) *ҳаматарафа*, аз ҷумла ҳам муносибат ва ҳам рафтори сиёсии шахсон;

3) *объективӣ*, ки дар он фарҳанг ҳамчун маҳдудкунандаи муайяни рафтори фард муаррифӣ мешавад;

4) *эвристикӣ*, фарҳангро ҳамчун сохти фарзияи барои мақсадҳои

таҳлилӣ баррасӣ мекунад [176, с.84].

Муҳаққиқон навъҳои зерини фарҳанги сиёсиро номбар кардаанд: «тоталитарӣ-авторитарӣ, мутобиқшавӣ, фаъол-демократӣ ва радикалӣ (экстремистӣ)» [112, с.63]. Муҳаққиқони муосир таъкид мекунанд, ки «агар «фарҳанг» низоми муносибатҳои байни инсон ва олам муқаррар гардида бошад» [157], пас ««сиёсат» соҳаи муносибатҳои мақсадноки байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва ташкилотҳо оид ба истифодаи институтҳои ҳокимияти давлатӣ барои амалӣ намудани манфиатҳои иҷтимоии онҳо мебошад» [53]. Меъёри фарҳанги инсонӣ қабули ҳаёти шахси дигарро ҳамчун арзиши олӣ медонад.

Барои кушодани моҳияти фарҳанги сиёсӣ маълумотномаи мухтасар пешниҳод мекунем. «Проблемаи марказии сиёсат қудрат аст. Ҳокимият, чунон ки сиёсатшиносон қайд мекунанд, ҳамчун як намуди махсуси таъсири одамон ба ҳамдигар, ки бо тобеият, фармонфармоӣ ё вобастагӣ алоқаманд аст, ҷанбаи таркибии фаъолияти инсон мебошад» [53,с.22]. Моҳияти ҷамъиятии ҳокимият таъсири сиёсатро ба тақдири халқҳо муайян мекунад. Имрӯз ҳокимияти ҷамъиятӣ шакли низоми мураккаби муносибатҳои байни ниҳодҳои гуногуни ҷамъиятӣ: давлат, ҳизбҳо, воситаҳои ахбори омма ва ғайраро фаро гирифтааст.

«Баробари характери ҷамъиятӣ пайдо кардани ҳокимият мардум аз тобеият ба шаҳрванд табдил ёфтанд» [55]. Сохти монархии давлатҳоро республикаҳо (аз лотинии respublica — кори умумӣ) иваз карданд. Соҳаи сиёсӣ торафт бештар характери рақобати гурӯҳҳои гуногунро барои қудрат пайдо кард.

К.Ф. Завершинский дар китоби худ «Фарҳанг ва фарҳангшиносӣ дар ҳаёти ҷамъият» навиштааст: «Одамон бо мақсади таъмини ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои дахлнопазири худ розӣ шуда, давлате барпо мекунанд, ки ваколатҳои қабули қонунҳо, муҳофизати тартибот ва адолатро дар муносибатҳои байнидавлатӣ ба он медиҳанд. Дар ҳуҷҷатҳои сиёсии республикахои аввалин (америкоӣ, фаронсавӣ), ки ба ин идеалҳо нигаронида шудаанд, ба халқ манбаи бечунучарои ҳокимият эълон шуда,

ба он ҳуқуқ дода шудааст, ки системаи сиёсиро мувофиқи ақидаҳои худ дар бораи амният ва хушбахтӣ тағйир диҳад. Ба ҳамин тақсим ба ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ ҳамчун меъёри муҳими самарабахшии давлат ва ҳамзамон усули назорати фаъолияти он эълон шудааст» [53,с.41-42]. Шиори озодӣ ва баробарӣ асоси арзишӣ-меъёрии фаъолияти ҷумҳуриҳои (республикаҳои) аввалин гардид. Нисбат ба сиёсат ин маънои мустаҳкам намудани ҳуқуқи озодиҳои шахсиро дошт. Давлати ҳуқуқбунёд ин аст, ки қонунҳои қабулшуда ба ҳуқуқҳои ҳаётан муҳими инсон мувофиқат мекунанд. Ҳамин тариқ, кӯшиши пайдо кардани ҳамоҳангии байни сиёсат ва фарҳанг сурат гирифт.

«Сайри мухтасар ба таърихи давлатдории давраи нав имкон медиҳад, ки моҳияти фарҳанги сиёсии замони муосирро дарк кунем. Инак, муҳимтарин ҷузъи волоияти ҳуқуқ озодии сиёсӣ буда, фаъолияти бошууронаи сиёсӣ ва масъулиятро барои нигоҳдорӣ ва рушди низоми сиёсиву ҳуқуқӣ, таҳаммулпазирӣ (таҳаммулгароӣ) нисбат ба интихоби сиёсии дигарон дар назар дорад. Ҳамаи ин арзишҳо – меъёрҳо мағзи фарҳанги сиёсии тамаддуни муосири Ғарбро ифода мекунанд» [53,с.48].

«Низоми арзишӣ-меъёрӣ бо мафҳумҳои: «озодии сиёсӣ» (озодии сухан, матбуот, ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ, ҳуқуқи иштирок дар идоракунӣ ва ғ.), «адолати иҷтимоӣ», «таҳаммулпазирӣ», «масъулияти сиёсӣ», «созиш ва сулҳ»» [53,с.54] муайян шудааст. Шароити татбиқи ин меъёрҳо дар муносибатҳои сиёсӣ мавҷудияти сохторҳои тараққикардаи ҷомеаи шаҳрвандӣ ва тарзи демократии фаъолияти низоми сиёсӣ (системаи бисёрҳизбӣ, таҷзияи ҳокимият, системаи пешрафтаи интихоботӣ ва ғайра) мебошад.

Ташреҳи нашрияҳои педагогиро, ки ба проблемаи фарҳанги сиёсӣ бахшида шудаанд, давом дода, кайд мекунем, ки И.Долинина «сохтори бисёрҷонибаи фарҳанги сиёсиро мебинад» [46,с.9]. Дар байни онҳо, вай чунин ном дорад: таҷрибаи сиёсӣ, шуури сиёсӣ (идеология, ҷузъи эмотсионалӣ ва равонӣ) ва рафтори сиёсӣ. Ба ақидаи ӯ, «таҷрибаи сиёсӣ дар баробари таърихи сиёсӣ, урфу одатҳо ва воқеияти сиёсиро дар бар

мегирад. Шуури сиёсӣ ҷузъи мафкуравӣ (донишҳои сиёсӣ, арзишҳо, эътиқодҳо) ва ҷузъи эмотсионалию равонӣ (тамоюл ба ниҳодҳои сиёсӣ, низоми меъёрӣ, нақшҳои сиёсӣ ва ғайра)-ро дар бар мегирад. Рафтори сиёсӣ ҳамчун анъанавӣ ва ғайримуқаррарӣ сурат мегирад» [46].

Рафтори анъанавии сиёсӣ, ба гуфтаи И.Г. Долинина, фаъолияти пешазинтихоботӣ, иштирок дар ташкилоти интихобӣ, гирдиҳамоӣ, намоишҳоро дар бар мегирад. Муҳаққиқ риояи қонунҳо, иштирок дар интихобот ва раъйпурсиро шаклҳои пассивии рафтори анъанавии сиёсӣ мешуморад. «Рафтори ғайримуқаррарӣ дар шакли ғайримуқаррарӣ ба эътибор нагирифтани меъёрҳои аз ҷониби умум қабулшуда, вайрон кардани қонун дар шакли фаъол, номуташаккилӣ, зӯроварӣ ва ғ. мебошанд» [46].

И.Г.Долинина кайд мекунад, ки «ташаккули фарҳанги сиёсиро омилҳои муҳити микро ва макро муайян муайян мекунанд. Муҳити макро сиёсат, иқтисод, фарҳанг ва муҳити иҷтимоиро дар бар мегирад. Муҳити микро аз инҳо иборат аст: оила, мактаб, наздикон, коллективи меҳнатӣ ё хонандагон» [46,с.10]. Таъкид мешавад, ки унсурҳои муҳити микро бо раванди таълим алоқаманд буда, фарҳанги сиёсии шаҳрвандони оянда дар шароити фаъолияти таълимӣ ташаккул меёбад.

Ба сохтори фарҳанги сиёсӣ пажуҳишгари лаҳистонӣ Е.Виатр рафтори сиёсиро низ дохил кардааст. Аз ҷумла, вай ба сохтори фарҳанги сиёсӣ чунин тавсиф медиҳад: Мо ба фарҳанги сиёсӣ инҳоро дохил мекунем:

а) дониш дар бораи сиёсат, шиносоӣ бо далелҳо, таваҷҷӯҳ ба онҳо; б) арзёбии падидаҳои сиёсӣ, андешаҳои арзёбӣ дар бораи чӣ гуна бояд мавҷуд будани қудрат; в) ҷанбаи эмотсионалии мавқеъҳои сиёсӣ, аз қабили муҳаббат ба Ватан, нафрат нисбат ба душманон; г) намунаҳои рафтори сиёсии дар ҷомеаи муайян эътирофшуда, ки муайян мекунанд, ки шахс дар ҳаёти сиёсӣ чӣ гуна амал карданаш мумкин ва бояд амал кунад [30, с. 259-260].

А.П. Садохин «фарҳанги сиёсиро ҷузъи фарҳанги маънавии ҷомеа,

низоми ақидаҳои сиёсӣ, эътиқод, анъана, меъёрҳои ахлоқӣ ва муносибатҳои рафтори таърихан муқарраршуда, ки рафтори одамонро дар ниҳодҳои низоми сиёсӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ муқаррар мекунад» [134, с. 95], муайян кардааст.

Сиёсатшиносон мавҷудияти зерфарҳангҳои сиёсиро қайд мекунанд, ки онҳо ҳамчун маҷмӯи самтҳои сиёсии шаҳрвандони минтақаҳои алоҳида, табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва дигар субъектҳои муносибатҳои сиёсӣ фаҳмида мешаванд, ки аз рӯи як қатор арзишҳо аз арзишҳои бартаридошта дар маҷмӯъ дар ҷомеа фарқ мекунанд.

А.И. Юрев мафҳуми «шахси сиёсӣ»-ро, «яъне шахсе, ки сифатҳои ӯ бо таъсири мутақобила бо қудрат ва таъсири муҳити сиёсӣ, ки дар он қарор дорад, муайян карда мешавад, ворид кардааст. Сифатхои шахси сиёсӣ вакте ки дар муҳити гуногуни сиёсӣ қарор мегиранд, дигар мешаванд» [179, с.13]. Таҳти мафҳуми муҳити сиёсӣ А.И. Юрев ҳодисахои оммавии сиёсиро ба монани «издихом, тазоҳурот, парламент, коллектив, армия, ҳизб ва ғайраро» медонад, ки дар онҳо «одами сиёсӣ»-ро мебинад, мефаҳмад. Одам дар баъзе мавридҳо бошуурона рафтор мекунад, дар дигар мавридҳо фаъолона иштирок мекунад, дар баъзе мавридҳо ба вазъият итоат мекунад, дар дигар мавридхо пассив аст. А.И. Юрев бар ин назар аст, ки «шахсе, ки бо қудрати сиёсӣ муносибат мекунад, қудратро амалӣ мекунад ё ба мақомот итоат мекунад, «шахси сиёсӣ» ҳисобида мешавад. Инсон ба ҳамон андоза, ки биологӣ, физиологӣ, иҷтимоӣ ва ғ. аст, ба андоза сиёсӣ ҳам мебошад» [179, с.84].

Бархе аз муҳаққиқони дигар робитаи байни мафҳумҳои «фарҳанги шаҳрвандӣ» ва «фарҳанги сиёсӣ»-ро баррасӣ мекунанд. Ба ақидаи онҳо ««фарҳанги шаҳрвандӣ» як навъи фарҳанги сиёсӣ ва яке аз шаклҳои он буда, механизмҳои ҳамкории ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлатро дар бар мегирад; дар он шакли махсуси робитаи сиёсию коммуникатсионӣ пайдо мешавад, ки хусусиятхои ташкили иҷтимоию фарҳангии ҳокимияти сиёсӣ ва фаъолияти шаҳрвандии оммаро ба ҳам мепайвандад» [107, с.11-12].

Одамон дар натиҷаи иҷтимоигардии сиёсӣ бо фарҳанги сиёсӣ шинос мешаванд. Н.Б.Пугачёва дар монографияи худ «Назария ва амалияи иҷтимоишавии сиёсии шахс» пешниҳод мекунад, ки «иҷтимоигардии сиёсиро раванди азхудкунӣ ва огоҳии тачрибаи ҷамъиятию сиёсии худ дар ҷомеаи иҷтимоӣ, ки ба он тааллуқ дорад, баррасӣ менамояд. Вай дар ин раванд чаҳор марҳиларо (қисмҳоро) муайян мекунад» [120].

1) Азхудкунии донишхои ҷамъиятию сиёсӣ ва маҳорати фаъолият;

2) Дар бораи дониш ва малакаи андӯхташудаи фаъолияти ҷамъиятию сиёсиро дарк намудани шахс;

3) Интериозатсияи дониш ва малакаи ҷамъиятию сиёсии фаъолияте, ки шахс андӯхтааст ва амалӣ менамояд;

4) Огоҳии худ ҳамчун субъекти воқеияти сиёсӣ, ки дар асл худмуайянкунии сиёсӣ мебошад [120, с.42].

Ҳамин тариқ, марҳила ба марҳила раванди иҷтимоишавии сиёсӣ бояд ба болоравии фарҳанги сиёсӣ оварда расонад, ки нуқтаи баландтарини он худмуайянкунии сиёсӣ мебошад.

Дар адабиёти илмию педагогӣ марҳилахои иҷтимоишавии сиёсиро тасвир мекунанд [112].

1. Дар марҳилаи аввали он, яъне марҳилаи сиёсисозӣ, кӯдакон таҳти таъсири баҳодиҳии волидайн, муносибат ва аксуламалҳои онҳо дар бораи ҷаҳони сиёсат тасаввуроти аввалини худро ташаккул медиҳанд.

2. Марҳилаи дуюм ин фардикунонӣ мебошад. Дар ин давра, дарки қудрат фардӣ карда мешавад. Масалан, образҳои президент ва сарвазир намунаи қудрат мешаванд.

3. Дар марҳилаи сеюм, марҳилаи идеализатсия ба шахсиятҳои муҳимтарини сиёсӣ сифатҳои муайян нисбат дода шуда, дар ин замина муносибатҳои устувори эмотсионалии системаи сиёсӣ ташаккул меёбанд.

4. Марҳилаи чорум институтсионалӣ буда, бо гузариш аз дарки шахсияти сиёсат ба дарки бештар абстрактӣ хос аст. Дар ин марҳила ақидаҳо дар бораи ниҳодҳои ҳокимият ташаккул меёбанд [112, с.141].

Бояд қайд кунем, ки ҳам ба иҷтимоишавии сиёсӣ ва ҳам ба сатҳи

фарҳанги сиёсии шахс бешубҳа таҳсилот ва маориф таъсири калон мерасонад. Гузашта аз ин, ин таърифот дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» сабт гардидааст, ки дар он таъкид шудааст: «Муҳтавои таҳсилот бояд ташаккули шахсият ва шаҳрванди ба ҷомеаи имрӯзаи худ пайвастаро таъмин намуда, ба такмили ин ҷомеа нигаронида шавад» [74]. Вобаста ба ин, раванди педагогӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бояд ба он равона карда шавад, ки мактаббачагон ба фарҳанги сиёсӣ ҳамчун низоми арзишӣ-меъёрӣ, ки ба аксарияти шаҳрвандон ҳамчун субъекти ҷомеаи сиёсӣ муштараканд, дониста шавад.

Ҳамин тариқ, аҳамияти раднопазири масъалаи ташаккули фарҳанги сиёсӣ дар байни муаллимони оянда, субъектҳои раванди педагогӣ, ки ҳадди ақалл барои паймоиш дар ҷараёни иттилооти дорои хусусияти сиёсӣ ва тасаввурот дар бораи ниҳодҳои ҳокимият даъват карда мешаванд. Дар ин маврид сухан дар бораи “эътиқоди идеологӣ”-и хонандагон намеравад, зеро ин ба мазмуни боби 1-уми Конститутсияи Ҷумҳрии Тоҷикистон мухолиф аст.

Минбаъд оид ба консепсия ва шартҳои педагогии ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда ва ҷузъҳои он афкори андеша баён карда мешаванд.

1.2 Консепсияҳои педагогӣ доир ба шароити ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда дар фаъолияти таълимӣ-омӯзишӣ

Нақши таҳсилоти миёнаи касбӣ дар тағйир додани фарҳанги сиёсии ҷомеа дар илм ба таври кофӣ асоснок гаштааст. Баррасии таҳқиқоти мавҷуда ба таври равшан нишон медиҳанд, ки сатҳи донишҳои иҷтимоӣ ва гуманитарии аҳолӣ бевосита ба доираи истифодаи расму принсипҳои демократӣ алоқаманд мебошанд. Дараҷаи шавқу ҳаваси одамон ба сиёсат, то андозае иштирок дар он, бешубҳа, бо

тасаввуроти одамон дар бораи он ки оё онҳо масъалаҳои сиёсиро мефаҳманд, алоқаманд аст. Захираҳои таълимӣ (донишҳо) ва зеҳнии одамон аз ин рӯ, яке аз омилҳои муайянкунандаи муносибатҳои байни аҳолӣ ва низоми сиёсӣ мебошад. Таҳқиқоти васеъмиқёси байнидавлатӣ инчунин нишон медиҳанд, ки одамоне, ки маълумоти миёнаи касбӣ доранд, бештар ба арзишҳое, ки ба демократикунонӣ мусоидат мекунанд, яъне ба арзиши худшиносӣ содиқанд. Аз тарафи дигар, натиҷаҳои чунин таҳқиқотро метавон ҳамчун далели он маънидод кард, ки маориф ба самти эмансипаторӣ мусоидат мекунад. Аз тарафи дигар, чунин факт низ буда метавонад, ки одамоне, ки ба гирифтани маълумоти миёнаи касбӣ муяссар гардиданд, дар шароити беҳатарии зиндагӣ нисбат ба аксарияти аҳолӣ ба воя расидаанд.

Ба ин ё он тарз, баҳодиҳии муносиби таъсири таҳсилоти миёнаи касбӣ ба ташаккули фарҳанги сиёсии ҷавонони муосир баррасии равандҳои дар сатҳҳои гуногун: дар сатҳи фардию психологӣ, дар сатҳи микромуҳит, дар сатҳи институтсионалӣ ва ғайраро тақозо мекунад.

Низоми маориф дар маҷмуъ як муассисаи мураккаб, махсус ва расмӣ мебошад, ки дар ҳама марҳилаҳои иҷтимоӣ, ибтидоӣ ва миёна ҳамчун агент амал мекунад. Вай арзишҳои тамоми соҳаҳои ҳаёт, пеш аз хама, касбӣ, мехнатӣ ва дар вазъияти мо муҳимтарини сиёсиро фаро мегирад. Ташаккули фарҳанги сиёсӣ дар доираи таҳсилоти миёнаи касбӣ дар чанд зина сурат мегирад. Муҳимтарини онҳо, ба андешаи мо, бевосита ба ҷузъи таълимӣ, махсусан бо ҷузъи башардӯстии он, инчунин бо таълиму тарбия дар ҳудуди коллеҷ алоқаманданд. Дар ин ҷо мо бояд ба масъулаи зерин диққат диҳем. Сарфи назар аз он, ки дар бисёр китобҳои педагогика мафҳумҳои «таълим» ва «тарбия» дар доираи истилоҳи «таълим» ҳамчун ду истилоҳи ҳампоя тафсир шудаанд, бояд қайд кард, ки таълиму тарбия фарқиятҳои ҷиддӣ доранд.

Тавре академик Маҳмадулло Лутфуллоев қайд кардааст, «тарбия, ки гоҳо ба тарзи тарбият ҳам менависанд, маънои васеъ дорад. Дар фарҳангу луғатномаҳо мафҳуми тарбияро ба маъноҳои парвариш,

таълим, омӯхтан, адаб омӯхтан, навозиш, меҳрубонӣ, нигаҳбонӣ, ҳимоя шарҳ додаанд... Тарбия мисли офтоб нуру ҳарорат дорад. Нурҳои тарбия ва ҳарорати он ба инсон ва фарзандони он таъсир мебахшад» [92, с.178-179]. Аммо на ҳар навъи тарбия одоби мушаххасро ба вуҷуд меорад. Тарбияе, ки ҳадафҳои тарбиявии бошуурона ба инобат гирифта намешавад, метавонад хонандаро ба муваффақият дар таълим, балки дар айни замон ба ташаккули хислатҳои манфии шахсият дар ӯ расонад. Тарбияро ҳамчун ҳамкории муташаккил ва назоратшавандаи омӯзгор ва хонандагон бо мақсади ниҳоии ташаккули шахсияти барои ҷомеа зарур ва муфид мефаҳмад. Бо вуҷуди ин, бояд эътироф кард, ки таълим, тарбия ва рушди инсон ба як раванди ягона муттаҳид мешаванд, зеро онҳо заминаи якхелаи иҷтимоӣ, психологӣ ва педагогиро доранд.

Аз ин рӯ, ҳадафи бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, ба назари мо, то замоне, ки хатмкунандагони коллеҷҳо на танҳо мутахассис, балки шахсияти алоҳида – мутахассиси поквиҷдон, ахлоқӣ, меҳнатдӯст нашаванд, воқеият нахоҳанд дошт. Дар робита ба ин, бояд гуфт, ки коллеҷҳо ва муҳити зист дар онҳо бояд намуна - як навъ ояндаи ҷомеаи тоҷик бошанд. Вобаста ба ин, онҳо бояд ҳамеша ва то ҳадди имкон дар муҳити худ намунаи шароит, зиндагӣ ва фаъолияти ҷомеаи беҳтар, воқеан демократӣ, воқеан иҷтимоӣ одилонаро дубора тавлид кунанд. Донишҷӯён бояд ба зиндагӣ дар чунин муҳит одат кунанд, то пас аз тарк кардани коллеҷ онҳо тавонанд, ки шароити беруниро яксон кунанд. Баъзе аз муҳимтарин фанҳои дар коллеҷ омӯхташаванда гуманитарӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ мебошанд.

Таъсири тарбиявии таълимӣ бо омӯзиши ин фанҳо зич алоқаманд аст, зеро дар коллеҷ сарбории асосии мундариҷа-маъноии вазифаҳои таълимие, ки бояд ҳал карда шаванд, на ба кори беруназсинфӣ, балки ба раванди таълим нигаронида шудааст. Дар маҷмуъ, бояд гуфт, ки дар заминаи донишҳои иҷтимоӣ-гуманитарӣ, худшиносии шахсияти шахс, такрор ва афзоиши идеяҳо, идеологияҳо, моделҳои гносеологӣ ва дигар арзишҳои маънавӣ сурат мегирад, ки дараҷаи танқидии истифодаи

таҷрибаи таърихӣ вобаста аст. Робитаи ногусастании байни фарҳанг ва маориф, тавоноии таъсири назаррас ба вазъи фазои маънавии чомеа ташаккул додани асосхои назариявию методологии ислоҳоти онро имрӯз махсусан муҳим мегардонад. Имрӯз барои бомуваффақият интиқол додани донишҳои башардӯстона ва тарбияи ҷавонон дар дохили коллеҷ чӣ шароит вуҷуд дорад? Ба фикри мо, дар ин ҷо, пеш аз ҳама, дигаргуниҳоеро, ки дар коллеҷ ба амал омада истодаанд, ба назар гирифтан лозим аст, ки бо хамин ба вазифахои дар боло зикршуда таъсир мерасонад. Тамоюлҳои арзишии ҷавонон, хусусиятҳои шуури онҳо ва махсусан тамоюли онҳоро нисбат ба таҳсилот низ ба назар гирифтан лозим аст.

Имрӯзҳо дар соҳаи таҳсилоти миёнаи касбӣ буҳрони гуногунҷанба қарор дорад, ки тафовути байни талаботи бозори меҳнат ва тахассуси касбии ба даст овардашуда, паст шудани нуфузи омӯзгорӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Ин буҳрон, пеш аз ҳама, буҳрони мазмуну мундариҷа аст. Тағйирот дар заминаи берунии иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва деформатсияи маориф ҳамчун соҳаи ҳаёт ва фаъолияти ҷомеа мушоҳида мешавад. Буҳрони маориф характери умумии тамаддунӣ дошта, бо гузаштан аз сохтори саноатӣ ба шаклҳои баъдииндустриалии мавҷудияти ҷомеа алоқаманд буда, дар ҳамаи давлатҳои мутараққӣ онро бо дараҷаҳои гуногуни шиддатнокӣ аз сар мегузаронанд.

Платформаи антропологӣ – таҳқурсие аст, ки тарбия бар он сохта мешавад, симои одами дар асрҳои XIX – XX ташаккулёфтаро дар «ҷаҳони Ғарб» дигаргун месозад. Вазифаҳои муассисаҳои таълимӣ тадриҷан аз байн рафта, онҳоро ба супермаркетҳои таълимӣ табдил медиҳанд. Ин ба он оварда мерасонад, ки ташаккули як ядрои фарҳангӣ ва арзишӣ имрӯз дар муассисаҳои нави коммуникативӣ сурат мегирад. Ҳамин тариқ, мушкилоти асосии таҳсилоти миёнаи касбӣ дар шароити муосир пайдоиши бозигарони нав дар соҳаи ниёзҳои иҷтимоӣ мебошад, ки қаблан тавассути фаъолияти муассисаҳои таълимӣ қонеъ карда мешуданд.

Ин идоракунии равандҳои иҷтимоӣ ва тарбияро душвортар мекунад. Буҳрони маориф махсусан дар бисёр кишварҳо зоҳир мешавад, зеро пас аз индустриализатсия бунёди иқтисоди пешрафтаи хидматрасонӣ ба вуҷуд наомад. Ин буҳрон, масалан, дар он зоҳир мешавад, ки раванди таълим хусусияти симулятсияро мегирад: хонандагон ба раванди омӯзиши фан, омӯзгорон ба раванди таълим тақлид мекунанд. Сифати таълим паст мешавад, маънои шахсии таълим то гирифтани диплом паст мешавад. Дар сурати мавҷуд набудани тағйироти амиқи системавӣ, ки ба вазифаҳои худи коллеҷҳо дар ҷомеа, робита ва фаъолияти мутақобилаи онҳо бо дигар муассисаҳо таъсир мерасонад, кӯшиши мубориза бо зуҳуроти буҳрон бо чораҳои маъмурӣ танҳо боиси пайдоиши сатҳи иловагии сохтакорӣ мегардад.

Имрӯзҳо рафти ислоҳоте, ки дар ҷумҳурӣ дар соҳаи маориф гузаронида мешавад, бо вуҷуди ҳама бартариҳои дигар, як қатор камбудиҳои ҷиддӣ дорад. Дар масъалаи тарбияи ҷавонон ва ташаккули сифатҳои хатмкунандагон пеш аз ҳама ба он нигаронида шудаанд, ки концепсияи иҷтимоии маълумоти миёнаи касбӣ ба консепсияи ғайрииҷтимоӣ табдил меёбад. Сифати тайёрии хатмкунандагон торафт бештар аз он муайян карда мешавад, ки онҳо худро дар бозор хамчун мол нишон диҳанд. Илова бар ин, коллеҷ мустақилияти худро аз даст медиҳад, зеро фаъолияти он на аз рӯи рисолати иҷтимоӣ, балки талабот дар бозори меҳнат муайян мекунад.

Ҳанӯз дар соли 2007 коршиносони ЮНЕСКО баҳодиҳии мобайнии раванди таълимро дар кишварҳои мухталиф анҷом дода буданд, ки дар ҷараёни татбиқи ислоҳоти Созишномаи Болония самтҳои иқтисодӣ, на тарбиявӣ ва сиёсӣ бартарӣ доранд ва ба тағйироти иҷтимоӣ ва шахсӣ таваҷҷвҳи нокифоя равона мешавад. Дар давраи гузариш ба модели Болонияи таҳсилот системаи мураккаби идоракунӣ ташаккул меёбад, ки захираҳо ва таваҷҷуҳро аз ҷараёни таълим дур мекунад, усулу технологияҳои муосири таълимро аз худ мекунад. Тараккиёти минбаъдаи коллеҷҳо дар мамлакати мо низ бо пешгӯии номусоиди

шумораи довталабон алоқаманд аст. Дар робита ба аз кор озод карда шудани муаллимону хизматчиён проблемаи тезутунди иҷтимоӣ ба миён меояд, ки ин бешубҳа дар оянда ба манфиати хонандагон ва падару модарони онҳо дахл мекунад.

Зиёда аз ин, нобаробарии «маорифӣ» байни марказ ва минтақаҳо, байни шаҳру деҳот, байни навъҳои гуногуни муассисаҳои таълимӣ, байни маорифи давлатӣ ва ғайридавлатӣ меафзояд. Сифати паст ва ё нисбатан пасти тайёр кардани кадрҳо дар ноҳияҳо, набудани дастрасӣ ҳатто ба шуъбаҳои ин соҳаҳо аз сабаби тиҷоратикунонии маориф ва паст будани даромади аҳолӣ боиси аз шаҳрҳои калон – «марказхои маданият» дур гаштани ҳудудҳои шаҳру деҳоти хурд мегардад.

Ҳаракатнокии пасти уфуқӣ ва амудии ҷавонон дар навбати худ боиси такрористеҳсол ва бартарияти шуури оммавии аграрию музофотӣ бо афзалиятҳои мувофиқ ба давлати маъмурию мутамарказ мегардад. Ҳамин тариқ, мушкилоти соҳаи маориф метавонад ҳамчун омили боздоштани импулсҳо барои навсозии ҷомеа амал кунад. Ҷанбаи дигари муҳими баррасии ташаккули фарҳанги сиёсии ҷавонон дар дохили коллеҷ ба хусусиятҳои шуури ҷавонон дахл дорад. Бояд ба назар гирифт, ки ба муваффақияти азхудкунии фарҳанги башардӯстона дар коллеҷ бештар таҷрибаи андӯхтаи ҷавонон дар доираи иҷтимоишавии ибтидоӣ, инчунин тамоюл ба коллеҷ ва маълумоти гирифташуда таъсир мерасонад. Вобаста ба ин, бояд гуфт, ки имрӯз дарки таълим ҳамчун манбаи самарабахши стратегии ҷомеа, воситаи мутобиқшавӣ ва мобилии иҷтимоии шахс тадриҷан тағйир меёбад. Ҳамин тавр, яке аз проблемаҳои асосии ислоҳоти маориф ҳавасманд гардондани ҷавонон ба таҳсил мебошад.

Сабаби асосии шавқу ҳаваси сусти аксарияти куллии талабагон ба зиёд кардани неруи худ дар он буда метавонад, ки дар ҷамъият талабот ба коргарони дорои тахассуси зарурӣ ва системаи муносиби музди меҳнати онҳо бошад. «Аксар вақт ҷавонон вобастагии мустақими омодагии касбиро, махсусан дар ибтидо, аз ҳавасмандӣ ва сифати

таълим ба фаъолияти таълимӣ дар коллеҷ мушоҳида намекунанд. Омӯзиш дар фанҳои иҷтимоӣ ва гуманитарӣ (ба истиснои таълими махсус) дар барномаҳои таълимӣ аксар вақт мавқеи периферӣ дода мешавад ва он дар самти донишҷӯён мавқеи мувофиқро ишғол мекунад. Муҳимтарин нукта, ба андешаи мо, он аст, ки маълумотҳои бадастомада аз нокифоягии инъикоси он объектҳои ҷаҳони хориҷӣ дар тасвири олами ҷавонон далолат мекунанд, ки баръакс, возеҳтарин огоҳиро тақозо мекунанд, зеро онҳо инфрасохтори ҷомеаи муосири демократиро ифода мекунанд. Ин ба шаҳрвандони худ вобаста буда, аз онҳо муносибати оқилона ва салоҳиятдориро талаб мекунанд» [7].

Равшан аст, ки ҳамаи ин натиҷаи набудани воситаҳои педагогии интиқоли ақидаҳои муносиб дар ҷомеа мебошад. Он ғояҳое, ки бояд аз курсии мактаб ташаккул дода шаванд. Муассисаҳои мактабҳо вазифаи ҷамъиятии ба зиммаашон гузошташударо суст иҷро карда, бачаҳоро бе ақидахои оқилона, дониши созанда мемононанд. Мутаассифона, бо дохил шудан ба коллеҷ, вазъият на ҳамеша ба сӯи беҳтарӣ тағйир намеёбад. Сатҳи баланди таҳсилот имрӯз маънои дониши васеи шахсро надорад. Дар ҳаёти ҳаррӯза одамон на ба дониши махсус, балки ба мулоҳизаҳои ақли солим роҳнамоӣ карданро афзал медонанд.

Шаҳрвандоне, ки маълумоти миёнаи касбӣ доранд, ба саволҳои дорои характери иқтисодӣ, ҷамъиятӣ-сиёсӣ мисли одамони ғайримутахассис ҷавоб медиҳанд. Ҳамин тавр, ба сифати интиқол ва рушди донишу маърифати иҷтимоию башардӯстӣ ва аз ин рӯ, сатҳи фарҳанги сиёсӣ ба буҳрони муассисаҳои таълимӣ таъсир мерасонад. Ин буҳронест, ки хусусияти бисёрсатҳӣ ва шояд низомӣ дорад. Он бо чунин ҷанбаҳо, аз қабили «гузариши марҳила» дар сатҳи умумии тамаддун, инчунин мушкилоти мушаххас дар хоки ватанӣ алоқаманд аст. Якҷоя ин дарки арзишҳо ва меъёрҳоеро, ки барои рушди пайвастаи кишвар заруранд, душвор мегардонад.

Дар натиҷа донишҳое, ки барои ба ҳаёти шаҳрвандӣ ва сиёсӣ таъсирбахш дохил шудан заруранд, на ҳамаи ҷавонон, балки ба таври

миёна ба даст оварда мешаванд. Ба ақидаи пажуҳишгарон, ки бар ин назаранд, ки мушкилоти марбут ба муқаррар кардани мувозинати арзишҳо дар ҷомеа танҳо тавассути татбиқи сиёсати фаъоли иҷтимоӣ дар робита ба ҷавонон ва маориф ҳалли худро ёфтанаш душвор аст. Танҳо дар сурати баланд будани сармояи инсонии ҷомеа ва давлат нерӯи навсозӣ доранд ва танҳо бо ҳалли мушкилоти сифати таҳсилоти миёнаи махсус аз нигилизми ҳуқуқӣ ва бегонагии сиёсӣ рафъ кардан мумкин аст.

Таҳлили адабиёти илмию педагогӣ нишон медиҳад, ки муҳаққиқон нақши хоси равиши башардӯстона ва принсипи башардӯстонаи таълимро дар дарки арзишҳои ҳаётӣ, ки барои ташаккули фарҳанги хонандагон, барои тамоюли онҳо ба ҷаҳони муосир заруранд, қайд намудаанд. «Равиши башардӯстона имкон медиҳад, ки мазмуни таълимро ҳамчун раванди зинда, робитаи мутақобилаи илмҳо ва ҳамкории одамон инкишоф диҳем. Таълими гуманитарӣ сатҳи кофии тарбияро пешбинӣ мекунад. Дар ин рисола муносибат ба фарҳанги сиёсӣ бештар ба сифати таълиму тарбияи башардустона ба назар гирифта шудааст. Дар илми педагогии муосир усул ва роҳҳои тарбияи гуманитарӣ муайян карда шудаанд. Ба ғайр аз тасдиқкунӣ, ташвиқкунӣ, машқ ва намунаи анъанавӣ, ба инҳо дар асоси фаъолияти инноватсионӣ, бозиҳои таълимӣ, лоиҳаҳо, рефлексионӣ ва ғайра дохил мешаванд» [119, с.221].

Барои ошкор намудани роҳи ташаккули фарҳанги сиёсӣ истилоҳи «ташаккул»-ро шарҳ медиҳем. Олим А. Баранов категорияҳои «инкишоф» ва «ташаккул»-ро дар ҷараёни таълим таҳқиқ намуда, ба хулосае омад, ки «ин истилоҳот ба ҳамдигар ивазшаванда ва синоним нестанд» [12, с. 12-14]. Муқаррар карда шудааст, ки «инкишоф» ба шароити дохилӣ таъсир мерасонад, дар сурате, ки «ташаккул» равандест, ки ангезиши беруниро талаб мекунад ва дар зери таъсири шароити беруна ба амал меояд.

Тайёр набудан ё сатҳи пасти омодагии субъектҳо моро барои азхуд

кардани асосҳои фарҳанги сиёсӣ ва иштирок дар фаъолияти сиёсӣ фарз намуда, мо истилоҳи «ташаккул»-ро интихоб кардем, ки имкони «инкишоф»-и фарҳанги сиёсии субъектҳоро дар оянда истисно накунем.

Зимнан зикр мегардад, ки дар хориҷи кишвар ба тарбияи насли наврас таваҷҷуҳи кофӣ дода мешавад. Ба гуфтаи В.К.Елманова [49], «дар Британияи Кабир, масалан, як усули маъмулии тарбияи англисӣ истифода мешавад, ки он тюторӣ аст. Ҳар як донишҷӯ расман ба мураббӣ вобаста ҳисобида мешавад, ки ӯ ба таҳсил, ҳаёти ӯ дар донишгоҳ ва таҷрибаи истеҳсолӣ назорат мекунад. Тютор на танҳо омӯзгор, балки ҳамчун раҳнамо ва ҳидоятгар мебинад, ки дар ташаккули қобилият ва маҳорати зеҳнии хонанда кӯмак мерасонад» [49, с. 18].

Дигар усули маъмули таълим ва шакли ташкили раванди таълим усули мубоҳисавӣ мебошад. Он ба донишҷӯёни англисӣ кӯмак мекунад, ки қобилияти баён кардан ва баҳс кардани ақидаҳои худро инкишоф диҳанд, якдигарро гӯш кунанд ва ҳамчун мунаққид баромад кунанд. Шаклҳои муҳокимаи кор тафаккури илмиро дар хонандагон инкишоф дода, мустақилият ва фаъолиятро дар онҳо ҳавасманд намуда, онҳоро ба фаъолияти ояндаи касбӣ омода месозад [49].

Дар Япония, ба гуфтаи В. Елманова «ба мавзуи «рафтори ахлоқӣ», ки ба маънои томаш «тарбия бо мақсади инкишоф додани хислатҳо» мебошад, диққати калон медиҳад. Принсипҳои «тарбияи ахлоқӣ» ҳамчун принсипҳои сиёсати давлатӣ мураттаб гардиданд. Дар барномаи таълимии мактабӣ мақсади асосии «Тарбияи ахлоқӣ» «ташаккули шаҳрванди Ҷопон», «ба шуури ҷавонон ҷорӣ намудани меъёрҳои иҷтимоӣ дар шакли арзишҳои ахлоқӣ» гузошта шудааст» [49, с. 29].

«Дар ИМА воситаи таъсирбахши тарбиявӣ клуб-иттиҳодияҳо дониста мешаванд, онҳо муассисаи фарҳангие мебошанд, ки дар вақти холигӣ амал мекунад ва дар он таъсири идеявию тарбиявии партия ва давлат бо фаъолияти муташаккили худфаъолӣ ва ташаббуси оммаи васеъ диалектикӣ пайваста мешавад» [185].

И.Н. Айнутдинова [3] феҳристи созмонҳои донишҷӯёни яке аз донишгоҳҳои ИМА-ро таҳия кардааст, ки ба ҷуз аз созмонҳои фарҳангӣ, касбӣ ва дигар созмонҳо, гурӯҳҳои манфиатҳои сиёсиро дар бар мегирад, аз ҷумла:

- «Амрикоиҳои ҷавон барои озодӣ»;
- «Гурӯҳи мустақилҳо»;
- «Донишҷӯён зидди терроризм»;
- «Ташкилоти интернатсионалистони иҷтимоӣ»;
- «Ассотсиатсияи исломии ҷонибдори Фаластин» ва ғайра [3,с.28].

Зимнан, ташаккули фарҳанги сиёсӣ бо тарбияи шаҳрвандӣ алоқаманд аст. Муҳаққиқон қайд мекунанд, ки ««тарбияи шаҳрвандӣ» ташаккули шаҳрвандро ҳамчун сифати ҳамгироӣ дар назар дорад» [55,с.14]. Тавре муҳаққиқони муосир қайд мекунанд, «шаҳрвандӣ як ташаккули мураккаби шахсӣ мебошад, ки унсурҳои асосии он эҳсосоти ватандӯстӣ, интернатсионалӣ, фарҳанги ахлоқӣ ва ҳуқуқиро ба ҳам мутаносиб муттаҳид намуда, дар ҳисси худшиносӣ, интизоми ботинӣ, эҳтиром ва боварӣ нисбат ба дигар шаҳрвандон, ба давлат ифода ёфтаанд» [55,с.41].

Ҳангоми тарбияи шуури шаҳрвандӣ пешниҳод карда мешавад, ки ба чунин сифатҳое, ки ба шаҳрванд хосанд, таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад, ба монанди:

- ҷаҳонбинӣ ва дарки башардӯстона ва фарҳангӣ;
- риояи меъёр ва талаботи фарҳанги муносибатҳои шаҳрвандӣ;
- мавҷудияти зарурати инкишоф ва ғанӣ гардонидани малакаҳои мавҷудаи муошират;
- дарки арзишӣ-маъноии муҳити атроф [55,с.26].

Дигар муҳаққиқон қайд мекунанд, ки «инфрасохтор ба раванди тарбия таъсир мерасонад. Он ҳам дар дохили он, масалан, мактаб ва берун аз он тарҳрезӣ шудааст. Унсурҳои калонро (фарҳангӣ ва истироҳат, эстетикӣ ва ғайра) ба микрокомпонентҳо ҷудо кардан мумкин

аст: инфраструктураи синфхона, китобхона, инфраструктураи таълимии дарс, маҷмӯи шароитҳои тарбиявӣ мавҷуд аст, ки ба рафтор ва инкишофи шахсият дар маҷмуъ бавосита таъсир мерасонанд» [99, с.55].

Мо чунин мешуморем, ки худи раванди тарбия дар кори таълим зоҳиран кам истифода бурда мешавад. Мундариҷаи матнҳои таълимӣ бояд мавқеъҳои идеологиро инъикос намояд, ки рушди фарҳанги ҷомеаро бештар муайян мекунанд.

Бо мақсади бо фарҳанги сиёсӣ шинос кардани омӯзандагон ҳам ахбороти мақсаднок ва дар доираи раванди таълим ташкилшуда ва чи ба истилоҳ «таҷрибаи ҳаётӣ», ки А.Белкин «фикрҳо, эҳсосот, таҷрибаҳо, амалҳо, интизориҳои иҷрошуда ва иҷронашударо ба он ворид кардааст, ки табиати стихиявӣ ва ғайриоддӣ доранд» [14, с. 23].

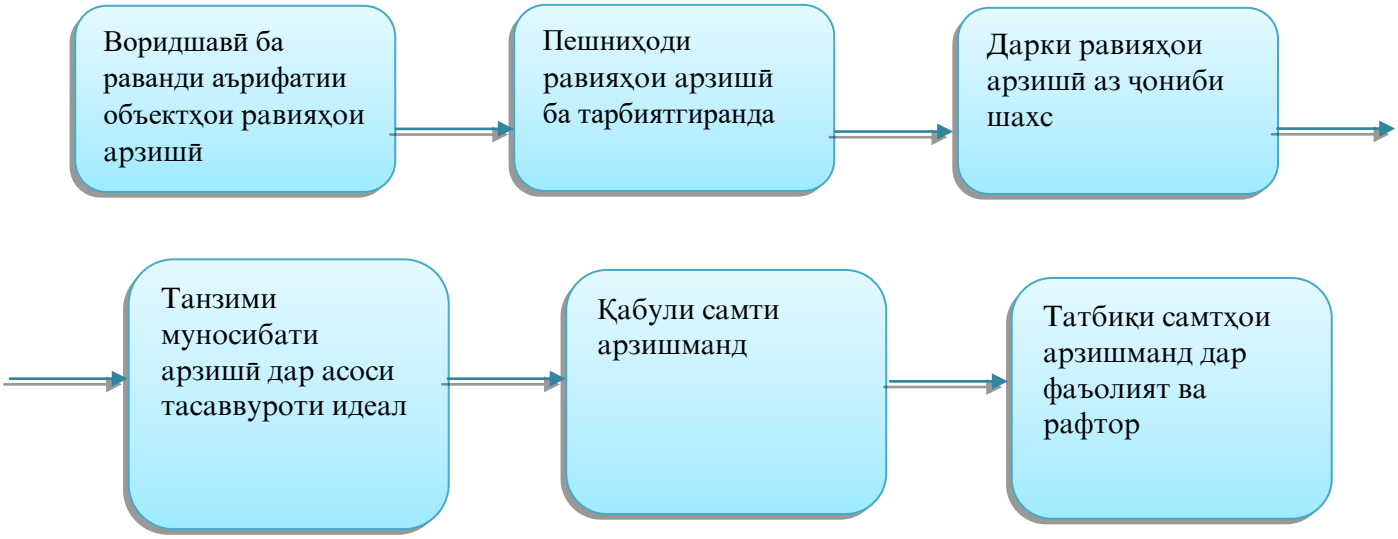
А.С. Белкин чунин мешуморад, ки «манбаъхои ахбороти витагенӣ инҳо мебошанд: ВАО; адабиёт, асарҳои санъат; намудҳои гуногуни фаъолият: иҷтимоӣ, тиҷоратӣ, муошрати ҳамарӯза; раванди таълим. Онҳо «асаб»-и асосии иттилооти витагениро ташкил медиҳанд» [14, с.24].

Дигар муҳаққиқон адабиётро ҳамчун воситаи муассири шиносоии мактаббачагон ба фарҳанг (аз ҷумла фарҳанги сиёсӣ) меноманд. Таъкид мешавад, ки «классикони ватаниро дар асоси таърихшиносӣ ва маънавиёт бояд омӯхт» [76]. Муҳимияти фазои таърихӣ, фарҳангӣ, маънавӣ ва равонӣ, ки он дар асари бадеӣ ба вуҷуд омадааст, қайд карда мешавад. «Хонандагон бояд умуман пафоси зиндагӣ, сарнавишти таърихии муаллифро тасаввур кунанд ва мувофиқан, асар бояд дар заминаи таърихӣ, адабӣ ва биографӣ ҷой дода шавад» [76, с.7].

«Масъалаи шомил шудан ба маънавиёти воқеӣ мавриди баррасӣ қарор дорад, ки он пайравӣ ба идеали иҷтимоӣ ва меъёрҳои ахлоқие, ки аз рӯи ин идеалҳо муайян шудаанд, фаҳмида мешавад» [21].

Муҳаққиқ Н.А. Асташева роҳи дохилии арзишҳои маънавии хонандагонро муайян мекунад [7]. Диаграммаи зер ин равандро тасвир мекунад (ниг. Расми 2).

Расми 2. Раванди ташаккули арзишҳои мавқегирии хонандагон (аз рӯи таҳқиқоти Н.А. Асташева)

М.А.Чошанов имкони татбиқи ғояҳои инсонгароии (гуманизатсияи) маорифро дар тағйир додани миқдори анъанавии баҳодиҳӣ ба «ҳамгироии ҷузъҳои миқдорӣ ва сифатии баҳодиҳии фаннӣ» мебинад, ки ба кӯчидан аз дониши бевоситаи хонандагон ҳамчун объекти раванди таълим ба потенсиали дарозмуддати онҳо ҳамчун субъекти раванди худшиносии муттасил мусоидат мекунад. Ба андешаи М.А.Чошанов «баҳодиҳии ҳақиқӣ бояд дар шароите анҷом дода шавад, ки барои омӯзанда табиист ва фишор ва шиддатро рафъ мекунад, дар равиши нав шаклҳои ғайрианъанавии баҳодиҳӣ-суҳбат ва баҳодиҳӣ-муколама ҷои калонро ишғол мекунанд, дар айни замон, пешниҳод карда мешавад, ки натиҷаҳои мушоҳидаҳои кори таълимӣ аз рӯи як лоиҳаи муқаррарӣ ё як лоиҳаи муайянро баррасӣ кунанд (дар гурӯҳ, дар хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ ва ғ.)» [168, с. 97].

Дигар муҳаққиқон қайд мекунанд, ки «бо тағйирёбии асосҳои давлатӣ, паст будани сатҳи фарҳанги сиёсӣ дар муассисаҳои таълимӣ радди назарияву усулҳои собитшудаи тарбия мушоҳида мешавад. Вазифаҳои тарбияи сиёсӣ дар як қатор муассисаҳои таълимӣ расман аз раванди педагогӣ дур карда шуданд, гарчанде ки аксари омӯзгорон дар фаъолияти амалии худ ба модели тарбиявии ташаккули арзишҳои аҳамияти иҷтимоӣ дар мактаббачагон такя мекарданд, ки он ба

принсипҳои демократия, ватандӯстӣ, коллективизм, мутобиқ кардани мактаббачагон ба воқеияти нави иҷтимоию иқтисодии кишвар асос ёфтааст» [35,с.6-7]. «Бо мақсади ташаккули фарҳанги сиёсии мактаббачагон тавсия дода мешавад, ки дар амалияи таълимӣ модели имрӯзаи бозии давлат бо ҳавасмандгардонии шароит барои фаъолияти васеъи иҷтимоии аҳамияти лоиҳавӣ ҷорӣ карда, ташкилотҳои ихтиёрии худидоракунии кӯдакон ҳамчун намунаи сохторҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ташкил карда шаванд» [35, с.7].

А.В. Стремоухов проблемаи тарбияи фарҳанги сиёсиро дар курсантҳо омӯхта, воситаҳои самарабахши педагогиро номбар мекунад:

«1) мактаби фарҳанги сиёсӣ;

2) курси интихобии «Методикаи суханронии оммавӣ»;

3) маҳфили илмии «Муаммоҳои тарбияи фарҳанги сиёсӣ байни шунавандагон»;

4) истифодаи «Барномаи ташхискунандаи дараҷаи баҳодиҳии фарҳанги сиёсии шунавандагон», ки худи ӯ таҳия кардааст;

5) супоришҳои инфиродӣ ба шунавандагон оид ба масъалаҳои фарҳанги сиёсӣ ва ғайра» [146, с.13].

Бисёре аз муҳаққиқони муосири педагогика идоракунии раванди тарбияи шаҳрвандии мактаббачагонро роҳи ташаккули фарҳанги сиёсии насли наврас медонанд. Аз ҷумла, муҳаққиқ Н.Г. Хвалевко модели педагогиро асоснок кардааст, ки «барои инкишофи шаҳрвандияти хонандагон бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ ва имкониятҳои муассисаи таълимии мушаххас нигаронида шудааст» [163, с. 9].

Ӯ таҳти мафҳуми шаҳрвандият сифати интегративии шахсро мефаҳмад, ки дар зери таъсири омилҳои объективӣ (дараҷаи демократикунонӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ, рушд ва ҳолати институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, фазои маънавию равонии ҷомеа ва ғ.) ва омилҳои субъективӣ (дараҷаи инкишофи худшиносии шахс), манфиатҳо, ниёзҳо, имкониятҳо, самтҳои арзишӣ, ангезаҳои рафтор ва ғайра ташаккул

меёбад. Н.Г. Хвалевко меъёрҳои инкишофи шуури шаҳрвандияти мактаббачагонро кор карда баромад: «когнитативӣ (ба масъалаҳои шуури граждани, эҳтиёҷ ба донишҳои ҷамъиятию сиёсӣ, ахлоқӣ-маънавӣ, иктисодӣ ва ғ.); эмотсионалӣ (муносибати мусбат ба масъалаҳои шаҳрвандӣ, тамоюли иҷтимоӣ ва ғ.); ба фаъолият асосёфта (мавқеи фаъоли шаҳрвандӣ); иродаи қавӣ доранд» [163, с.8].

А.М. Бабаев дар тадқиқоти педагогии худ, ки ба муайян кардан ва асоснок кардани шароити зарурии тарбияи шаҳрвандии талабагон бахшида шудааст, инро бодиққат муайян мекунад, ки «дар мантиқи ҳаракат аз маданияти шаъну шарафи шаҳрвандӣ ба маданияти фоиданоки ҷамъиятӣ равнақ меёбад» [10, с.7]. Модели тарбияи шаҳрвандии ӯ чунин ҷузъҳо, «монанди ба назар гирифтани имкониятҳои фанҳои гуманитарӣ, курсҳои интихобӣ, тартиб додани системаи серзинагии инкишофи шаҳрвандиро дар бар мегирад, ки онро шакли олии зуҳуроти муносибати боэҳтиром ба фарҳанги миллӣ медонад» [10, с.8].

Дигар муҳаққиқон тарҳи иҷтимоиро як роҳи муассири тарбияи шаҳрвандии мактаббачагон медонанд. «Моҳияти тарҳрезии иҷтимоӣ дар фарогирии донишҷӯён ба фаъолияти мустақилона, ки аз ҷониби омӯзгор ҳамоҳанг шуда барои дигаргунсозии мусбати ҷомеа дар ҳамкорӣ бо намояндагони мақомоти давлатӣ мебошад; бо ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва дигар шарикони иҷтимоӣ амалӣ мешаванд. Ин намуди фаъолият ҷузъҳои маърифатӣ, амалӣ ва эҳсосии раванди ташаккули мавқеи шаҳрвандии хонандагони синфҳои болоӣ, инчунин дониши онҳоро дар бораи давлат, ҷомеаи шаҳрвандӣ, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои шаҳрванд ба амал бароварда, ба баланд шудани фарҳанги сиёсии онҳо мусоидат мекунад» [179].

Дарки назариявии тадқиқоти педагогӣ оид ба муаммои баррасишаванда тақозо мекард, ки байни мафҳумҳои шаҳрвандӣ ва фарҳанги сиёсӣ равшантар фарқ гузошта шавад ва сониян, сохтори раванди педагогии ташаккули фарҳанги сиёсӣ баррасӣ гардад.

Ҳамин тавр, агар шаҳрвандият сифатҳои интегративии шахсият, аз

ҷумла ҷузъҳои фаъолияти шаҳрвандӣ, масъулиятшиносӣ, омодагии иҷтимоӣ-сиёсӣ ба татбиқи мақсадҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятдошта бошад, пас фарҳанги сиёсӣ ҳамгироии мавқеъ ва самтҳои субъектҳои низоми сиёсист. «Дар ин маврид «мавқеъ» муносибати дохилии субъективӣ ба фаъолияти сиёсӣ буда, самтгирӣ ҳамчун «қобилияти дарки муҳити атроф, огоҳӣ аз чизе, инчунин самти фаъолият фаҳмида мешавад» [78].

Ба ибораи дигар, фарҳанги сиёсӣ ҳамгироии муносибати дохилӣ ба фаъолияти сиёсӣ ва огоҳӣ (дониш) аз мушкилоти ин фаъолият мебошад. Фарҳанги сиёсӣ на фаъолият ё тайёр будан ба фаъолият, на сифати шахсият, балки асоси ташаккули сифатҳое мебошад, ки барои фаъолияти сиёсӣ, аз ҷумла шаҳрвандӣ заруранд.

Дар робита ба ин нуқтаи назари классикони сиёсатшинос Г.Алмонд ва С.Верба, ки навиштаанд: «Шаҳрванд иштирокчии доимии раванди сиёсӣ нест, ба баъзе манфиатдор ба назар мерасад. Дар гурӯҳҳои сиёсӣ кам фаъол аст. Ӯ шаҳрванди эҳтимолан фаъол аст, майл дорад ба ягон созмон шомил шавад ва дар муҳокимаҳои ғайрирасмии сиёсӣ ширкат кунад. Онҳо шахсро барои ворид шудан ба муҳити сиёсӣ омода месозанд, ки фарогирӣ ва иштироки шаҳрванд дар он аҳамияти бештар пайдо мекунад» [113, с. 276-277].

Ҳамин тавр, қайд кардан лозим аст, ки омузиш ва таҳлили адабиётҳои фалсафӣ, педагогию психологӣ имконият медиҳад, ки ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси ояндаро дар фаъолияти маърифатӣ мо ҳамчун раванди мураккаби шахсӣ ҳисоб намоем, ки унсурҳои асосии онро эҳсосоти ҳодисаҳою воқеияти сиёсӣ, дарки моҳияти фазои сиёсии муҳит, кушиши таҳлил ва баҳогузорӣ ба воқеияти сиёсии ба вуҷудомада ташкил менамояд ва кадоме, ки бояд дар онҳо рушди фарҳанги сиёсӣ, ахлоқӣ, ватандӯстӣ ва ҳуқуқиро ба ҳам мутаносиб таъмин намуда, дар тарбияи ҳисси худшиносӣ, интизоми ботинӣ, эҳтиром ва боварӣ нисбат сиёсати давлату ҳукумати мамлакат мусоидат

намояд.

Хулосаи боби якум

Дар сиёсатшиносии муосир метавон як қатор андешаҳоро дар бораи он ки фарҳанги сиёсиро ташкил медиҳад, қайд кардан мумкин аст. Одатан, муҳаққиқон зиёда аз сӣ таърифи онро қайд кардаанд. Таҳлили падидаҳо барои муайян кардани тафсирҳои бештар дучоршаванда доир ба фарҳанги сиёсӣ кӯмак мерасонад:

1) «Фарҳанги сиёсӣ» таҳти ин мафҳум фарҳанги шахсият, ҷомеаи иҷтимоӣ, ки таълими сиёсӣ, огоҳии сиёсӣ ва фаъолияти ҷамъиятию сиёсиро дар бар мегирад;

2) Ин унсури фарҳанги маънавии ҷомеа буда, унсурҳои марбут ба ниҳодҳои иҷтимоию сиёсӣ ва равандҳои сиёсиро низ дар назар дорад;

3) ин маҷмӯи қолабҳои шуур ва рафтори сиёсӣ, ки хоси ҷомеаи муайяни иҷтимоӣ ё шахси мушаххас мебошанд;

4) Ин татбиқи донишҳои сиёсӣ, самтҳои арзишӣ ва моделҳои рафтори субъекти иҷтимоӣ (шахс, синф, ҷомеа) дар низоми муносибатҳои таърихан ташаккулёфтаи сиёсӣ мебошад.

Дар адабиёти илмӣ гуфта мешавад, ки фарҳанги сиёсӣ ҳамчун маҷмӯи муайяни фарҳанг ва сиёсат фаҳмида мешавад. Ҷузъи маъносоз мазмуни иҷтимоию мадании фарҳанги сиёсиро ташкил медиҳад. Аммо, ин ягона нуктаи назар нест, чунон ки дар бораи моҳияти характери сиёсии инро ягона фахмидан мумкин нест. Аксари олимон чунин мешуморанд, ки фарҳанги сиёсӣ танҳо ҷанбаи сиёсии фарҳанги умумӣ аст ва аз ин рӯ сарчашмаҳои дар маҷмуъ умумии ташаккули ҳам фарҳанг ва ҳам шакли сиёсии он мебошад.

Фарҳанги сиёсӣ як низоми ба ҳам зид аст, ки гузашта, ҳозира ва ояндаи эҳтимолиро ба таври динамикӣ муттаҳид мекунад. Бар асоси ин таъриф метавон дар бораи асолати фарҳанги сиёсии ҳар миллат, сарфи назар аз ин ё он давомоти таърихӣ ҳарф зад. Фарҳанги сиёсӣ як нақшаи семантикии ҳамаҷониба мебошад, ки ба шарофати он бо маълумоти воридшавандаи бетағйир натиҷаҳои муайянро дидан мумкин аст. Яъне фарҳанги сиёсӣ моделест, ки дар ҳаракат аст, аммо ин динамикӣ камтар

дар сатҳи тамоми низом ва бештар аз ҳама дар сатҳи тағйири аҳамияти («вазни хос»)-и робитаҳо ва муносибатҳои сохтори муайяни байни унсурҳо ва/ё сатҳҳо зоҳир мешавад.

Мафҳуми калидии ин таҳқиқот «фарҳанг» - инъикоси арзиши воқеият мебошад. Ба маънои васеъ, фарҳанг ҳамчун низоми муносибатҳои байни инсон ва ҷаҳон муқарраршуда фаҳмида мешавад. Меъёри фарҳанг ҳамчун арзиши олӣ қабул кардани ҳаёти шахси дигар дониста мешавад.

Дар низоми фарҳанги умумӣ се самти баррасиро ҷудо мекунанд: нақшаи фарҳанги шахсият, нақшаи фарҳанги фаъолият ва нақшаи фарҳанги муносибатҳои иҷтимоӣ. Нақшаи фарҳанги шахсият фарҳанги муносибатҳо ва фарҳанги худтанзимкунӣ, нақшаи фарҳанги муносибатҳои иҷтимоӣ фарҳанги муошират ва нақшаи фарҳанги фаъолият фарҳанги фаъолияти зеҳнӣ ва субъективиро дар бар мегирад.

Типологияи навъҳои фарҳанг ҷанбаҳои сершумори худро дар соҳаҳои муқарраршуда дар бар мегирад: шахсӣ (фардӣ, ахлоқӣ ва ғайра), фаъолият (муҳандисӣ, политехникӣ, математикӣ, педагогӣ ва ғайра), муошират иҷтимоӣ (фарҳанги эҳсосӣ, фарҳанги нутқ ва ғайра). Дар сарчашмаҳои хориҷӣ умуман фарҳанги сиёсиро ҳамчун маҷмӯи мавқеъҳо ва самтҳои инфиродии иштирокчиёни низоми муайяни сиёсӣ мефаҳманд. Сиёсатшиносони рус фарҳанги сиёсиро ҳамчун низоми ақидаҳо, эътиқодҳо, анъанаҳо, меъёрҳои ахлоқӣ ва муносибатҳои рафтори таърихан муқарраршуда муайян мекунанд, ки рафтори одамонро дар низомҳои сиёсӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ муайян мекунанд.

Ташаккули фарҳанги сиёсиро омилҳои муҳити макро (сиёсат, иқтисод, муҳити иҷтимоӣ) ва муҳити микро (оила, мактаб, коллектив), ки унсурҳои онҳо бо раванди таълим алоқаманданд, муайян мекунанд. Фарҳанги сиёсии насли наврас дар шароити фаъолияти таълимӣ ташаккул меёбад.

Муҳаққиқон ҳамчун роҳҳои ташаккули фарҳанги сиёсӣ инҳоро ном мебаранд: идоракунии раванди тарбияи шаҳрвандии мактаббачагон,

донишҷӯён ва курсантҳо; тарҳрезии иҷтимоӣ ҳамчун як роҳи ҷалби донишҷӯён ба фаъолияти мустақилона, ки аз ҷониби омӯзгор ҳамоҳанг шуда, барои тағйироти мусбати ҷомеа; васеътар истифода бурдани имкониятҳои фанҳои гуманитарӣ ва ҷамъиятӣ; фаъол гардондани фаъолияти ташкилотҳои бачагон ва ҷавонон ва ғ. мебошад.

Дар умум қайд кардан ҷоиз аст, ки барои ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён нақш ва мавқеи устодон хеле бузург аст. Аз ин лиҳоз, ба онҳо зарур аст, ки такмили донишу малака ва маҳорати педагогии худро доир ба афзун гардонидани донишҳои сиёсӣ, баҳои объективӣ ва ҳақиқӣ додан ба ҳодисаю воқеаҳои сиёсӣ, баланд бардоштани сифатҳои сабру таҳаммулпазирӣ, ҷустани роҳҳои созишу сулҳофарӣ ва инсонгароӣ ба таври мунназам ва доимӣ ба роҳ монанд.

БОБИ 2. ЗАМИНАҲОИ НАЗАРИЯВӢ-ДИДАКТИКИИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ СИЁСИИ МУТАХАССИСИ ОЯНДА ДАР ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ

2.1. Тарҳрезии лоиҳавии ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда дар фаъолияти таълимӣ

Равандҳои ҷараёндоштаи ҷаҳонишавии фазои фарҳангӣ ва таълимӣ, ки равандҳои интегративӣ як ҷузъи онҳо мебошанд, барои рушди таълими башардӯстона дар кишвари мо имконоти бузург доранд. Дурнамои таҷдиди он зарурати омода кардани мутахассисеро, ки қодир ба тарҳрезии фаъолияти худ дар вазъиятҳои гуногуни иҷтимоӣ-фарҳангӣ дорад, омода аст, ки новобаста аз шароити мушаххас роҳҳои ҳалли мушкилоти ба миёномадаро пайдо кунад ва стратегияи махсуси тафаккур, рафтор ва фаъолиятро таҳия намояд.

Шарти асосии ба амал баровардани ин талабот, ки дастуруламали таълими олии педагогиро муайян мекунад, гузаштан ба парадигмаи нави таълим, ки омили асосии он фарҳанги сиёсӣ, тарбияи одами дорои маданияти сиёсӣ мебошад. Ба ин муносибат махсусан муҳим аст, ки таълими педагогӣ ба омӯзиши амалии илмҳои гуманитарӣ, як навъ антропологияи педагогӣ табдил ёбад. Арзишҳо ва меъёрҳои фарҳанг, санъат, ахлоқ, сиёсат, тамоми дастовардҳои соҳаи маънавии ҳаёт бояд фазои ҷалби шахсияти инсонро ба вуҷуд оваранд, ба тамоми сохторҳои раванди педагогии интегралӣ ворид шаванд ва самти он ба рушди башардӯстӣ ва шахсии мутахассисони ояндаро таъмин намоянд.

Дар ҷомеаи муосири технократӣ, ки рушди он бо ҳаракати фавқулода ва тағйирпазирӣ хос аст, намуди лоиҳавии фарҳанг бартарӣ пайдо карда, ба яке аз механизмҳои марказии бунёди оянда табдил меёбад ва ҳамзамон хусусияти универсалӣ ва синтетикии фаъолияти лоиҳавиро ошкор мекунад, ки дар он маҷмӯи технологияҳои технократӣ

ва башардӯстона, тадқиқотӣ ва пешгӯикунӣ, принсипҳои иттилоотӣ ва тарбиявӣ метавонад ба ин воқеият табдил ёбад, ки ҳар як муаллим бояд фаъолияти лоиҳавиро дар вариантҳои гуногуни он аз худ намояд.

Падидаи фарҳанги лоиҳавӣ на танҳо диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб мекунад, балки ба яке аз ҷузъҳои муҳими раванди таълими муосир табдил меёбад. Ба тарафдории зарурати аз худ кардани фарҳанги лоиҳавӣ бисёр далелҳо ҳастанд. Аввалан, тарҳнигорӣ як намуди омӯзиши мушкилот аст. Дуюм, он тарзи тафаккури иштирокчиёни лоиҳаро тағйир дода, онро ба талаботи асри XXI наздик мекунад. Сеюм, тарҳ симои нав, замонавӣ ва инноватсионии ҳар як муассисаи таълимиро муайян мекунад. Чорум, дар тарҳ идеяҳои педагогикаи шахсӣ-эҷодӣ амалӣ мегардад. Панҷум, тарҳ рақобатпазирии худи омӯзгорро дар бозори меҳнат тағйир медиҳад.

Гузашта аз ин, ба андешаи аксари муҳаққиқон, «хусусияти хоси фарҳанги муосир хусусияти созанда, дигаргунсозандаи он мебошад» [24; 48; 57]. Таҳлили таърифҳои фарҳанги лоиҳа ба мо имкон дод, ки онро ҳамчун роҳи худшиносии эҷодии шахсе фаҳмем, ки ҷаҳони объективӣ, ки барандаи идеалҳо ва арзишҳои олами маънавӣ мебошад ва муҳити зиндагиро мутобиқи ин идеалу арзишҳо дигаргун месозад. Фарҳанги лоиҳавии омӯзгор ба салоҳияти лоиҳа асос ёфтааст, ки донишу малакаи асосҳои тарҳрезӣ, ташаккули сифатҳо ва қобилиятҳои эҷодии шахсият, қобилияти ӯ дар тарҳрезии равишҳои технологии инноватсионии худ барои ҳалли мушкилот дар ҳолатҳои динамикӣ тағйирёбандаи ғайристандартӣ, фаъолияти эҷодӣ дар фаъолиятҳои дигаргунсозие, ки ба оптимизатсия ва ташкили эстетикии муҳити зист нигаронида шудааст, иборат мебошад.

Ҳамчун як воситаи маърифат, амсиласозӣ дар илмҳои педагогӣ аз солҳои 80-уми асри XX хеле пуршиддат татбиқ гардид. Дар даҳсолаи охир мушкилоти моделсозӣ, рушд ва фаъолияти системаҳои таълимӣ аз мадди назари муҳаққиқони педагогика дур намондааст. Моделсозӣ ҳамчун усули илмӣ мавзуи асарҳои файласуфон Б. Глинский, Б.

Грязнова, Е.П. Никитина, В. Штофф ва педагогҳо А. Архангелский, А.П.Беляева, В.П. Беспалко, В.И. Журавлева, А. Кирсанова, В.В. Краевский, И. Логинова ва дигарон гаштааст.

А.Н.Дахин моделсозиро ҳамчун «сохтмони моделҳо, омӯхтан ва тафтиши онҳо дар раванди исботи ҳақиқат ва ҷустуҷӯи донишҳои ҳақиқӣ» [43] мефаҳмад. Ин таъриф чор хусусиятро дар бар мегирад: «1) модел – системаи аз ҷиҳати руякӣ ифодаёфта ё моддии амалишуда; 2) объекти омӯзишро инъикос менамояд; 3) он қобилияти иваз кардани ашёро дорад; 4) омӯзиши он дар бораи объект маълумоти нав медиҳад» [43,с.14-16].

Имконияти объективии моделсозӣ пайвастагии табиии элементҳоро, ки ҷузъи объектҳои интегралӣ мебошанд, баррасӣ мекунад. Унсурҳои ба объект дохилшуда бояд бо ҳамдигар мувофиқи муқаррарӣ бошанд, дар ҳоле ки унсурҳо ва муносибатҳое, ки моделро ташкил медиҳанд, бояд ба унсурҳо ва муносибатҳои ба асл тааллуқдошта мувофиқат кунанд. «Асли ашёест, ки бевосита мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқ аст ва бо модел ҷойи он гузошта мешавад, аммо асл на ҳамчун объекти ҷудонашаванда бо хусусияти сифатӣ ва миқдориаш дар тамоми боигарии хосиятҳо, алоқаҳо ва муносибатҳои гуногун, балки ҳамчун объекти дорои он хосиятҳо, алоқаҳо ва муносибатҳое, ки бевосита мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқ аст, дарк мешавад» [2]. Умуман, амсиласозӣ омӯзиши ҳама гуна падидаҳо, равандҳо ё системаҳои объектҳо тавассути сохтан ва омӯхтани моделҳои онҳо мебошад.

Бо дарназардошти сохтор, хусусиятҳои раванди омӯхташаванда ва равиши интихобшуда кӯшиш карда мешавад, ки моделсозии чунин модели сохторӣ ва функсионалӣ, ки имкон медиҳад, бо назардошти воқеияти муосир ташаккули фарҳанги лоиҳавии мутахассиси ояндаро амалӣ созад. Ҳангоми сохтани модел мо равишҳои гуногуни тарҳрезии равандҳои таълимро ба назар гирифтем. Яке аз онҳо дар он аст, ки раванди таълим барои иҷрои вазифаи классикӣ – интиқоли дониш, ташаккул додани малака ва малакаҳои амалии мутахассиси оянда

пешбинӣ шудааст. Моҳияти равиши дуюм ҳавасмандгардонии фаъолияти эҷодии хонанда, самти қувваҳои зарурӣ ва фаъолияти маърифатии ӯ ба сӯи азхудкунии мустақилонаи дониш аст (омӯзанда субъекти раванди таълимӣ-педагогӣ мебошад).

Равиши сеюм идоракунии қатъии раванди ташаккули мутахассисро дар бар мегирад, ки дар он истифодаи технологияҳои гуногуни таълим сатҳи баланди омодагии ӯ ва аз ин рӯ, омодагии касбиро ба фаъолияти касбӣ кафолат медиҳад. Дар баробари гуфтаҳои боло мо дар раванди моделсозӣ рӯ овардан ба ақидаҳои муосири назарияи системаҳоро мувофиқ донистем. «Аввалан, таҳлили муназзамӣ (системавӣ) барои омӯзиши объектҳо ва равандҳои мураккаб, ки аксари равандҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла равандҳои таълим, тарбия, ташаккули шахсият ва омодагии он ба намуди муайяни фаъолиятро дар бар мегиранд, ҳамчун заминаи методологӣ хизмат мекунад. Сониян, равиши муназзам (системавӣ) усулҳои махсус ва анъанавии тадқиқотро истисно намекунад, балки онҳоро пурра мекунад» [88]. Ҳангоми муайян кардани нақши мусбати муносибати муназзамӣ дар моделсозии равандҳои педагогӣ мо ба инҳо такя кардем:

- таҳлили муназзамӣ ба мо имкон медиҳад, ки воқеияти васеътари маърифатиро дар муқоиса бо усулҳои махсуси илмӣ муайян кунем;

- ҷустуҷӯи механизмҳои мушаххаси яклухтии объект ва муайян намудани типологияи ба таври кофӣ мукаммали робитаҳои он барои сохтани схемаҳои нави тавзеҳот, дониш ва таҳқиқ асос мебошад;

- мураккабии объекти омӯхташаванда дар таҳлили муназзамӣ (системавӣ) тавассути гуногунии робитаҳои “дохилӣ” ва “берунӣ”-и он инъикос меёбад, ки ба мо имкон медиҳад, ки якчанд қисмҳои гуногуни ҳамон як объектро ба системаҳои омӯхташаванда баррасӣ кунем (яъне мувофиқати хуби системаи омӯхташаванда танҳо бо роҳи сохтани маҷмӯи муайяни моделҳо таъмин карда мешавад, ки ҳар кадоми ин система танҳо як намуди моделҳоро тавсиф карда метавонад).

Ба ибораи дигар, мо принсипи муназзамиро дар моделсозии раванди ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассис дар асоси лоиҳавӣ татбиқ намуда, онро зерсистемаи мундариҷаи таълими умумии касбӣ баррасӣ кардем.

Дар бисёр тадқиқот, фаъолияти таълимӣ ҳамчун яке аз намудҳои фаъолияти инсон баррасӣ мешавад, ки дар натиҷаи эҳтиёҷоти махсус ба вуҷуд омада, ба табдил додани субъекти фаъол, ба худтағйирёбии ӯ дар раванди таълим нигаронида шудааст. Инро тадқиқоти Д.Б. Элконина, В.В. Давидова, А.К. Маркова, ки «мувофики он фаъолияти таълимӣ дар сохтори худ такрор мешавад, сохтори ҳар гуна фаъолияти инсонро такрор мекунад» [178; 42; 94].

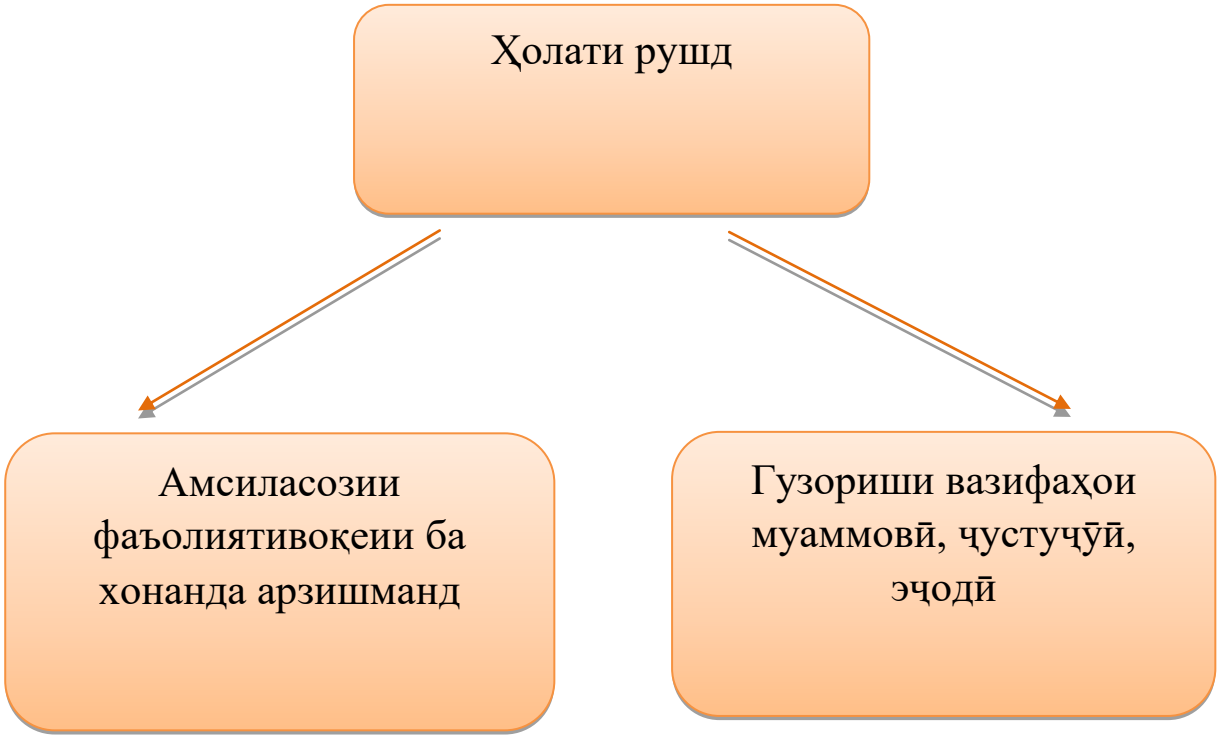
Мавзӯи фаъолияти таълимӣ, ба гуфтаи В.В. Сериков [137, с. 264-265], кори хонанда оид ба рушди худ мебошад. «Азбаски ҳама гуна фаъолияти инсонӣ азхудкунии онро пешбинӣ мекунад, унсури омӯзиш дар ҳама гуна фаъолияти инсон ба таври возеҳ мавҷуд аст. Дар ин маврид фаъолияти таълимӣ ҳамчун воситаи ягонаи азхудкунии тамоми намудҳои дигари фаъолият фаҳмида мешавад. Унсурҳои сохтории фаъолият инҳо ҳисобида мешаванд: 1) қабул ва дарки вазифаи маърифатӣ, мубрамгардонии мотивҳои ҳалли он; 2) дарки иттилооти нав; 3) фаҳмидани он; 4) истифодабарии ин мафҳумҳо ҳамчун дастури фаъолият, инъикоси мақсаду усулҳо; 5) аз дараҷаи ба дастомадаи пештар тараққиёт доштан; 6) ба шароити нав гузарондани усулҳои азхудшуда» [137, с.256].

Дар таҳқиқоти А.Н. Леонтев, Н.Ф. Тализина ва дигарон қайд гаштааст, ки «фаъолияти таълимӣ мавзуъ, маҳсулот ва раванди худро дорад» [90;148]. Мавзӯи чунин фаъолият мазмуни таълимӣ мебошад. Раванд аз ду намуд иборат аст: иҷрои фаъолияти азхудшуда ва азхудкунии воқеии он. Маҳсули чунин фаъолият маҷмӯи дониш, малака, маҳорат ё муҳтавои бадастомадаи таълим ва таҷрибаи дар робита ба ин тағйирёфтаи донишҷӯ мебошад.

Аз нуқтаи назари В.В. Давидов, «фаъолияти таълимӣ ин муҳитест, ки дар он шахсият амалӣ мегардад, раванди рушди худшиносӣ ва

худсозии вай сурат мегирад. Дар доираи парадигмаи шахсият нигаронидашуда ё субъективии таълим мундариҷаи фаъолияти таълимӣ ба доираи шахсии хонанда таъсир мерасонад» [42]. Аз нуқтаи назари В.В. Сериков «шахсро субъекти фаъолияте мефаҳманд, ки маҳсули нави моддӣ ё маънавӣ медиҳад» [137]. Ин таъсир дар вазъияти ба ном рушд таъмин карда мешавад. (ниг. расми 3).

Расми 3. Амсиласозии вазъи рушд (аз рӯйи методикаи В.В.Давидов).

Дар ин гуна вазъият барои омӯзанда барои ташаккули қобилияти мустақилона фикр кардан, қабули қарор, мустақилона баҳо додан ба натиҷаҳои бадастоварда ва воқеан масъулияти фаъолияти таълимӣ ба дӯши худ гирифтан шароити воқеӣ фароҳам оварда мешавад. «Муносибати байниҳамдигарии ҳамаи субъектҳо шарти зарурии инкишофи шахсии ҳар яке буда, дар раванди омӯхтани олами атроф якдигарро ғанӣ мегардонанд» [42].

Мазмуни фаъолияти таълимӣ ва вазъияти таълимӣ ҳамчун “воҳидҳо”-и фаъолияти таълимӣ муайян карда мешаванд. Охирон характери вазъияти тараққиётро дорад. Хусусиятҳои муайянкунандаи

вазъи рушди фаъолияти истеҳсолии таълимӣ инҳоянд: фароҳам овардани шароити воқеии худмуайянкунӣ ва рушди худшиносии хонанда, моделсозии контексти шахсан муҳими фаъолияти истеҳсолӣ барои омӯзанда, гузоштани вазифаи проблемавӣ-эҷодӣ барои «ҷустуҷӯ», такя ба худтанзимкунии рефлексивӣ ва худтанзимкунии фаъолияти таълимӣ, фарогирии ҳама субъектҳои фаъолияти таълимӣ ва ҳамкориҳо.

Раванди инкишофи шахсият дар донишгоҳ доираи васеи муносибатҳои байни муаллим ва омӯзандаро (дидактикӣ, тарбиявӣ, истеҳсолӣ) дар бар мегирад. Ҳадафи раванди таълим дар донишгоҳ ташаккули муносибат ва самтҳо нисбат ба таҳсил, касб ва ҷанбаҳои иҷтимоии ҳаёт мебошад.

Тадқиқотчиёни соҳаи дидактикаи донишгоҳ як қатор муқаррароти методиро таҳия мекунанд [8]:

«а) таълим ин интиқоли таҷрибаи иҷтимоӣ ва таърихӣ аст, на дониш;

б) ҳангоми тартиб додан ва ташкили таълим фаъолияти аввалиндараҷа фаъолиятест, ки бо хусусияти ихтисоси оянда муайян карда мешавад;

в) мақсади ниҳоии таълим ташаккули усулҳои амалест, ки татбиқи фаъолияти ояндаи касбиро таъмин менамояд;

г) мазмуни таълим аз низоми амалҳо иборат аст, ки бо хусусияти фаъолияти оянда муайян карда мешавад;

ғ) дониш худкифо нест, балки воситаи таълим аст;

д) механизми амалигардонии фаъолияти таълимӣ ҳалли масъалаҳои таълимӣ мебошад, на коркарди мавод.

Агар донишҷӯ масъалаҳои таълимро ҳал накунад, ин маънои онро дорад, ки фаъолияти таълимӣ ташкил карда нашудааст; омӯзиш омезиши ду фаъолияти ба ҳам алоқаманд, вале мустақил - фаъолияти омӯзгор ва фаъолияти таълимгиранда мебошад; фаъолияти омӯзгор ба тарҳрезии фаъолияти таълимӣ, ташкил ва идоракунии онҳо тағйир меёбад» [8,с.42-43].

Олим Т.Н.Персикова дар фаъолияти таълимӣ ба равандҳои мутақобила нақши пешбаранда мегузорад. Маҳз дар ҳамкории мутақобилаи таълимӣ онҳо имкони маҳорати воқеии фаъолиятро ҳамчун ташаккули бисёрзинагӣ бо ҳамзамон азхудкунии ҳам ҷанбаҳои ҳавасмандӣ-маъноӣ ва ҳам субъектӣ-амалӣ мебинанд. Тадқиқотчӣ бар ин назар, ки «равандҳои мураккаби ҳамкории хонанда ва омӯзгор қисматҳои амалӣ-амалиётӣ, ташкилӣ-нақшагирӣ ва назорату арзёбии фаъолияти таълимиро бевосита муайян мекунанд» [117].

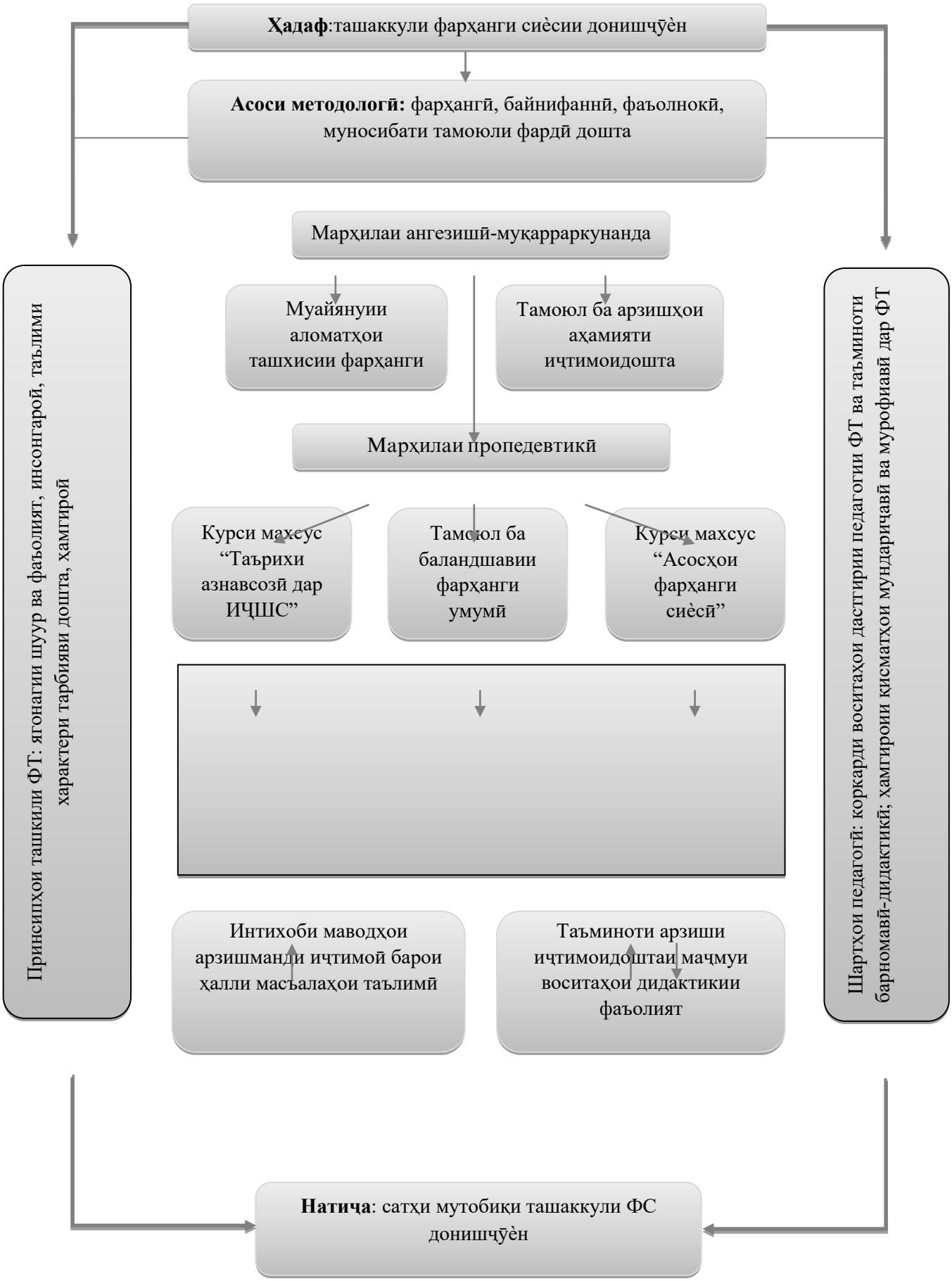
«Дар низоми «шогирд-устод» диалектикаи алоқамандӣ ва ба ҳамдигар вобастагии муносибатҳои онҳо дар тамоми раванди педагогӣ ҳалқаи марказӣ ба ҳисоб меравад» [117,с.23]. Аз ҷумла, таҳсилоти рӯзона бартарияти фаъолияти таълимиро дар дохили муассисаи таълимӣ пешбинӣ намуда, ҳамкории бевосита, муошират донишҷӯёнро бо омӯзгорон ва муаллимонро бо ҳамдигар дар назар дорад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло ва дар асоси равишҳои фаъолият, ба шахсият нигаронидашуда ва фарҳангӣ, дар доираи тадқиқоти мазкур модели ташаккули фарҳанги сиёсии омӯзгорони оянда таҳия шудааст, ки дар асл модели таълими тарбиявӣ мебошад, ки мазмуни таълими умумии педагогӣ ва «шахрвандӣ» (ташаккули фарҳанги сиёсии)-и донишҷӯёнро муттаҳид месозад (ниг. Расми 4).

Мақсад аз ҳамгироии мазмуни таълими умумии педагогӣ ва шаҳрвандии донишҷӯён ба фарҳанги сиёсӣ ошно намудани онҳо мебошад. Ба шарҳи ҷузъҳои асосии модели сохторӣ-муҳтавоии пешниҳодшуда таваққуф мекунем. Он се марҳиларо дар бар мегирад: ҳавасмандкунӣ-муносибат, пропедевтикӣ ва ташаккулдиҳанда.

1. Мақсади марҳилаи аввал аз он иборат буд, ки донишҷӯён ба иҷрои фаъолиятҳое, ки барои онҳо ғайриоддӣ буда, ба актуалӣ гардонидани арзишҳои аҳамияти иҷтимоӣ алоқаманданд.

Расми 4. Амсилаи ташаккули фарҳанги сиёсии (ФС) донишҷӯён ба воситаи омодагии умумипедагогӣ дар фаъолияти таълимӣ (ФТ).

Муносибатро равшан мегардонем, ки муносибатро омодагии субъект ба фаъолияти муайян мефаҳманд, ки ҳангоми пешбинии зуҳури предмет ё падидаи муайян ва дорои хусусиятҳои сохтори якпорчагии шахсият бо маҷмуи аломатҳои доимӣ мебошад. «Мотив як такони бошуурона барои амали муайян мебошад, ки дар сурати ба назар гирифтан, баҳо додан ва амалӣ намудани мақсаде, ки шахс дар назди худ мегузорад, ташаккул меёбад» [128].

Дар шароити мо мақсади асосии омӯзиш бедор кардани ҳавасмандии дохилии амал, зарурати ҷустуҷӯ ҳамчун шарти зарурии ташаккули муносибати нав ба фаъолият мебошад. «Мотив наметавонад ангезаи дохилии амал гардад, агар он барои шахс маънои субъективӣ нагирифта бошад» [128].

Ҳамин тариқ, ҳавасмандиҳоро аз руи муносибати ангеза ба мақсад тасниф мекунад: гурӯҳи якум — ҳавасмандиҳое мебошанд, ки ба мақсадҳои васеи иҷтимоӣ асос ёфта, боиси дарки аҳамияти иҷтимоии фаъолият, таълим ҳамчун вазифа мегарданд; гурӯҳи дуюм ангезаҳое мебошанд, ки сарчашмаи худро дар хоҳиши комёбиҳои шахсӣ доранд, яъне аҳамият ва маънии шахсӣ ба майдон мебарояд; гурӯҳи сеюм ангезаҳоест, ки аз эҳтиёҷоти маърифатӣ бармеоянд. Ҳамчун як намуди фаъолият сарчашмаи асосии ангезаҳои маърифатӣ худи раванди таълим мебошад.

В.К. Буряк мотивҳоро аз рӯи муносибати ангеза ба мақсад тасниф мекунад: «гурӯҳи якум – мотивҳое, ки ба мақсадҳои васеи иҷтимоӣ асос ёфтаанд, боиси дарки моҳияти ҷамъиятии фаъолият, омӯзиш ҳамчун вазифа мегардад; гурӯҳи дуюм – ангезаҳое, ки сарчашмаи худро аз хоҳиши комёбиҳои шахсӣ доранд, яъне маънӣ ва аҳамияти шахсӣ ба майдон меоянд; гурӯҳи сеюм – мотивҳое, ки аз эҳтиёҷоти маърифатӣ бармеоянд. Ҳамчун як намуди фаъолият сарчашмаи асосии мотивҳои маърифатӣ худи раванди таълим мебошад» [22, с.47-49].

Муҳаққиқон қайд мекунанд, ки ҳангоми фаъолияти тарбиявӣ ҳамаи

мотивҳо ба ҳам алоқаманданд, вале дар марҳилаи муайян як гурӯҳ пешбар мегардад.

Дар мо гурӯҳи 1-ум мебоист чунин гурӯҳ мебуд. Ҳамин тавр, соҳаи ҳавасмандӣ, ки сатҳи гуногуни омодагии хонандагонро ба фаъолият тавсиф мекунад, на ҳамчун мотиви алоҳида, балки ҳамчун маҷмӯи ангезаҳое пайдо мешавад, ки дар он мотиви пешбаранда дигаронро тобеъ мекунад.

Ба динамикаи рушди ҳавасмандкунӣ аз хусусиятҳои синну соли донишҷӯён ворид мешаванд, чунин ҷузъҳо аз қабили:

1) омодагӣ ва қобилияти машғул шудан ба намудҳои гуногуни омӯзиш;

2) майл ба озмоиш, ки дар хоҳиши мустақилона ду маротиба тафтиш кардани ҳама чиз, шахсан санҷидани ҳақиқат зуҳур меёбад;

3) афзоиши фаъолияти зеҳнӣ, ки на танҳо бо кунҷковии табиии вобаста ба синну сол, балки бо хоҳиши муаррифӣ ва худшиносӣ ҳавасманд мегардад;

4) инкишофи қобилиятҳои умумии зеҳнӣ, махсусан тафаккури назариявии консептуалӣ;

5) ташаккул додани малака ва малакаҳои амалӣ, ки метавонанд дар фаъолияти минбаъдаи касбӣ зарур бошанд.

II. Мақсади марҳилаи дуюми (пропедевтикии) раванди умумии ташаккули фарҳанги сиёсӣ аз он иборат буд, ки донишҷӯён бо асосҳои фарҳанги сиёсӣ шинос карда, онҳо бо арзишҳои аҳамияти ҷамъиятӣ шинос карда, ба фаъолияти сиёсӣ умуман равона карда шаванд. «Луғати тафсирии забони русӣ»-и С.И.Ожегова ва Н.Ю.Шведова мафҳуми «пропедевтика»-ро чунин маънидод кардаанд: - «Давраи пешакии дониш дар бораи чизе; курси пропедевтика – мухтасар» [110, с. 617].

Курсҳои махсус дар доираи ҷузъи минтақавии Стандарти давлатии таҳсилот дода шудаанд; як қисми мазмуни онҳо берун аз синф, дар суҳбатҳои шахсӣ ва дар рафти суҳбатҳои гурӯҳӣ муҳокима карда мешавад.

III. Мақсади марҳилаи ташаккулёбӣ ғайр аз тайёрии умумии педагогии донишҷӯён тибқи Стандарти давлатии таҳсилот мусоидат намудан ба иҷтимоигардии сиёсии донишҷӯён ва ба фарҳанги сиёсӣ фаро гирифтани онҳо буд, ки ба шарофати фароҳам овардани шароит барои донишҷӯён барои аз худ намудани таҷрибаи «шахси сиёсӣ» имконпазир гардид.

Дар асоси маъхазхои сиёсӣ ва нашрияҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок мазмуни омӯзиши умумии педагогии донишҷӯён-муаллимон интихоб карда шуд. Вазифаи марҳилаи шаклгиранда аз робитаи мутақобилаи мазмуни ду блок - умумипедагогӣ ва соҳаи фаъолияти касбии оянда ва мутаносибии онҳо бо сатҳҳои фарҳанги сиёсӣ: шахсият, фаъолият ва дараҷаи ҳамкории иҷтимоӣ иборат буд. Идеяи консептуалӣ дар ҷадвал нишон дода шудааст (ниг. Ҷадвали 2).

Ҳамгироии блокҳои моддию протсессуалӣ (ниг. ба расми 4) мебоист баланд шудани дараҷаи фарҳанги сиёсӣ ва ноил шудан ба дараҷаи кофии ташаккули онро таъмин мекард. Блоки протсессуалӣ, ки вазифаи он дар ин модел сохтани раванди таълим мувофиқи мантиқи мазмуни аз ҷиҳати иҷтимоӣ ғанигашта мебошад, ба талабагон имкон медиҳад, ки дар рафти шиносоӣ бо воситаҳои дидактикӣ, тавассути азхудкунии онҳо дар раванди фаъолияти таълимӣ ҳангоми тайёрии умумии педагогии донишҷӯён - муаллимони оянда аз арзишҳои шаҳрвандӣ воқиф гарданд.

Ҳар се блок (ниг. Ҷадвали 2), масалан, аз рӯи параметри «Идоракунии низомҳои таълимӣ» алоқаманданд. Бе донистани асосҳои фарҳанги идоракунӣ, ки қабули арзишҳои ҷомеаи шаҳрвандиро пешбинӣ мекунад, соҳиби салоҳияти идоракунӣ гаштан ғайриимкон аст. Таҳлили гузаронидашуда имкон дод, ки барои сохтани модели назариявии ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён-муаллимони оянда заминаи мустаҳкам ба вуҷуд оварда шавад.

Ҷадвали 2. Намунаи мутаносибии блокҳои самти фаъолияти касбӣ, омодагии умумипедагогӣ ва сатҳи фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда

Соҳаи фаъолияти ояндаи касбӣ	Донишҳои умумипедагогӣ, малака ва маҳоратҳо	Дараҷаи фарҳанги сиёсӣ
Ташкили фаъолияти маърифатии таълимгирандагон: -идоракунии корҳои фардӣ, шарикӣ,гурӯҳӣ -ташкили гуруҳҳои лоиҳавӣ, мубоҳисаҳои гуруҳӣ	Донистани шаклҳои умумии ташкили фаъолияти маърифатии таълимгирандагон: - Салоҳияти маърифатӣ - Мусаллаҳ будан бо малакаҳои гностикӣ, конструктивӣ, лоиҳакашӣ - Сатҳи баланди ангезиши маърифатӣ ва тамоюли касбӣ	Сатҳи шахсии фарҳанги сиёсӣ; сатҳи ҳамкории иҷтимоӣ: -доштани малакаи фарҳанги нутқӣ (таҷрибаи баромадт оммавӣ); - мусаллаҳ будан бо воситаҳои таъсиррасони психологӣ-педагогӣ (тақлидкунонӣ, одаткунонӣ); -таҷрибаи иштирок доштан дар мубоҳисаҳои гуруҳӣ, мизи мудаввар.
Соҳаи фаъолияти ояндаи касбӣ	**Донишҳои умумипедагогӣ, малака ва маҳоратҳо**	**Дараҷаи фарҳанги сиёсӣ**
Корҳои тарбиявӣ: • тарбияи шаҳрвандӣ-ватандӯстона; • тарбияи ахлоқӣ; • тарбияи ҷисмонӣ-солимгардонӣ; • тарбияи экологӣ; • тарбияи бадеӣ-зебоипарастӣ ва ғ.	Донистани қонуниятҳои равандҳои педагогӣ. Маҳорати амалигардонии функсияи тарбиявии таълим. Доштани салоҳияти шаҳрвандият. Доштани дараҷаи кофии салоҳияти муошират педагоги оянда Доштани маҳорати ташкилотчигӣ	Дараҷаи фаъолиятнокӣ Дараҷаи таъсиррасонии махсус: • таҷрибаи иштирок дар чорабиниҳои аҳамиятноки ба самти шаҳрвандӣ-ватандӯстӣ нигаронидашуда; • худсозӣ кардан бо сифати шаҳрванд; • мавқеи шаҳрвандӣ(фаъоли ҳаётӣ); • дарки ҳуқуқи дигарон ба дигар нуқтаи назар.

Соҳаи фаъолияти ояндаи касбӣ	Донишҳои умумипедагогӣ, малака ва маҳоратҳо	Дараҷаи фарҳанги сиёсӣ
Идоракунии низоми маърифатӣ: -идоракунии раванди таълимӣ-тарбиявӣ; - идоракунӣ дар сатҳи ташкилӣ-мактаб, кафедра, лаборатория, иттиҳодияҳои методӣ, лоиҳа, барномаҳо ва ғ.	Доштани малакаҳои ташкилотчигӣ ва коммуникативӣ. Донистани асосҳои идоракунии фарҳанги сиёсӣ. Донистани асосҳои ташкили меҳнат, ӯҳдадориҳои худ. Дарки масъулият, кадоме ки ба шахси қабулкунандаи қарор вогузор шудааст.	Фаъолнокӣ ва сатҳи ҳамкории иҷтимоӣ: -тамоюли арзишманд (“Одам чун арзиши баланд”, -арзиши ҷамъияти инсонӣ); -мавқеи шаҳрвандӣ.

Зарурияти типологияи блокҳои протсессуалӣ ва моҳиятии дар боло овардашуда (ҷадвали 2) нисбат ба фаъолияти касбии оянда бо тамаркузи фаъолияти таълимӣ ба натиҷа шарҳ дода мешавад. Агар мавзӯи тадқиқоти мо фаъолияти таълимии мактаббачагон мебуд, пас эҳтимол онро бо фаъолияти дорои хусусияти иҷтимоӣ ё ихтиёрӣ алоқаманд кардан лозим мешуд.

2.2. Имкониятҳои дидактикии ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда дар фаъолияти таълимӣ-тарбиявӣ

Фаъолияти таълимӣ монанди ҳама гуна шаклҳои дигари фаъолияти инсон аз ҳадаф, ангеза, усул, шароит, натиҷа иборат аст. «Яке аз ҷанбаҳои фаъолияти таълимии донишҷӯён дар таҳқиқоти мазкур таълими умумии педагогӣ мебошад, ки раванди таълими донишҷӯён дар низоми дарсҳо дар фанҳои педагогӣ ва амалияи педагогӣ ва натиҷаи он мебошад, ки бо сатҳи муайяни инкишофи шахсияти омӯзгор, ташаккули дониш, малака ва маҳорати умумии педагогӣ хос аст» [2].

Имрӯз натиҷаи таълими фанҳои педагогӣ дар низоми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳамчун ноил шудан ба сатҳи муайяни салоҳиятнокӣ дарк карда мешавад. Воҳиди ченкунии таҳсилоти шахс ба

ҷои дониш, қобилият ва маҳорат ба салоҳиятҳо – «тайёрӣ ба истифодаи донишҳои ҳосилшуда, қобилият ва малакаи омӯзишӣ, инчунин усулҳои иштироки фаъолона дар ҳаёт барои ҳалли масъалаҳои амалӣ ва назариявӣ» [127,с.10] табдил ёфтааст.

А.В. Хуторский сохтори салоҳиятҳои таълимиро чунин пешниҳод мекунад:

«1) салоҳиятҳои асосӣ, ки ба мазмуни умумии таҳсилот дахл доранд;

2) салоҳиятҳои умумифаннӣ, ки ба доираи мушаххаси фанҳои таълимӣ ва соҳаҳои таълимӣ тааллуқ доранд;

3) салоҳиятҳои фаннӣ, ки дар доираи фанҳои таълимӣ ташаккул меёбанд» [167].

И.А.Зимняя панҷ салоҳияти асосии иҷтимоиро муайян кард, ки инҳоро дар бар мегиранд:

«- салоҳияти нигаҳдории саломатӣ (донистани стандартҳои тарзи ҳаёти солим ва омодагӣ ба татбиқи ин донишҳо дар ҳаёт);

- салоҳият дар соҳаи шаҳрвандӣ (дониш ва риояи ҳуқуқу вазифаҳои шаҳрвандӣ, таҷриба ва омода будан барои нишон додани шаҳрвандӣ дар мавқеи фаъоли шаҳрвандӣ дар ҳаёти ҷомеа, муносибат ба мақоми шаҳрванд ҳамчун арзиш, идоракунии зуҳуроти рафтори сифатҳои мақому мавқеъӣ);

- салоҳияти ҳамкории иҷтимоӣ (ҳамкорӣ, таҳаммулпазирӣ, ҳаракати иҷтимоӣ, муносибат ба ҳамкории иҷтимоӣ ҳамчун арзиш);

- салоҳияти муошират (шифоҳӣ, хаттӣ, забони хориҷӣ, таҷриба ва омодагӣ ба муошират дар ҳолатҳои гуногуни муошират);

- салоҳияти технологӣ ва иттилоотӣ (таҷриба ва омодагӣ ба кор дар ҷараёни иттилоот дар шаклҳои шифоҳӣ, хаттӣ, чопӣ ва электронӣ» [56, с. 14].

Раванди ташаккули салоҳият ва салоҳиятҳои дар боло зикршуда анҷом ёфта, натиҷаи он меъёри сифати таҳсилоти олии педагогӣ мебошад. Агар масъалаи рушди салоҳиятҳои иҷтимоӣ алҳол дар назди ҷомеаи илмию педагогӣ гузошта шуда бошад, пас масъалаҳои марбут ба

ташаккули салоҳияти касбию педагогӣ барои омодагии умумии педагогии омӯзгорони оянда кайҳо гузошта шудааст. Олимони зерин ба омӯзиши ин проблема машғуланд: Г. Андреева, С.Г.Вершловский, А. Деркач, В.К. Элманова, И. Зимистон, Н.В.Кузмина, А.К. Маркова, Л.М. Митина, Г.И. Михалевская, В. Якунин ва дигарон.

Г.И. Михалевская проблемам маҳорати педагогиро таҳкик мекунад. Вай дар омӯзиши ин гурӯҳи малакаҳо якчанд самтҳоро муайян кардааст [101]:

1) мувофиқи ҷузъҳои функсионалии фаъолияти педагогӣ аз рӯи Н.В.Кузьмина;

2) таҳияи тавсифи вазифавии омӯзгор - В.А. Сластенин, А.И. Шербаков, С. Шатилов;

3) инкишоф додани мазмун, шакл ва усулҳои ташаккули маҳорати педагогӣ (Г. И. Михалевская, М. С. Пашкова, А. Ф. Спирин ва дигарон).

Н.В.Кузмина ҷузъҳои асосии сохтори фаъолияти касбии педагогиро муайян кардааст. «Ба онҳо гностикӣ (когнитивӣ), тарҳрезӣ, конструктивӣ, ташкилӣ ва коммуникативӣ дохил мешаванд» [83]. Асоси маҳорати педагогии Н.В.Кузмина «маҳорати ба даст овардани донишҳои нав, ба низом даровардани он мувофиқи ҳадафҳои педагогӣ, қобилияти таҳлили вазъи педагогӣ, мундариҷа, объект, раванд, инчунин афзалиятҳо ва нуқсонҳои фаъолияти худ ва фаъолияти хонандагонро маҳорати ирфонӣ номидааст» [83, с.14].

С.Б. Елканов варианти тағйирёфтаи таснифи маҳорати педагогии Н.В.Кузминаро пешниҳод менамояд. Вай маҳорати лоиҳакашӣ ва конструктивиро як гурӯҳ мешуморад, «зеро онҳо як вазифаи умумиро иҷро мекунанд: пешбинии натиҷаи пешбинишудаи фаъолияти педагогиро» [47, с. 8]. Дар байни малакаҳои муошират муҳаққиқ малакаҳои иттилоотиро ҳамчун як гурӯҳи мустақил муайян мекунад. Ба ақидаи ӯ «вазифаи малакаҳои иттилоотӣ, ки аз муошират ва интиқоли таҷрибаи иҷтимоӣ ба насли наврас иборат аст, чунон мураккаб аст, ки онро падидаи мустақил донистан мумкин аст» [47, с. 24].

Баъдан таъкид мекунем, ки салоҳияти педагогӣ дар баробари дониш, маҳорат, малака ва таҷриба муносибати мусбат ба касбро дар назар дорад. И.С.Трифонова дар монографияи худ «Омӯзгор дар низоми муносибатҳои арзишӣ» (2006) тавсифи мафҳумҳои мавзуъҳои аксиологиро додааст. «Арзиш (дар ҷанбаи педагогӣ) он чизест, ки барои шахсият муҳим аст, яъне падидаҳо, ашёҳо ва хосиятҳои онҳо, идеяҳо ва ангезаҳои дорои хусусияти иҷтимоӣ» [151, с. 19].

А.А. Бодалев менависад: «Муносибат ҳамеша тамоюли каму беш устувори шахсияти додашудаест, ки воқеиятро ба таври хос инъикос намояд, ба он ҳиссиёт ҷавоб диҳад ва дар ин воқеият ба таври хос рафтор кунад» [16, с. 7].

А.А.Григорева-Голубева дар монографияи худ «Арзишҳои башардӯстона дар таълим ва рушди шахсияти забонии омӯзгор» таъкид мекунад, ки «ҷаҳонбинии омӯзгор на танҳо натиҷаи эҳсосотӣ ба падидаҳои ҳаёт ва фаъолияти таълимӣ, балки дарки фаҳмиш, огоҳии амиқи онҳост, ки натиҷаи он ташаккули ҳаёти воқеии як соҳаи педагогиро дар бар мегирад» [37, с. 20]. Аз ин рӯ, огоҳии арзишмандии омӯзгор худшиносиро низ дар бар мегирад, ки бе он такмили касбӣ ва шахсӣ ва рушди эҷодии ӯ имконнопазир аст.

Г.А. Халемский қайд мекунад, ки «дар педагогика арзишҳо бо тарбия ва таълим, бо инкишоф, иҷтимоигардии шахсият ва инкишофи маънавии ӯ алоқаманданд» [162, с. 23]. Дар асоси ин, муҳаққиқ арзишҳои педагогиро тасниф мекунад: «тасаввурот дар бораи ояндаи шахс, ки ҳадаф ва натиҷаи интизории таълиму тарбияи хонанда мебошад; дониш, малака ва маҳорате, ки моҳияти тарбияи шахсиятро ташкил медиҳанд; сифатҳои шахсии инъикоскунандаи натиҷаҳои таълим; муносибат ба муҳит, нисбат ба худ, ба фаъолияти тарбиявӣ ҳамчун воситаи расидан ба мақсад, системаи ақида ва эътиқод, ҷаҳонбинии шахс» [162,с.44]. Ҳамчун арзиши пойгоҳии педагогӣ инсон ҳамон тавре ки ҳаст, ки ҳаст ва ташаккули шахсият дониста мешавад.

Таҳлили асарҳои илмие, ки ба масъалаҳои тайёрии умумии

педагогии донишҷӯён бахшида шудаанд, боз як ҷиҳати муҳокимашуда: омӯзиши тарбиявиро ошкор намуд. Маҳдуд будани доираи тайёр кардани муаллимони оянда чунин маъно дорад, ки хатмкардаи донишкадаи педагогӣ муаллими хуби фан аст, вале вай ба кори тарбиявӣ бо бачаҳо диққат надода, ба он муносибати манфӣ дорад.

Зимнан, воқеият ин аст, ки кори тарбиявӣ бо кӯдакон дар амалияи воқеии педагогӣ «дар пасманзар» қарор дорад. Муҳаққиқон аҳамияти ин масъаларо дар давраи дигаргуниҳои иҷтимоӣ ва дигаргуниҳои иқтисодӣ эътироф намуда, онро аз мадди назар дур наменомонанд. Масъалаи тарбияи мактаббачагон ва донишҷӯёнро дар шароити таълимӣ ва тарбиявӣ то андозае дар илм ҳаллли худро ёфтааст, ки ба ин масъала В В. Краевский, П.И. Пидкасистий, М.Г. Гарунов, В. Сластенин, Г.И. Тсукина ва дигарон) машғул гаштаанд.

Е.В. Добринина дар тадқиқоти диссертациони худ дар мавзуи «Ташаккули тайёрии донишҷӯ - муаллими ояндаи университет ба амалӣ гардондани корҳои тарбиявӣ» ҷузъҳои сохтории онро муайян кардааст. Вай ба онҳо: «донишҳои касбӣ, маҳорати касбӣ ва муносибатҳои арзишнокро зикр кардааст, ки бо ҳам алоқаманд ва пайванданд» [45,с.28]. Татбиқи ғояи таъиншуда тавассути мундариҷаи раванди таълими донишҷӯён ва бо истифода аз усулҳои фаъоли таълим, ки имкон медиҳад, ки донишҷӯён ба фаъолиятҳои квазикасбӣ дар синф ҷалб карда шаванд.

А.А. Реан дар бораи таъсири усулҳои фаъоли таълим ба сифати тайёр кардани мутахассисон маълумот медиҳад. Аз ҷумла, ӯ қайд мекунад, ки «таҳқиқоти махсус дар сатҳи психологӣ ва психофизиологӣ муқаррар кардааст, ки дараҷаи инкишофи вазифаҳои касбӣ бо усулҳои корие, ки дар корманд бартарӣ доранд, муайян карда мешавад» [127]. Дар рафти тадқиқоти ӯ робитаи усулҳои бартаридоштаи таълим (ки ба усулҳои фаъолияти муштараки омӯзгор ва донишҷӯён баробар аст) ва ташаккули маҳорату малакаҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳим дар хонандагон ва коркарди усулҳои самарабахши фаъолият мавриди омӯзиш қарор

додааст. Усулҳои эҷодӣ ва репродуктивие, ки дар ташкили фаъолияти таълимӣ ва маърифатии хонандагон истифода мешаванд, муқоиса карда шуданд. Муайян карда шудааст, ки «таваҷҷуҳи омӯзгор ба усулҳои эҷодии фаъолияти таълимӣ ва маърифатии хонандагон боиси дар сатҳи кофӣ баланд ташаккул ёфтани маҳорату малакаҳои мувофиқ мегардад. Аз ҷумла, қайд карда мешавад, ки 93% субъектҳои намунаи таҷрибавӣ аз уҳдаи иҷрои вазифа ва мушкилиҳо баромадаанд, дар ҳоле ки дар намунаи назоратӣ, ки ба усулҳои репродуктивӣ асос наёфтааст, танҳо 43% аз уҳдаи ин кор баромадаанд» [127, с. 54].

В.Г.Лебедева алоқаи байни соҳаро воситаи баланд бардоштани сифати тайёр кардани мутахассисон мешуморад. Вай бар ин назар аст, ки «дар ин замина тайёр кардани мутахассис метавонад параметрҳои зерини як мутахассисро таъмин намояд: дониши касбӣ, ахлоқӣ, фалсафаи мутахассис, фарҳанги сиёсӣ, ҳуқуқӣ, идоракунӣ, огоҳии экологӣ, фарҳанги баланди умумӣ. Ҳеҷ кадоме аз ин сифатҳо бо ягон давраи фанҳо ташаккул ёфта наметавонанд, зеро онҳо табиати интегралӣ мебошанд. Мафхуми гуманизатсия танхо дар он сурат самарабахш хохад буд, ки агар вай бар хамин «нашъунамои хамдигар» сохта шавад» [87, с. 99].

Дар идома мо тавсифи таъминоти барномавӣ ва дидактикии фаъолияти таълимии донишҷӯён – омӯзгорони ояндаро пешниҳод менамоем.

Дар адабиёти илмию педагоги панҷ намуди асосии фаъолият оварда шудааст:

«• фаъолияти маърифатӣ;

• фаъолияти ба арзиш нигаронидашуда;

• дигаргунсозанда – намуди пешбари фаъолият, ки ба табдил додани воқеияти атроф нигаронида шудааст;

• фаъолияти муошират;

• фаъолияти эстетикӣ» [99].

Ба андешаи А.М. Новиков, «намуди пешбари фаъолият мутобиқи

табиати инсон фаъолияти дигаргунсозист» [105]. Вобаста ба ин, воситаҳои таъминоти дидактикии фаъолияти таълимӣ бояд мувофиқи меъёри аҳамиятнокӣ барои фаъолияти дурнамои дигаргунсозӣ интихоб карда шаванд. Сухан, албатта, дар бораи усулҳои фаъоли таълим меравад, ки назарияи истифодаи он дар педагогика ба кадри кифоя таҳқиқ гаштааст [64;95]. Аммо мушоҳидаи раванди воқеии таълим ва суҳбатҳо бо донишҷӯён нишон медиҳанд, ки амалия аз назария ақиб мемонад.

Шарҳи мухтасари усулҳои фаъоли таълимро, ки имрӯз дар фаъолияти таълимии донишгоҳҳо истифода мешаванд, пешниҳод кунем. В.Г. Каташев онро чунин тасниф мекунад [61]:

• Усулҳои бозии омӯзиши фаъол, ки иҷрои нақшҳои гуногунро дар вазъиятҳои таълимӣ, тиҷоратӣ ва касбӣ дар бар мегиранд (бозиҳои ҳавасмандгардонӣ, тарҳрезии бозӣ ва ғ.);

• Усули мизи мудаввар як шакли фаъолияти маърифатии донишҷӯён мебошад, ки хусусияти хоси он омезиши мубоҳисаи мавзӯӣ бо машварати гурӯҳӣ мебошад;

• Усули дафтар — моҳият аз он иборат аст, ки тартиб додани масъала ва ҳамаи фактҳои маълуме, ки ба ҳалли он дахл доранд, дар дафтар қайд карда мешаванд. Идеяҳои нав дар муддати дуру дароз навишта шуда, баъд дар охир муҳокима карда мешаванд;

• Усули таҳлили морфологӣ, ки моҳияти он хоҳиши мунтазам фаро гирифтани ҳамаи вариантҳои сохтори объекти такмилёфта мебошад: характеристика ва унсурҳои асосӣ таҳлил карда мешаванд; номгӯи роҳҳои имконпазири татбиқи идея тартиб дода мешавад;

• Усули «ҳуҷуми зеҳнӣ», ки ғояи асосии он манъи танқид аст;

• Усули баръакси «ҳуҷуми зеҳнӣ», ки ба танқиди ҳадди аксари ғояҳои пешниҳодшуда барои ошкор кардани ихтилофҳо асос ёфтааст;

• Усули омӯзиш бо нишон додани амал – усули фаъоли таълим мебошад, ки моҳияташ дар он аст, ки донишҷӯ як масъалаи мушаххаси кориро ҳал мекунад ва алгоритмҳоеро, ки ба ҳалли ин намуди масъала

мусоидат мекунанд, амиқ аз худ мекунад;

• Усули ассотсиатсияи озод ба коҳиш додани танқидии хоси шахс, ки ба рушди ғояҳои аслӣ халал мерасонад, мусоидат мекунад. Калима ё ибораи марбут ба масъалаи баррасишаванда дар варақ навишта мешавад. Сипас, дигарон илова карда мешаванд, ки ҳар як ба тамоми раванди фикр андозагирии нав илова мекунад. Занҷираи ғояҳо пайдо мешаванд, ки баъзеи онҳо метавонанд самаранок бошанд;

• Усули лоиҳа – усули мукаммалест, ки ба равиши инфиродӣ асос ёфтааст, ки дар асоси нақшаи таълимии инфиродӣ, ки омӯзанда якҷоя бо муаллим тартиб додааст [61, с. 148].

Ба усули таълим дар асоси лоиҳа, ҳамчун маъмултарин дар системаҳои таълимӣ имрӯза таваққуф кунем. Усули лоиҳа, чунон ки маълум аст, ба идеяе асос ёфтааст, ки моҳияти мафҳуми «лоиҳа»-ро ташкил медиҳад, тамаркузи прагматикии он ба натиҷае, ки тавассути ҳалли ин ё он масъалаи амалӣ ё назариявии муҳим ба даст оварда мешавад.

Дар адабиёти муосири илмӣ ва педагогӣ намудҳои зерини лоиҳаҳо оварда шудаанд:

• Лоиҳаҳои тадқиқотие, ки сохтори наздик ба тадқиқоти илмӣ доранд;

• Лоиҳаҳои эҷодӣ, ки пешниҳоди мувофиқи натиҷаҳоро дар шакли албом, гузориш ва ғайра дар бар мегиранд;

•Лоиҳаҳои ба амалия нигаронидашуда, ки ба манфиатҳои иҷтимоии донишҷӯён нигаронида шудаанд (масалан, таҳияи лоиҳаи қонун, конвенсия оид ба ҳуқуқҳои гурӯҳи муайяни аҳолӣ ва ғайра);

• Лоиҳаҳои иттилоотӣ, ки ба ҷамъоварии маълумот дар бораи ҳама гуна зуҳуроти иҷтимоӣ ё табиӣ нигаронида шудаанд.

Типологияи умумии дидактикии лоиҳаҳо дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3. Типологияи умумии дидактикии лоиҳаҳо

Таснифот	***Шакли лоиҳа***
Аз рӯи намуди фаъолият	Таҳқиқотӣ; эҷодӣ, иттилоотӣ ва ғ
Аз рӯи соҳаи фаннб ва муҳтаво	Монолоиҳа; лоиҳаҳои байнифаннӣ
Аз рӯи хусусияти ҳамоҳангсозӣ	Лоиҳаҳо бо ҳамоҳангсозии кушод ва озод; лоиҳаҳо бо ҳамоҳангсозии пӯшида
Аз рӯи хусусияти робита	Дохилӣ, минтақавӣ, байналхалқӣ
Аз рӯи миқдори иштирокчиён	Шахсӣ, шарикӣ, гурӯҳӣ
Аз рӯи давомнокии рафтор	Давомнокии кӯтоҳмуддат, миёнамӯҳлат, дарозмуддат

Афзалиятҳои усули лоиҳа дараҷаи баланди фаъолияти таълимӣ ва малакаҳои муошрати донишҷӯён, иқтидори таълимии метод ва мусоидат ба рушди мустақилияти омӯзандагонро дар бар мегирад. Камбудихои ин усул аз инҳо иборатанд: душвории нақшакашӣ ва ҳамоҳангсозӣ бо самти барномаи асосии таълим; харочоти вақт барои таҳияи лоиҳа.

Расми 5. Таснифоти лоиҳаҳо.

Аз усули лоиҳавӣ ба тарҳрезии педагогӣ ҳамчун технологияи таълим дар донишгоҳи муосири омӯзгорӣ мегузарем. Ба гуфтаи Г.А. Лебедева «тарҳи педагогӣ дар педагогикаи ватанӣ дар ду ҷиҳат баррасӣ мешавад: марҳилаи ҳама гуна фаъолияти воқеии педагогӣ дар ҳалли вазифаи мушаххаси тарбиявӣ; навъи махсуси фаъолияти педагогӣ, ки тарҳрезии системаҳои педагогии сатҳҳои гуногун, равандҳо ва ҳолатҳои педагогиро дар натиҷаи фаъолияти ин системаҳо дар бар мегирад» [88].

А.Н. Дахин мантиқи ҷараёни лоиҳакашии педагогиро тавсиф кардааст: а) таҳлили инкишофи вазъияти педагогӣ ва тартиб додани масъала; б) дар доираи системаи муайяни арзишҳо ва равишҳо пешниҳод кардани ғояҳое, ки метавонанд ба ҳалли ихтилофҳо ва мушкилот мусоидат кунанд; в) сохтани модели объекти педагогии дилхоҳ мувофиқи ақида ва арзишҳои пешбаранда; г) ташаккул додани фарзия дар бораи усулҳои ноил шудан ба ҳадафҳо, инчунин вариантҳои марҳила ба марҳила; ғ) муқаррар намудани меъёрҳои арзёбии натиҷаҳои интизоршаванда; д) интихоби варианти оптималии лоиҳаи таҳияшуда дар модели умумии фаъолияти педагогӣ; е) мушаххас кардани вазифаҳое,

ки барои иҷрои нақша бояд ҳал карда шаванд; ё) татбиқи лоиҳа бо ташхиси доимӣ, таҳлил ва танзими фаъолияти лоиҳа; ж) муҳокимаи натиҷаҳо, пешниҳод намудани онҳо ба аҳли ҷамъият [43, с.26].

Г.А.Лебедева [88] объектҳо ва шаклҳои лоиҳакашии педагогиро барои беҳтар намудани тайёрии умумии педагогии муаллимони оянда муайян намуд (ниг. ба ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Объект ва шаклҳои лоиҳакашии педагогӣ (мутобиқи андешаи Г.А. Лебедова).

Объектҳои лоиҳаи педагогӣ	***Шаклҳои лоиҳаи педагогӣ***
Низоми тарбиявии минтақавӣ	Консепсия, барномаи рушд, нақшаи корҳои тарбиявӣ
Низоми тарбиявии маҳаллӣ (микроноҳия	Консепсия, барномаи рушд, оиннома, барномаи таълимии мактаб
Низоми кори тарбиявии муассисаи таълимӣ	Коркардҳои методии чорабиниҳои оммавии мактаб
Низоми тарбиявии роҳбари синф	Консепсия, нақшаи корҳои тарбиявӣ
Низоми дидактикии муаллими фаннӣ	Асосноккунии назариявии технологияи омӯзиш. Банақшагирии мавзуӣ

Шаклҳои асосии кор дар азхудкунии усулҳои тарҳрезии дидактикии донишҷӯён семинарҳо, дарсҳои амалӣ дар коллеҷ ва дарсҳои лабораторӣ дар муассисаҳои гуногуни таълимӣ дар давраи амалияи омӯзгорӣ мебошанд. Донишҷӯён бо лоиҳаҳои мушаххаси кори таълиму тарбия (нақшаҳои дарсӣ, нақшаҳои мавзӯӣ, нақшаи кори тарбиявӣ) шинос мешаванд, рафти иҷрои ин лоиҳаҳоро мушоҳида мекунанд, лоиҳаҳои худро тартиб медиҳанд ва оид ба такмили фаъолияти худ хулоса мебароранд [88].

Дар адабиёти педагогӣ ғайр аз тарҳрезии педагогӣ ҳамчун технологияи таълими умумии педагогии донишҷӯён ва методи лоиҳавӣ ҳамчун усули таълим, моҳияти тарҳи иҷтимоие, ки аз сохтани ҳолатҳои

дилхоҳи оянда иборат аст, ошкор мекунад. «Тарҳрезии иҷтимоӣ ин аз ҷониби шахс, гурӯҳ ё ташкилот, ки барои ноил шудан ба ҳадафи аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим нигаронидашуда ва аз рӯи макон, вақт ва захираҳо ҷойгир карда шудааст» [93]. Муҳаққиқон равишҳои ба объект нигаронидашуда, ба мушкилот нигаронидашуда ва ба субъект нигаронидашудаи лоиҳаи иҷтимоиро тасниф кардаанд.

Идеяи равиши ба мавзуъ нигаронидашуда эътирофи тезауруси созандаи лоиҳа ва заминаи арзишӣ-меъёрии он мебошад. Моҳияти равиши масъалагузорӣ дар самти мақсадноки «пешгӯӣ»-и он аст, дар ҳоле ки равиши объективона муайян намудани параметрҳои ташаккули объектҳои ояндаи иҷтимоӣ ё равандҳои таъмини шароити оптималиро дар бар мегирад [84, с. 11].

Ба ғайр аз гуфтаҳои боло, усули таълими проблемавӣ талабгор буда, васеъ истифода мешавад. Моҳияти пешниҳоди проблемавии иттилооти таълимӣ аз он иборат аст, ки муаллим вазъияти проблемавиро ба вуҷуд оварда, на танҳо хулосаҳои ниҳоии илмро баён мекунад, балки роҳи кашфиётро то андозае такрор мекунад, зиддиятҳои дохилиро ошкор мекунад, худи роҳи тадқиқоти илмиро нишон медиҳад [154, с. 134].

Баъзе муҳаққиқон қайд мекунанд, ки омӯзиши мушкилот дар низоми муосири дидактикӣ гузаришро аз фаҳмондадиҳӣ-тасвирӣ ба навъи омӯзиши эҷодӣ месозад. Усулҳои пешниҳоди проблемавӣ дар марҳилаи мобайнии низоми гуногуни дидактикӣ буда, хусусияти иттилоотӣ-қабулкуниро нигоҳ медоранд: муаллим дар ҷараёни муаррифӣ далелҳоро инъикос, исбот, умумигардонӣ ва таҳлил карда, тафаккури шунавандагонро пеш мебарад, онро фаъолтар ва эҷодкор мегардонад. «Бо вуҷуди ин, донишҷӯ дар бораи фаъолияти муаллим фикр мекунад ва маълумотро дарк мекунад. Ин аст заъфи баёни мушкилот» [65, с. 27].

«Дар низоми таълими касбӣ бозиҳои проблемавӣ хеле самарабахш будани худро исбот кардаанд» [35]. Ҳангоми сухан дар бораи вазъият, объектҳо, равандҳо, ҳодисаҳо ва муносибатҳои онҳо, инчунин дар шуури иштирокчиёни бозӣ инъикоси ин элементҳоро дар назар дорем.

Мушкилот дар чунин ҳолат дар мавҷудияти ё вазъияти сарбаста, ки роҳи баромадан аз он аз нигоҳи ҷараёни тафаккур ва таҳлили системавӣ маълум нест ва ё дар мавҷудияти ҳолатҳои воқеӣ ва идеалии аз ҳамдигар фарқкунанда ба миён меояд [35, с.8]. Ҳалли масъалаи мушаххас дар таҳияи иштирокчиёни бозӣ барномаи амалҳо ва интихоби самти ҳаракат аст, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки аз душворӣ раҳо шаванд.

Усули самарабахши таълими умумии педагогии донишҷӯён бозии педагогӣ мебошад. Ба гуфтаи И.Р. Петерсон, «бозии педагогӣ, ки дар раванди тарбияи омӯзгор истифода мешавад, ҳамчун пайванди фосилавӣ, як навъ «пул» байни назария ва амалияи педагогӣ, дониши фанни худ ва қобилияти ба роҳ мондани муносибатҳои педагогӣ бо донишҷӯён барои ҳалли вазифаҳои гузошташуда амал мекунад» [109, с. 2]. Моделсозии бозӣ дар равиши интегративӣ ба раванди таълим, инчунин дар мубодилаи байнисоҳавии афкор бартарии калон дорад [109, с.10].

Омӯзиши таснифоти васеъи усулҳои фаъоли таълим имкон дод, ки лексия-баҳс ҳамчун усули муосири самараноки таълим ҷудо карда шавад. Е.В.Добрынина ин навъи лексияро усули фаъолгардонии маърифатии донишҷӯён муайян кардааст [45,с.10]. Муаллим ҳангоми пешниҳоди маводи лексионӣ дар фосилаҳои байни қисматҳои мантиқӣ мубодилаи озоди афкорро ташкил мекунад, ки ба ӯ имкон медиҳад, ки афкори гурӯҳро идора кунад, муносибатҳои манфии омӯзандагон, андешаҳои нодурусти онҳоро бартараф намояд. М.В. Кларин чунин мешуморад, ки дар байни ҷустуҷӯи дидактикии муосир мубоҳисаи таълимӣ яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад, зеро вай аз ҷиҳати моҳияти худ ҳам чун шакли ташкили таълим ва ҳам чун тарзи кор бо мазмуни маводи таълимӣ диалогӣ мебошад. Истифодаи он, ба гуфтаи М.В. Кларин «дар инкишофи тафаккури интиқодӣ ва шиносонидани шаҳрвандони ҷавон ба фарҳанги ҷомеаи демократӣ» [65,с.124] кӯмак мерасонад.

Аз нуқтаи назари С.Л.Копотев, - «мубоҳиса тарзи гузаронидани

муколама аст, на танҳо шакли кор» [78,с.7]. М.В. Кларин мавқеи тақрибан баръаксро ишғол намуда, таъкид мекунад, ки мубоҳиса ҳоло яке аз муҳимтарин шаклҳои фаъолияти таълимӣ эътироф шудааст, ки ташаббускории донишҷӯёнро ангезиш медиҳад [65,с.125]. Ӯ қайд мекунад, ки хусусияти муҳими мубоҳисаи таълимӣ мавқеи мусоҳибаи омӯзгор мебошад, ки дар саъю кӯшишҳои махсуси ташкилии ӯ ба амал бароварда мешавад, тобиши муҳокимаро муқаррар мекунад ва риояи қоидаҳои онро ҳамаи иштирокчиён таъмин менамояд. Ин усули кори амиқ бо мазмуни мавзуъ аст [65,с.127].

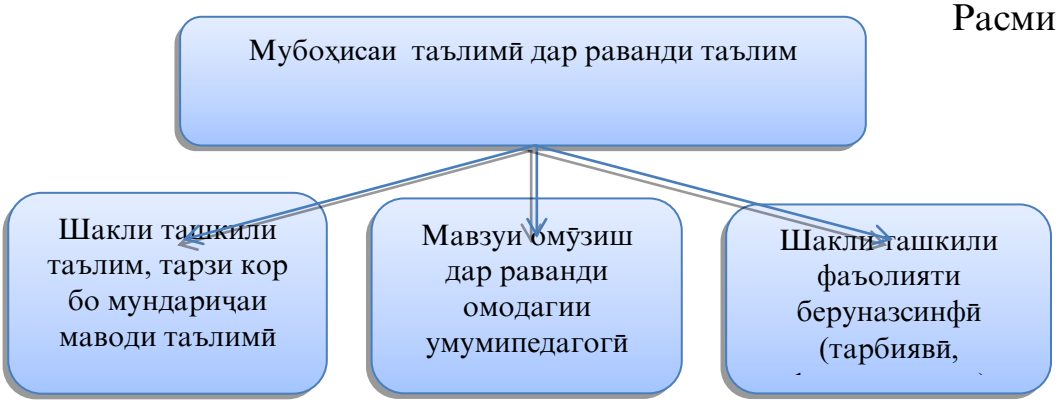
Ба шаклҳои мубоҳиса инҳо дохил мешаванд: «мизи мудаввар», «маҷлиси гурӯҳи коршиносон», «форум», «симпозиум», «маҷлиси судӣ», «мубоҳиса» ва ғайра. Ба тавсифи мухтасари охирин - бозии интеллектуалӣ таваққуф кунем. Мубоҳисаҳо як низоми мубоҳисаҳои расмӣ дар мавзуъҳои гуногун мебошанд. Ду даста далелҳо ва муқовиматҳои худро пешниҳод мекунанд, то ҳакамонро ба дурустии худ ва тачрибаи худ дар риторика бовар кунонанд. Унсурҳои асосии баҳс инҳоянд: Мавзӯъ. Тарафи тасдиққунанда. Ҷониби инкоркунанда. Далелҳо. Дастгирӣ ва далелҳо. Саволҳои байниҳамдигарӣ. Қарори ҳакамон.

Дар дидактикаи муосир мубоҳиса ҳамчун технологияи педагогӣ баррасӣ мегардад. Мубоҳисаҳо дар раванди таълим дар шаклҳои зерин пайдо мешаванд:

- ҳамчун шакли дарс;
- ҳамчун унсури дарс: таҷдиди дониш, ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён, ҷамъбасти мавод, ба низом даровардани иттилоот, пешниҳоди «алоҳида»;
- ҳамчун шакли аттестатсия ва санҷиши донишҷӯён [140,с.9-10].

Барои ҷамъбасти баррасии усулҳои фаъоли омӯзиш ва усулҳои мубоҳисавӣ, аз ҷумла, мо самтҳои раванди таълимро, ки дар он намудҳои мубоҳисаҳои таълимӣ пешниҳод карда мешаванд, нишон медиҳем (нигаред ба расми 6).

Расми 6.

Дар ин тадқиқот усули таълими лоиҳа, муҳокимаи гурӯҳӣ, мубоҳиса ва ғайра дар заминаи омодагии умумии педагогии омӯзгорони оянда аз рӯи шакл мавзӯи таҳқиқ қарор доранд. Масалан, шакли мубоҳисаҳо тавассути пур кардани он бо ин ё он мундариҷа (дар бораи хусусияти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ё сиёсӣ) аз худ карда мешавад. Усули асосии азхудкунии шакли дидактикӣ ҳамгироии блокҳои равандӣ ва моддии таълими умумии педагогии донишҷӯён мебошад, дар ҳоле ки мазмуни моддии шакл метавонад гуногун бошад.

Хулосаи боби дуюм

1. Фаъолияти маърифатии қисмати мурофиавӣ дар адабиёти педагогӣ чун яке аз намудҳои гуногуни фаъолияти инсон маҳсуб меёбад, ки аз талаботи махсус ба вуқӯъ меояд ва ба табадулли фаъолияти субъект ва тағйирёбии ӯ дар раванди омӯзиш равона шудааст.

2. Мундариҷаи фаъолияти маърифатии донишҷӯёнро дар баробари қисматҳои дигари он омодагии умумипедагогӣ дарбар мегирад, ки дар зери дастоварди он сатҳи мутобиқи салоҳиятнокии маҷмуии салоҳиятҳои арзишманд фаҳмида мешавад.

3. Донишҷӯёни коллеҷ ба ғайр аз соҳиб шудан ба салоҳиятнокии умумифаннӣ ва дигар салоҳиятҳо, бояд сатҳи шахсии салоҳиятнокии иҷтимоиро баланд намояд, ки салоҳиятнокии шаҳрвандӣ яке аз қисматҳои арзишманди он маҳсуб мешавад.

4. Шахрвандӣ яке аз сифатҳои интегравитии шахсият буда, дар фаъолияти арзишманди аҳамияти иҷтимоидошта рушд меёбад ва пешрафти онро сатҳи мутобиқдоштаи фарҳанги сиёсии шахсият таъмин мекунад.

5. Амсилаи ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассисони оянда, ки дар таҳқиқот пешниҳод шудааст воситаи омодагии умумипедагогии донишҷӯён буда, се марҳиларо дарбар мегирад, ки дар он марҳилаи ташаккулдиҳанда асосӣ маҳсуб меёбад ва тибқи бахшҳои мурофиавӣ ва мундариҷавӣ дар ниҳоии кор сатҳи мутобиқи ташаккули фарҳанги сиёсии онҳоро таъмин мекунад.

6. Қайд кардан ҷоиз аст. ки воситаҳои барномавӣ-дидактикии таъминоти фаъолияти маърифатии мутахссисони ояндаи коллеҷ (усулҳои фаъоли таълим), инчунин дастгирии педагогии он барои ба фарҳанги сиёсӣ ҳамроҳ шудани донишҷӯён мусоидат менамояд.

БОБИ 3. ТЕХНОЛОГИЯИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ СИЁСИИ МУТАХАССИСИ ОЯНДА ДАР ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ-МАЪРИФАТӢ

3.1. Тавсифи корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ оид ба ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассисони оянда дар раванди фаъолияти таълимӣ

Дар асоси амсилаи пешниҳодкардаи мо ва мувофиқи сохтори се ҷузъи фарҳанги сиёсӣ барномаи таълимӣ - таҷрибавӣ тартиб дода шуд (ниг. ба ҷадвали 5). Барнома принсипҳоро ҳамчун асоси илмӣ-назариявӣ (ягонагии шуур ва самаранокӣ, ҳамгироӣ, омӯзиши таълимӣ ва ғайра), сатҳҳо ҳамчун ҷузъҳои сохтории фарҳанги сиёсӣ (шахсӣ, фаъолият ва ҳамкории иҷтимоӣ) ва марҳилаҳоеро дар бар мегирад, ки дар рафти онҳо раванди ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён пайваста сурат мегирад.

Принсипи ягонагии шуур ва фаъолиятро С.Л. Рубинштейн ташаккул додааст. Ин принсип асоси назарияи фаъолият гардид, ки яке аз тезисҳои он дар ягонагии ҷудонашаванда бо фаъолият, дар раванди фаъолияти муштарак бо одамони дигар, омӯзиш ва муошират ташаккули шахсият мебошад [128].

Дар марҳалаи муосири тараққиёти илм аҳамияти на танҳо фаъолияти объективӣ, асбобӣ-рамзӣ, балки инчунин сохти мубоҳиса, мазмуннокии фазои фарҳангӣ, ки дар он инкишофи психологию иҷтимоии инсон ба амал меояд, қайд карда мешавад. Фаъолияти инсонро шароити иҷтимоӣ ва маданию таърихии амалишавии он муайян мекунад.

Принсипи интегратсияро дар таълим дар шакли робитаи байнисоҳавӣ пешбинӣ мекунад.

Ҷадвали 5. Барномаи озмоишӣ-таҷрибавии ташаккули фарҳанги сиёсӣ дар донишҷӯён.

Принсипҳои ташк	сатҳ	нақша	Марҳилаи муқарракунанда-ангезишӣ	нақша	Марҳилаи пропедевтикӣ	нақша	Марҳилаи ташаккулдиҳанда
Принсипҳои таълим: дунакшавӣ, ҳамгироии бахшҳои мурофиавӣ вамундаричавӣ, мутаҳиддии		омӯзгор	Ба ҳамкорӣ бо донишҷӯен дохил карда мешавад ва муносибати шарикӣ дар гурӯҳро ба вуҷуд меорад. Ба баланд бардоштани ҳавасмандии фаъолияти таълимӣ мусоидат	омӯзгор	Бо намунаи шахсӣ ба баланд бардоштани сатҳи умумифарҳангии донишҷӯен мусоидат мекунад.Бо асосҳои фарҳанги сиёсӣ тавас-сути иттилоот шинос мекунад.	омӯзгор	Донишҷӯенро ба иштирок дар муҳокимаҳои гурӯҳӣ ба кор дар лоиҳаи гурӯҳӣ ҷалб мекунад .
		донишҷӯён	Дар ҳамкорӣ бо омӯзгор ва дигар донишҷӯен дар шароити фаъолияти таълимӣ дохил карда мешаванд.	донишҷӯён	Дар курсҳои махсуси "Таърихи бозсозӣ" е "Асосҳои фарҳанги сиесӣ" иштирок мекунанд, маводҳои лексия-ҳоро меомӯзанд	донишҷӯён	Дар кори гурӯҳи хурди омодасозии лоиҳаи иҷтимоӣ иштирок мекунанд. Ба ҳамкорӣ бо дигар донишҷӯен ворид карда мешаванд.
		омӯзгор	Донишҷӯенро бо намудҳо ва шаклҳои асосии фаъолияти сиесӣ шинос мекунад. Тамошои филмҳои видеоии сиесӣ ташкил мекунад	омӯзгор	Донишҷӯенро ба рӯйдодҳои сиесии рӯйдода тавассути сӯҳбат, муошират дар вақти берун аз дарс равона мекунад	омӯзгор	Дар раванди омодагии умумипедагогии донишҷӯен, ҳангоми омӯзиши воситаҳои коммуникатсияи педагогӣ мазмуни иҷтимоиро пешниҳод мекунад
		донишҷӯён	Дар якҷоягӣ бо муаллим дар гурӯҳҳои хурд зарурати иштирок дар фаъолияти сиесии ҳар як шаҳрвандро муҳокима мекунанд. Онҳо	донишҷӯён	Таснифи А.И. Юрьевро "одами Сиесӣ"муҳокима мекунанд. Диктант-ҳои сиесӣ менави-санд.	донишҷӯён	Дар таҳияи лоиҳаи иҷтимоӣ иштирок мекунанд. Онҳо асари "ман шахси сиесӣ Ҳастам" - ро менависанд. Дар баҳсҳо иштирок мекунанд "Пошхӯрии ИҶШС ногузир буд".
		омӯзгор	Масъалаи баланд бардош-тани фарҳанги нутқро дар назди донишҷӯен мегузорад. Донишҷӯенро ба назарияи ҳамкории байнишахсӣ равона мекунад	омӯзгор	Қоидаҳои ҳамкорӣ дар ҷараени кори гурӯҳиро шарҳ медиҳад. Маълумоти таҳлили мундариҷаи эҷодиети донишҷӯенро ҷамъбаст мекунад,	омӯзгор	Худи ӯ иштирок мекунад ва ба иштирок дар баҳсҳо ва музокираҳои гурӯҳӣ, муҳокимаи лоиҳаҳо ҷалб мекунад; дар рӯйдодҳои сиесӣ ва иттилоот равона карда мешавад.
		донишҷӯён	Назарияи нутқи оммавиро меомӯзанд. Онҳо бо техни-каи боваркунонӣ ва таъ-сиррасонӣ шинос мешаванд. Бо суханрониҳои сиесатма-дорон дар матбуот ва телевизион шинос	донишҷӯён	Онҳо асосҳои риторикаро аз худ мекунанд. Бо назарияи Э.Берн дар бораи сохтори шахс шинос мешаванд. Ба суханронии оммавӣ бо гузоришҳо омодагӣ мегиранд.	донишҷӯён	Дар баҳсҳои гурӯҳӣ ва бозиҳои нақшбозӣ иштирок мекунанд. Масъалаҳои ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкорӣ дар гурӯҳро муҳокима мекунанд. Дар семинарҳои педагогика баромад мекунанд.

Ин мавқеи назариявӣ дар асарҳои Б. Безрукова, М.Н. Берулава ва дигарон интегратсияи педагогиро ҳамчун як намуди ҳамгироии илмӣ дар доираи назария ва амалияи педагогӣ муайян намудаанд, ки нақши он муқаррар намудани алоқаи байни объектҳо мебошад, ки якпорчагии низоми дар натиҷаи интеграсия ташаккулёфтаро таъмин менамояд.

Принсипи таълими тарбиявӣ самаранокии таълимро муайян мекунад, ки дар он робитаи органикӣ байни азхудкунии дониш, малака, маҳорат (салоҳиятҳои асосӣ) аз ҷониби донишҷӯён ва ташаккули муносибати эмотсионалӣ-арзишӣ нисбат ба ҷаҳон, нисбат ба ҳамдигар ва маводи таълимии омӯхташаванда ба даст меояд [42]. Мағзи таълим имрӯз ба ҳукмронии маънавӣ ва ахлоқӣ табдил меёбад. Ҳамчун амсилаи консептуалии мундариҷаи таълим олимони муосир сегонаи фарҳангӣ-маърифатӣ: «маърифат-шахс-фарҳанг»-ро пешниҳод мекунанд.

Дар барномаи дар боло пешниҳодшуда баланд бардоштани дараҷаи фарҳанги сиёсӣ пешбинӣ карда шудааст, ки татбиқи он бо ёрии технологияи педагогӣ - низоми воситаю усулҳои ташкили фаъолияти таълимии донишҷӯён ба амал бароварда мешавад. Технологияи таълимро бисёриҳо ҳамчун низоми воситаҳо, усулҳои ташкил ва идоракунии раванди таълим қабул мекунанд [69]. Вазифаи он аз он иборат аст, ки то ҳадди имкон ташкили раванди таълимро соддатар намуда, дар ҳоле ки самаранокии онро бо роҳи ба муаллим додани вазифаи эҷодӣ нигоҳ дорад. Технологизатсия маънои ба соҳаи ташкили раванди таълим ворид намудани на танҳо фаъолияти омӯзгор, балки фаъолияти омӯзандаро низ дорад. Мазмуни принсипи технологизатсия маҷмӯи донишҳо дар бораи низоми мушаххаси воситаҳои педагогӣ, шароит ва хусусияти татбиқи онҳо мебошад.

Таҳлили технологияҳои муосири таълимӣ имкон медиҳад, ки се модели асосиро муайян кунем: ташкили раванди дидактикӣ ҳамчун раванди тадқиқотӣ; муносибат ба раванди дидактикӣ ҳамчун раванди

коммуникативӣ; моделсозии фаъолияти касбии мутахассисони оянда [69].

Технологияи мо на он қадар хусусияти таълимӣ, балки алгоритмӣ дорад. Мақсади он танзим намудани амалиёт ва амалҳои дар доираи фаъолияти таълимӣ гузаронидашуда мувофиқи консепсияи барномаи тачрибавӣ мебошад. Ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён дар доираи барномаи муайяншуда аз рӯи алгоритми зерин сурат мегирад:

- гузоштани вазифаи таълимӣ;
- шарҳ додани алгоритми амалҳое, ки бояд бо истифода аз барномаи таъминоти дидактикӣ ичро шаванд;
- тартиби муоинаи пешакӣ барои муайян кардани омодагии донишҷӯён ба кор дар доираи барномаи пешниҳодшуда;
- ташкили фаъолияти таълимӣ дар асоси усулҳои фаъоли таълим (усули лоиҳа, муҳокимаи таълимӣ ва ғайра);
- пешниҳоди намунаҳо барои муқоиса (лоиҳаҳои намунавӣ);
- мониторинги натичаҳои омӯзиши маводи таълимӣ (санҷиш, навиштани иншо ва ғ.).

Шартҳои педагогии ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён инҳоянд:

• таъминоти барномавӣ ва таълимӣ: маҷмӯи усулҳои фаъоли омӯзиш, барномаҳои махсуси курсӣ ва маводи лексионӣ;

• таъминоти педагогии фаъолияти таълимии донишҷӯён вазифаи нави моддӣ ва ташкилӣ-идоравии таълим – шакли ҳамкории шарикона мебошад, ки дар ҷараёни он маънои фаъолияти рӯҳонӣ мувофиқа карда, барои ташаккули мавқеи шахсӣ шароит фароҳам оварда мешавад [134].

• ҳамгироии блокҳои моддӣ ва мурофиавии фаъолияти таълимӣ, аз ҷумла, омодагии умумии педагогии донишҷӯён.

Асоси методологии амалӣ гардондани барномаи тачрибавиро равишҳои фарҳангшиносӣ ва фаъолият ташкил медиҳанд. Муносибати фарҳангӣ таълим аз дидгоҳ ва аз призмаи мафҳуми фарҳанг дар бар мегирад; равиши фаъолият фарҳангро ҳамчун тарзи мушаххаси фаъолият, хусусияти сифатии шаклҳои зиндагии инсон баррасӣ мекунад

Ҷустуҷӯи воситаҳои мувофиқи ташхиси рушди сатҳи фарҳанги сиёсӣ, ки ба вазифаҳои тадқиқот мувофиқ аст, моро водор намуд: а) мизони догматизми; б) Санҷиши эътимоднокӣ [139]; в) методологияи «Омӯзиши муносибат ба фанҳои таълимӣ»-и В.В.Краевский [80] ва саволномаи муаллиф барои муайян кардани муносибати донишҷӯён ба сиёсат ва фаъолияти сиёсиро корбарӣ намоем.

Бо дарназардошти мавқеи дар боло зикршуда оид ба сохтори фарҳанги сиёсӣ ба се сатҳи муносибатҳои шахсӣ, фаъолият ва иҷтимоӣ, қарор дода шуд, ки барои муайян кардани рушди сатҳи шахс аз тести серталабӣ истифода шавад; Миқёси муҳаққиқон барои муқаррар намудани муоширати иҷтимоӣ (коммуникатсионӣ) ва пурсишномаҳое, ки муносибати донишҷӯёнро ба омӯзиши сиёсат ва фанҳое, ки мазмунашон ба баланд бардоштани фарҳанги сиёсии онҳо мусоидат мекунад, муайян карда шудаанд, зеро маълум гардид, ки онҳо бо фаъолияти омӯзишӣ ва сиёсӣ ба таври ҷиддӣ алоқаманданд [97].

Ба тавсифи ҳар як ва воситаҳои ташхиси пешниҳодшуда таваққуф мекунем,

а) ***Тасмимпазирӣ*** *(*ассертивнокӣ) хислати шахсиятест, ки ба шахси калонсол ва тафаккур, ки фазои зисти худро азхуд мекунад, хос аст. Ба гуфтаи А.И. Юрев «майдони истиқоматии ӯ ба чор қисм ҷудо мешавад» [179];

- ҷисмонӣ – қисми фазои зиндагонии «одами сиёсӣ ҳамчун фард» [4];
- иқтисодӣ – ин қисми фазои зисти «шахс ҳамчун субъект» буда, бо воҳидҳои сарфи меҳнат ва истеъмол ва ғайра баҳо дода мешавад;
- ҳуқуқӣ – ин қисми фазои зисти «шахс ҳамчун шахси воқеист». Муносибатҳои байни ҳуқуқ ва уҳдадориҳои ӯ, новобаста аз вазъи шаҳрвандӣ, молу мулкӣ ва иҷтимоӣ;
- иттилоотӣ – ин қисми фазои зисти «шахс ҳамчун шахсият» мебошад. Дар ибораҳои маориф, фарҳанг, озодии баён ва сензура тавсиф шудааст. Ба кас имкон медиҳад, ки эҳтиёҷоти мавқеъгирӣ, қабули

қарорҳои мустақил дар зиндагӣ ва ғайраро қонеъ созад.

Аз нуқтаи назари А.И. Юрев, «эҳтиёҷоти майдони истиқоматӣ танҳо ба дараҷае пурра қонеъ гардонида мешавад, ки ҳар як намуди пешниҳодшуда азхуд карда шавад ва дар асоси идоракунии ҷамъият қарор гирад» [179, с. 89].

Дар баробари ин мо таъкид менамоем, ки барои мақсадҳои таҳқиқоти мо ду навъи охир мавриди таваҷҷуҳ қарор доранд, ки ба бовари мо, онҳоро метавон бо тасдиқи будани шахсият вобаста кард. Г.К.Селевко муаллифи ғояи тасдиқ ва методологияи таърифи он иддао дорад, ки одами муътадил бар зарари касе амал намекунад, ҳуқуқу ақидаи дигаронро эҳтиром мекунад, дар баробари он тавассути мушоҳида ва таҳлили вазъи муошират ба мақсади худ мерасад [144, с. 89]. Намунаи рафторе, ки тасмимпазир (ассертивӣ) номида мешавад, фарз мекунад, ки шахс медонад, ки чӣ мехоҳад ва чиро намехоҳад ва метавонад онро бидуни тарсу ҳарос, номуайянӣ, ташаннуҷ, киноя, танз ва дигар шаклҳои ҳамла аз ҷониби муқобил ба таври возеҳ мураттаб созад.

Баъзе муҳаққиқон моҳияти чунин рафторро ҳамчун қобилияти масъул будан барои сухани худ муайян мекунад. Моҳияти ин усулро бо ёрии семантизатсияи истилоҳи «таъсирбахшӣ», ки аз феъли лотинии «sero» - шинондан, таваллуд кардан, калон кардан аст, фаҳмидан осонтар аст. Вақте ки одам чизе мекорад ё мерӯёнад, бояд фаҳмад, ки маҳз чӣ кор карда истодааст. Вагарна самараи меҳнаташ талаф мешавад [156, с.18]. Инак, серталаб будан маънои азму иродаи қавӣ доштан барои ба даст овардани натиҷа, кишт кардани тухмӣ ва коркарди замин, коркарди фазо ва мунтазири сабзидани навдаро дорад. Санҷиши эътимоднокӣ дар зер оварда шудааст.

Санҷиши эътимоднокӣ

Санҷиш: Оё шумо боварӣ доред?

Лутфан ҷавобҳоеро, ки шумо дар мавқеъҳои зерин интихоб кардаед, доира кашед:

1. Аз хатогиҳои дигарон хашмгин мешавам ҳа не

2. Ман метавонам ба дӯстам дар бораи қарз хотиррасон кунам ҳа не

3. Гоҳ-гоҳ дурӯғ мегӯям ҳа не

4. Ман худамро нигоҳубин карда метавонам ҳа не

5. Оё ман ягон бор бе пардохти роҳкиро сафар кардаам? ҳа не

6. Рақобат беҳтар аз ҳамкорӣ аст ҳа не

7. Ман аксар вақт худро барои чизҳои беҳуда азоб медиҳам ҳа не

8. Ман як шахси мустақил ва қатъӣ ҳастам ҳа не

9. Ман ҳар касеро, ки мешиносам дӯст медорам ҳа не

10. Ман ба худам бовар дорам. Қувваи кофӣ дорам, ки бо мушкилот мубориза барам. ҳа не

11. Ҳеҷ кор кардан мумкин нест, инсон бояд ҳамеша ҳушёр бошад, то манфиатҳои худро ҳифз карда тавонанд ҳа не

12. Ман ҳеҷ гоҳ ба шӯхиҳои ифлос ханда намекунам ҳа не

13. Ман обрӯмандонро эҳтиром ва аз онҳо ифтихор мекунам ҳа не

14. Ман намегузорам, ки касе маро дар атрофи ангушти худ печонад. Эътироз хоҳам кард ҳа не

15. Ман ҳар як ташаббуси хубро дастгирӣ мекунам ҳа не

16. Ман ҳеҷ гоҳ дурӯғ намегӯям ҳа не

17. Ман як шахси амалкунанда ҳастам, ҳа не

18. Танҳо далеле, ки ман ноком шуда метавонам, маро рӯҳафтода мекунад ҳа не

19. Ба ин мақол розӣ ҳастам: «Аз дасту пойи худат намон» ҳа не

20. Дӯстон ба ман таъсири калон доранд ҳа не

21. Ман ҳамеша ҳақ ҳастам, ҳатто агар дигарон фикри дигар дошта бошанд ҳа не

22. Ман розӣ ҳастам, ки ғолибият муҳим нест, балки иштирок муҳим мебошад ҳа не

23. Пеш аз он ки коре кунам, ман бодиққат андеша мекунам, ки дигарон онро чӣ гуна қабул мекунанд ҳа не

24. Ман ҳеҷ гоҳ ба касе ҳасад намебарам ҳа не

Санҷиши дар боло зикргардидаро ба захираи воситаҳои ташхиси дараҷаи ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён дохил намуда, мо бовар доштем, ки дар зери таъсири барномаи озмоишӣ- таҷрибавӣ омӯзандагони мо ҳам аз ҷиҳати шахсият ва ҳам аз ҷиҳати сиёсӣ баркамол мегарданд ва воситаи интихобшуда барои ба қайд гирифтани динамикаи нишондиҳандаҳои камолоти онҳо мусоидат мекунад.

б) ***Дараҷаи ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён*** аз рӯи сатҳи муошират и иҷтимоӣ (ба истилоҳи И.А. Зимняя) бо истифода аз шкалаи догматизми М.Рокач, ки аз забони англисӣ тарҷума шуда, соли 1989 аз ҷониби Г.С.Трофимова гузаронида шуда, бори аввал соли 1994 нашр шудааст, муайян карда шудааст [154]. Интихоби методология аз он иборат аст, ки дар фазои иҷтимоии муосир шахс ба муносибатҳои мураккаб бо дигарон ворид мешавад.

Дар баробари ин, шахс бо диду андеша ва рафтору кирдори гуногун дучор мешавад. Баъзе одамон эътиқоди догматикӣ доранд, дигарон қодир ба тағйир ва рушд мебошанд. Талаботи иҷтимоӣ нисбат ба таълим маҳз бо тараққиёт, бо демократиконии муносибатҳо вобаста аст, на бо дараҷаи азхудкунии ДММ-ҳои ба ном - дониш, маҳорат ва малака. Аммо ба гуфтаи баъзе муҳаққиқон [122, с. 107], тақрибан 30 фоизи талабагони синфҳои боло догматизми баланд доранд, ки ин ба иҷтимоии бомуваффақияти онҳо дар шароити ҳозира халал мерасонад, зуҳуроти ҳиссиёти зиддидемократӣ, оштинопазирӣ ва ғайраро ба амал меорад.

Истилоҳи «догматизм»-ро тавзеҳ диҳем, ки аз «dogma»-и юнонӣ бармеояд, ки маънояш мавқеъе, ки бидуни далел ва бо назардошти шароити мушаххас ҳамчун ҳақиқати мутлақ қабул шудааст [138, с. 104]. Догматикҳо, тибқи луғатҳои дигар, одамоне ҳастанд, ки ақидаҳои муайянеро пешниҳод мекунанд ва бовар доранд, ки дигарон бояд онҳоро бечунучаро қабул кунанд, бидуни шубҳа ба ҳақиқати онҳо ва бидуни пурсиш.

Бинобар маълумоти А.Ф.Радевич, муҳаққиқони Донишгоҳи Мичигани ИМА (Troldahl and Powel, 1965) арзишҳои гурӯҳҳои донишҷӯёни догматикӣ (п = 74) ва ғайридогматикӣ (п = 76) омӯхтанд. Шаш тафовут муайян карда шуд: одамоне, ки сатҳи баланди догматизм доранд, ба чунин арзишҳо ба монанди «баробарӣ», «озодӣ» ва «фаъолият» манфиатдор нестанд ва ё шарик нестанд. Онҳо бештар ба андешаҳои «наҷоти ҷон», «эътирофоти иҷтимоӣ», «итоат ба қонун» [122, с. 108] мароқ доранд. Ба гуфтаи худи ҳамон муҳаққиқ, дар Австралияи ҷанубӣ дар Донишгоҳи Флиндерс низ маълум шудааст, ки (Feather, 1970) догматикҳо арзишҳое ба мисли “наҷот” ва “итоаткорӣ”-ро болотар аз “баробарӣ” ва “фарохнигарӣ” мегузоранд. Дар Донишкадаи технологии Исроил дар Ҳайфа (1970) донишҷӯёне, ки дараҷаи баланди догматизм доранд, ба «баробарӣ», «росткорӣ» ва «итоаткорӣ» аҳамияти баланд зоҳир карданд, вале «фарохназарӣ» ва «истиқлолият»-ро паст арзёбӣ кардаанд.

Ҳамин тавр, таҳлили адабиёти назариявӣ нишон медиҳад, ки шахсони догматикӣ дар шароити муносибатҳои иҷтимоӣ ба риояи қатъии меъёру қоидаҳои иҷтимоӣ нигаронида шудаанд; ба онҳо шаклҳои рафтори аз ҷониби ҷомеа тасдиқшуда нисбат ба арзишҳои фазои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангии ҷомеаи шаҳрвандии рушдёбанда хос аст.

Дар мавриди шкалаи догматизми Рокич, асосҳои назариявии он дар назарияи маърифатии шахсият инъикос ёфтаанд (Milton Rokeach, 1954). Методология барои эътимоднокӣ ва асоснокӣ соли 1996 (Ижевск) санҷида шуд. Қисман дурустии шкала исбот шудааст: байни миқёси догматизм ва омили Q1 (консерватизм) аз рӯи саволномаи Р.Б.Каттелл таносуб ба даст омадааст ($p<0,01$) (119).

Консерватизм як хислати шахсият аст, ки ба сатҳи худбаҳодиҳии шахс мутаносиби баръакс ҳисобида мешавад [122]. Дар зер матни миқёси догматизм, ки мавриди муҳокима қарор гирифтааст, оварда шудааст.

Шкалаи догматизм

Ҳар як хулосаи худро дар тарафи чап мувофиқи дараҷаи мувофиқат

ё ихтилофи худ бо гузоштани “+” ё “ - ” қайд кунед.

1. Шахсе, ки асосан дар бораи беҳбудии худ фикр мекунад, танҳо сазовори нафрат аст.

2.Омили муайянкунандаи ҳаёти инсон хоҳиши анҷом додани кори муҳим аст.

3. Дар мубоҳиса ман бисёр вақт зарур мешуморам, ки фикрамро чанд маротиба такрор кунам, то боварӣ ҳосил кунам, ки маро дуруст мефаҳманд.

4. Аксари одамон аслан намефаҳманд, ки чӣ барои онҳо некӣ чӣ неъмат аст.

5. Дар замони мо шахсе, ки дар зиндагӣ некӯаҳволии шахсиро дар ҷои аввал мегузорад, бояд хеле худхоҳ бошад.

6. Касе, ки ба идеалҳои бузург бовар надорад, чӣ будани ҳаётро намефаҳмад.

7. Аз куҷо метавонам шахсеро пайдо кунам, ки ба ман маслиҳат диҳад, ки чӣ тавр бо мушкилотам мубориза барам.

8. Аз ҳамаи таълимоти фалсафии дар олам мавҷудбуда танҳо яктояш дуруст аст.

9. Танҳо дар он сурат ҳаёти инсон пурмазмун мегардад, вақте ки ӯ худро ба мубориза барои идея мебахшад.

10. Дар ҷаҳони мураккаби мо ягона роҳи пешбурди ҳодисаи рӯйдода ин такя ба роҳбарон ё мутахассисоне мебошад, ки ба онҳо бовар кардан мумкин аст.

11. Якчанд одамоне ҳастанд, ки бо онҳо муносибатҳои худро вайрон кардам, зеро онҳо барои ҳимояи принсипҳои худ баромад карданд.

12. Ин қадар зиёд кор кардан лозим аст ва барои ҳамаи он вақт кам аст.

13. Аз ба зону истода зиндагӣ кардан, истода мурдан беҳтар аст.

14. Гурӯҳе, ки нисбат ба ихтилофҳо дар дохили сафҳояш аз ҳад зиёд таҳаммулпазир аст, наметавонад муддати дароз вуҷуд дошта бошад.

15. Табиист, ки инсон ба ақидаҳое, ки тарафдораш мекунад, беҳтар

аз он ақидае, ки қабул надорад, ошно мешавад.

16. Ман инро ҳатто ба худам эътироф кардан намехоҳам, аммо пинҳонӣ орзу дорам, ки мисли Эйнштейн, Бетховен ё Шекспир машҳур шавам.

17. Дар ҳоле, ки таъмини озодии баён барои ҳама як идеяи олиҷаноб аст, мутаассифона, баъзан озодии гурӯҳҳои муайяни сиёсиро маҳдуд кардан лозим меояд.

18. Агар шумо хоҳед, ки ҳадафи худро дар зиндагӣ амалӣ кунед, баъзан шумо бояд таваккал кунед: «ҳама ё ҳеҷ чиз».

19. Аксарияти одамон фикри дигаронро ба назар намегиранд.

20. Касе, ки бисёр ғавғо мекунад, «аз қафои дарахтон ҷангалро набинад».

21. Муросо кардан бо рақибони сиёсии худ хатарнок аст, зеро ин боиси хиёнат ба шарикони худ мегардад.

22. Агар фурсат даст медод, ман кори муҳиме ба нафъи инсоният мекардам.

23. Дар замони мо ғояҳое, ки дар лагери худ ба миён гузошта шудаанд, бояд назар ба он фикрхое, ки мухолифони сиёсӣ пешниҳод мекунанд, бо танқиди бештар кабул карда шаванд.

24. Дар як мубоҳисаи шавқовар ман он қадар ба он чизе, ки гуфтаниам, ғарқ мешавам, ки ба суханони дигарон гӯш намедиҳам.

25. Агар дар баҳс хафа шавам, «сухани охирин аз ман аст».

26. Дар дунё ду тоифа инсонҳо ҳастанд: «тарафдори ҳақ» ва онҳое, ки «зидди он» ҳастанд.

27. Инсон умуман, махлуки бадбахт ва нотавон аст.

28. Дар тамоми таърихи инсоният даҳҳо мутафаккирони воқеан бузург вуҷуд надоранд.

29. Шакли олии давлатдорӣ демократия аст ва шакли олии демократия ҳукумате мебошад, ки аз одамони соҳибмаърифат иборат аст.

30. Ҳозир хеле ғамгин аст. Барои оянда зиндагӣ кардан меарзад.

31. Мутаасифона, теъдоди одамони қобили мулоҳизае, ки ман бо онҳо дар бораи мушкилоти иҷтимоӣ ва ахлоқӣ суҳбат кардам, ҳатто дарк намекунанд, ки чӣ дар ҷаҳон рӯй медиҳад.

32. Моҳиятан, ҷаҳоне, ки мо дар он зиндагӣ мекунем, ҷои хеле нообод аст.

33. Тавсия дода мешавад, ки то фурсати шунидани андешаи афроди муътабар андешаи худро дар бораи он чӣ рух дода истодааст, баён накунед.

34. Бадтарин коре, ки инсон карда метавонад, ин аст, ки ошкоро ба одамоне, ки ба идеалҳои ӯ шариканд, ба таври оммавӣ ҳамла мекунад.

35. Дар ниҳоят, беҳтарин роҳи зиндагӣ он аст, ки дар он одамон дӯстон пайдо мекунанд ва бо онҳое, ки завқу идеалашон бо ҳам мувофиқат мекунанд, муносибатҳоро гарм нигоҳ медоранд.

36. Аксари ғояҳое, ки имрӯз дар чоп гашта ба нашр мерасанд, арзиши коғазеро, ки дар он чоп мешаванд, надоранд.

37. Табиист, ки инсон ба оянда бо тарс менигарад.

38. Хуни ман аз хашм ҷӯш мешавад, вақте ки шахс якравона хатои худро рад карда, онро эътироф намекунад.

39. Вақте сухан дар мавриди ихтилофоти динӣ меравад, бо намояндагони дини дигар созиш накунед.

40. Бо ҳамсуҳбат ҳамеша дар фазои якдигарфаҳмӣ ва эҳтироми якдигар будан.

Тартиби коркарди маълумот чунин аст: танҳо созишномаҳои “+” ё ихтилофҳо “-“ ҳисоб карда мешаванд. Ҷавобҳои дорои аломати «+» ба як хол (1), ҷавобҳо бо аломати «-» 0 хол (баҳо дода нашудаанд) мебошанд.

Баҳои умумӣ дар ин ҳолат ба ҷамъи ҷавобҳои мусбат баробар аст.

Меъёри баландтарин барои баҳогузорӣ 40, пасттарин 0 аст.

Ба шахсоне, ки зиёда аз нисфи холҳо (30 аз 40) гирифтаанд, ба худбоварӣ, паст будани худбаҳодиҳӣ, норозӣ будан аз худ, беэҳсосӣ

нисбат ба тағйирот, консерватизм, муносибати манфӣ нисбат ба чизи нав, инчунин нисбат ба одамоне, ки меъёрҳои муқарраршудаи муошират, рафтор ва ғайраро вайрон мекунанд, хосанд.

в) ***Методикаи «Омӯзиши муносибат ба фанҳои таълимӣ»***, ки аз ҷониби Г.Н. Казантсева, ба муайян намудани субъектҳои пешниҳодшуда ва радшуда, сабабҳои ин ё он муносибат ба онҳо, инчунин ангезаҳои фаъолияти тарбиявӣ нигаронида шудааст. Азбаски дар ин кор ташаккули таҷрибашудаи - «фарҳанги сиёсӣ» дар шароит ва тавассути фаъолияти таълимӣ дар донишҷӯён ташаккул ёфтааст, мо имкон додем, ки ин методология барои муайян кардани сатҳи фаъолияти фарҳанги сиёсӣ истифода шавад.

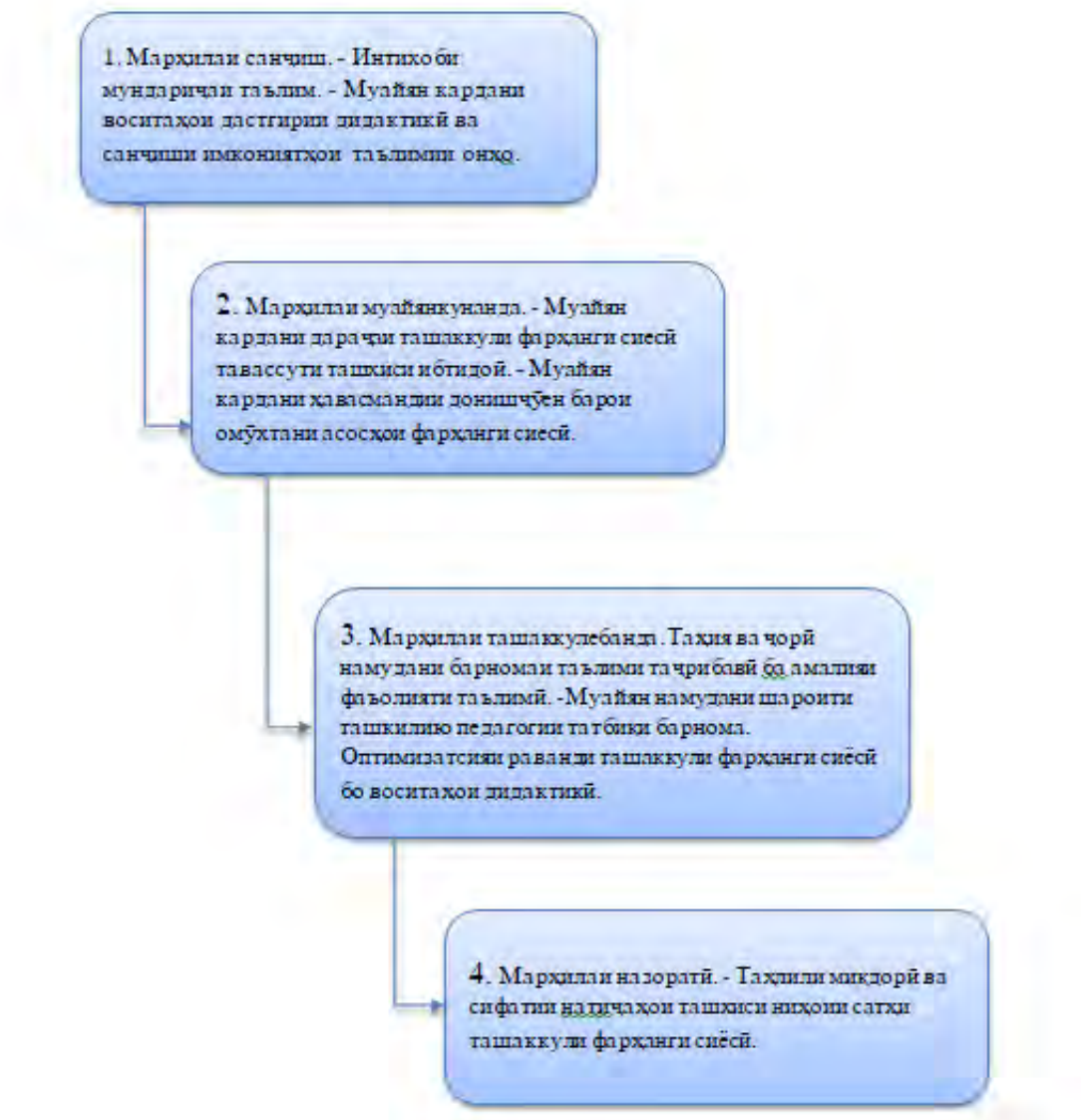
Маълум аст, ки ҳавасмандӣ ба фаъолияти таълимӣ муваффақияти онро муайян мекунад. Мо бовар доштем, ки бо ҷалби донишҷӯён ба ҷараёни иттилооти пур аз далелҳои марбут ба рӯйдодҳои воқеии сиёсӣ ва эпизодҳои ҳаёти сиёсии кишвар дар гузаштаи наздик, мо таваҷҷуҳи онҳоро ба мавзуъҳои муҳими иҷтимоӣ афзоиш дода, онҳоро ба афзалиятҳои ғайр аз “бепарвоӣ ба сиёсат” равона созем.

Ба андешаи А. Реана, «маъмулан соҳаи ҳавасмандии шахсият бо истифода аз усулҳои мураккаби типи лоиҳавӣ таҳқиқ карда мешавад, зеро ангезаҳои фаъолият барои муҳаққиқ аз ҳама мушкилтарин соҳаи дастрасӣ мебошанд» [127,с.15-16]. Вобаста ба ин, усулҳои дорои хусусияти иҷтимоӣ-педагогӣ интихоб карда шуданд, зеро на ташхиси психологии инфиродӣ, балки усулҳои гурӯҳӣ ва педагогӣ ба нақша гирифта шудаанд. Мақсади он ба роҳ мондани робита бо субъектҳо ва муайян кардани дараҷаи тамоюли онҳо ба иттилооти ғании иҷтимоӣ, ки дар ҷараёни фаъолияти анъанавӣ (на махсус ташкил кардашуда) пешниҳод карда мешавад, иборат буд.

Мазмуни пурсишнома ба замима дохил карда шудааст, инчунин саволномаи муаллиф, ки муносибати иштирокчиёни тадқиқоти эмпирикиро ба сиёсат ва фаъолияти сиёсиро муайян мекунад (ниг. ба замима).

Ҳадафи асосии омӯзиши эмпирикӣ (таҷрибавӣ) санҷиши самаранокии модел ва барномаи пешниҳодшудаи ташаккули фарҳанги сиёсӣ дар донишҷӯён буд. Марҳилаҳои асосии кори таҷрибавӣ муайян карда шуданд ва дар поён дар диаграммаи ҷараёни таҷриба нишон дода шудаанд (нигаред ба расми 5).

Расми. 5. Харитаи технологии корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ

Таҷриба, чунон ки маълум аст, ҳамчун стратегияи тадқиқотӣ фаҳмида мешавад, ки дар он мониторинги мақсадноки раванд дар ҳолати танзимшавандаи тағйирёбии хусусиятҳои инфиродӣ ва шароити пайдоиши он амалӣ карда мешавад. Ин роҳи санҷиши фарзияи тадқиқотӣ мебошад [122].

Миқдори умумии иштирокчиёни озмоиши педагогӣ аз 300 нафар иборат буда, дар марҳилаҳои гуногуни тадқиқот шумораи иштирокчиёни омӯзиши тачрибавӣ аз 60 то 86 нафар ва бештар аз он фарқ мекард, ки ин тачриба ба тачрибаҳои табиӣ тасниф шудааст, яъне тачрибае, ки дар он иштирокчиён намедонанд, ки онҳо ҳамчун субъекти санҷишӣ баромад мекунанд. Ин гуна тачриба тарафҳои мусбат ва манфии худро дорад. Чизи мусбат дар он аст, ки тадқиқотчӣ метавонад ба вазъияти тачрибавӣ бидуни вайрон кардани муқаррарӣ будани он барои иштирокчиён таъсир расонад. Дурустии маълумот кафолат дода шуд. Дар баробари ин озмоиши табиӣ имкон намедиҳад, ки санҷиши чандкарата барои ташхиси сифати матлуб муайян карда шавад, зеро пурсишҳои такрорӣ равандҳои табииеро, ки барои фаъол кардани фаъолияти маърифатии хонандагон пешбинӣ шудаанд, гум карда, боиси саргардонии онҳо мешавад. Дар ҷадвал тавсифи мухтасари иштирокчиёни тадқиқоти тачрибавӣ оварда шудааст (ниг. Ҷадвали 6).

Ҷадвали 6. Тавсифи иштирокчиён дар кори озмоишӣ-тачрибавӣ дар давраи ниҳоӣ

Тавсифи интихоб	***Мундариҷа ва принсипҳои омузиш***	***Шумораи донишҷӯён***
Донишҷӯёни ихтисоси математика	Омодаги умумии педагогӣ аз рӯи барномаи таълими анъанавӣ. Шаклҳои таълим: лексионӣ-амалӣ	20 н.
Донишҷӯёни ихтисоси информатика	Принсипҳои асосии таълим: илмият, муназзамӣ, фаъолнокӣ, бунёдӣ, интегративӣ.	24н.
Донишҷӯёни ихтисоси иттилоотӣ-коммуникатсионӣ	Омодаги умумии педагогӣ дар доираи курси лексионӣ-амалии «Педагогика» аз рӯи барномаи озмоишӣ-тачрибавӣ.	30н.
Донишҷӯёни ихтисоси филологӣ	Принсипҳои асосии таълим: ҳамгироии байнифанӣ, мутта-ҳидсозии блокҳои процессуалӣ ва мундариҷавии омодагии умумии педагогӣ, таълими тарбиявӣ.	10 чел

Дар бораи хусусиятҳои ҳар як марҳилаи омӯзиши таҷрибавӣ таваққуф мкунем.

I. Дар марҳалаи санҷиш интихоби усулҳои ташхиси дараҷаи ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён гузаронда шуд; мазмуни таълими таҷрибавӣ муайян гардида, барномаҳои курсхои махсуси «Таърихи бозсозӣ дар ИҶШС» ва «Асосҳои фарҳанги сиёсӣ» тартиб дода шуданд; барои лексияхо ва ғайра мавод гардид.

II. Дар марҳилаи муайянкунӣ саволномаи махсус тартиб дода шуда барои аниқ кардани муносибати омӯзандагон ба фарҳанги сиёсӣ, муайян кардани ангезаи омӯзиши асосҳои он ва зарурати фаъолияти ҷамъияти истифода шуд. Натиҷаҳои пурсиши донишҷӯёни ҳам гурӯҳҳои назоратӣ ва ҳам озмоишӣ таҳлил ва ба низом дароварда шуданд. Маълумоти гирифташуда бо порчаҳо дар ҷадвали 7 оварда шудаанд.

Ҷадвали 7

Маълумот аз пурсиш бо истифода аз саволномаҳо барои муайян кардани муносибати пурсидашудагон ба фаъолияти сиёсӣ ва фарҳанги сиёсӣ

№ Савол	***Муҳтавои ҷавоб***	***ҳисоб (бо %)***	
		ГН (n = 60)	***ГО(n = 77)***
5	Талабот ба фаъолияти ҷамъиятӣ ҳаст	54	68
11	Пурра кардани дониши худро дар самти фаъолияти сиёсӣ намехоҳанд	30	45
12	Барои омӯхтани зуҳуроти фарҳанги сиёсӣ омода нестанд	27	40

Ҷадвал нишон медиҳад, ки шумораи зиёди донишҷӯён на ба фаъолияти сиёсӣ ва на ба фарҳанги сиёсӣ таваҷҷуҳ доранд. Гузашта аз ин, азбаски тамоюли манфӣ дар посухҳои яке аз гурӯҳҳо равшантар мушоҳида мешуд, мо онро ҳамчун таҷрибавӣ муайян кардем, то динамикаи нишондиҳандаҳо аз рӯи натиҷаҳои омӯзиши таҷрибавии

пешниҳодшуда равшантар бошад.

Ба ғайр аз гуфтаҳои боло, натиҷаи таҳлили маълумотҳои пурсиш нишон дод, ки танҳо 12-15 фоизи пурсидашудагон (п=140 нафар) рӯзномае аз қабили «Ҷавонони Тоҷикистон»-ро мехонанд, боқимонда ё тамоман намехонанд, ё нашрияҳои пастсифатро мутолиа мекунанд.

Вазъият дар барномаҳои телевизионӣ то андозае беҳтар аст: 40 то 60% пурсидашудагон «Ахбор» ва барномаҳои иттилоотиро тамошо мекунанд. Дар посух ба суоли «Ахбор» Шумо киҳоро шахсиятҳои сиёсӣ дар кишвари мо мешуморед?», 90% аз Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ном бурдаанд. Танҳо 10%-и пурсидашудагон арзишҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, аз қабили «истиқлолият» ва «озодӣ»-ро дар қатори арзишҳои асосии зиндагии худ шомил кардаанд. Аксарияти мутлақи онҳо оила, муҳаббат, дӯстон, пул ва роҳатро арзишҳои асосии худ медонанд. Аломатҳои одами бофарҳанг бо тозагии берунӣ, фарҳанги гуфтор, маърифат, назорати эҳсосот ва ғайра алоқаманданд, аммо на бо сиёсат ё шуури шаҳрвандӣ. Ду-се нафар пурсидашудагон «таҳаммулпазирӣ ва масъулиятшиносии этникӣ»-ро аз хислатҳои фарди бофарҳанг номидаанд.

Саволнома (ниг. ба замимаи 4) саволеро дар бар мегирад, ки дар бораи арзишҳои дилхоҳ дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавии кишвар дода мешавад. 60%-и пурсидашудагон ин вазифаро бидуни тавзеҳот гузоштанд, 30% хоҳиши беҳтар шудани некӯаҳволии худ, афзоиши музди меҳнат, нафақа ва ғайраро диданд. 10% пурсидашудагон кӯшиш карданд, ки тағйироти дилхоҳро бо ислоҳоти сиёсӣ алоқаманд кунанд. Дар зер иқтибосҳо аз изҳороти донишҷӯён ҳамчун тасвир оварда шудаанд.

Ҷавобҳо ба саволҳо:

“Дар ҳаёти сиёсиву иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавии кишварамон, пеш аз ҳама, агар аз шумо вобаста бошад, чиро тағйир медодед?”:

Ҷавоби Т.: Ҳама дар бораи мушкилот дар сиёсат ҳарф мезананд,

аммо маълум нест, ки барои беҳтар кардани вазъият чӣ кор кардан мумкин аст. Аз ин рӯ, ман чизеро афзал намедонам ё тағйир намедиҳам. Бигузор шуури ҷамъияти мо дар ин бора андеша кунад».

Ҷавоби А.: “Мутаассифона, пас аз тағйироти ман, ҳеҷ чиз тағйир намеёбад. Ҳаёти сиёсиву иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавии кишвар аз рӯи тафаккури шаҳрвандони он сохта мешавад. Тағйир додани тафаккур корест, ки ҳал карданаш душвор аст”.

Ҷавоби С.: “Ман манзараи сиёсии кишварро суст дарк мекунам, бинобар ин ман ҳеҷ гуна тахмин карданро ба гардан намегирам”.

Ҷавоби П.: «Ман, пеш аз хама, дар соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ ислоҳот мегузаронам (ҷамъият бояд босаводу маданиятноктар шавад, барномаҳое ба амал бароварда шаванд, ки ба ин мусоидат кунанд).

Ҷавоби О.: «Ман кӯшиш мекардам, ки ҷаҳонбинии сиёсии худро тағйир диҳам: ман барои кишвар, барои мардуми он ҳастам, на барои ҳамёни калон».

Ҷавоби Р.: «Аппарати бюрократиро кам мекардам, истеҳсолоти дохилиро ҳавасманд мегардонд. Ҳаёти иҷтимоӣ ва маънавӣ масъалаи хеле мураккаб аст, дар ин ҷо бояд аз шуури одамон шуруъ кард».

Умуман, натиҷаҳои марҳилаи муайянкунии тадқиқоти таҷрибавӣ зарурати бетаъхир инкишоф додани фарҳанги сиёсии байни донишҷӯёнро тасдиқ намуда, дар баробари ин ба вазифаҳои дар назди муҳаққиқ истода ислоҳот даровардарнро талаб мекунанд; маълумотҳои пурсишнома, мушоҳидаҳо ва суҳбатҳо бо донишҷӯён имконнопазир будани иҷрои вазифаҳои дар байни талабагон тарбия намудани фарҳанги сиёсиро ошкор намуданд. Дар марҳалаи нави тадқиқот ин вазифаро аз нав тартиб дода, мақсади донишҷуёнро бо асосҳои фарҳанги сиёсӣ шинос кардан, дар онҳо муносибати ба азхуд намудани асосҳои маданияти сиёсӣ ва мавқеъёбиро дар соҳаи фаъолияти сиёсӣ ба вуҷуд овардан лозим буд.

Дар асоси натиҷаҳои марҳилаи муайянкунии таҷриба барномаи таҳияшудаи ташаккули фарҳанги сиёсӣ тасҳеҳ карда шуд, ки он ба таври

схематикӣ дар ҷадвали 5 оварда шудааст.

Тавре ки дар боло зикр гардид, барнома хусусияти сохторӣ ва моҳиятӣ дошта, дар он принсипҳои таълим, ҷузъҳои сохтории фарҳанги сиёсӣ (дараҷаҳои шахсӣ, фаъолият ва сатҳи ҳамкории иҷтимоӣ), инчунин се марҳилаи навсозии мазмуни таълими таҷрибавӣ: муносибатӣ-ҳавасмандӣ, пропедевтикӣ ва таълимӣ пешбинӣ шудааст.

Мақсади асосии татбиқи барнома, тавре ки дар боло зикр гардид, шинос гардонидани донишҷӯён бо асосҳои фарҳанги сиёсӣ ва дар онҳо ташаккул додани муносибат ба иштирок дар фаъолияти ҷамъиятӣ ва дар оянда ба фаъолияти сиёсӣ буд. Барнома ба барномаи асосӣ иловагӣ буда, дар шароити табиии тайёрии умумии педагогии муаллимони ояндаи фанҳо дар доираи шакли анъанавии ташкили фаъолияти таълимӣ дар донишгоҳ ба амал бароварда шудааст.

III. Татбиқи барномаи озмоишӣ-таҷрибавӣ дар марҳилаи ташаккули таҳқиқоти эмпирикӣ гузаронида шуд. Мундариҷаи фаъолияти омӯзгор ва мундариҷаи фаъолияти донишҷӯёнро дар ҳар як марҳила ва ҳар як параметр ба таври схематикӣ нишон дода, мо ба муҳимтарин ҷанбаҳои мазмуни барномаи озмоишӣ-таҷрибавӣ, ба андешаи мо, таваҷҷуҳ мекунем. Дар марҳилаи пропедевтикӣ ин ду курси махсус буданд, ки нақшаҳои таълимии онҳо дар ҷадвал нишон дода шудаанд. 8 ва 9.

Порча аз курси махсуси «Таърихи бозсозӣ дар ИҶШС 1985 – 1991»

Принсипҳои курс: «Таърихи бозсозӣ дар ИҶШС солҳои 1985-1991».

Мақсади асосии курс омӯзиши раванди бозсозӣ дар ИҶШС барои муфассалтар шинос шудан бо рафти бозсозӣ, сабабу оқибатҳои он ва баҳодиҳии онҳо таърихнигории ватанию хоричӣ мебошад.

Барномаи курс дар шакли лексия (8 соати академӣ), семинар (2 соат) ва коллоквиум (2 соат) сохта шудааст.

Курси лекционӣ мувофиқи масъалаҳои асосии давраи таҳлилшаванда ба 4 блок тақсим карда шудааст.

Курс дар шакли як семинар бахшида ба шахсияти арбобони сиёсӣ, ки дар ҳодисаҳои солҳои 1985-1991 нақши намоён бозидаанд, қисми

амалӣ дорад.

Курс инчунин дар шакли коллоквиум қисми амалӣ дорад, ки он ҷавобҳои донишҷӯёнро ба саволҳои муаллим дар бар мегирад. Коллоквиум 45 саволро дар бар мегирад, ки тамоми давраи тадқиқшавандаро фарогир аст.

Курси махсус ба принсипи таърихшиносӣ асос ёфтааст, ки маънои онро дорад, ки ҳар як падидаи таърихӣ бояд аз нуқтаи назари он омӯхта шавад, ки падидаи мавриди назар дар куҷо, кай ва бо кадом сабабҳо ба вуҷуд омадааст, он дар ибтидо чӣ гуна буд, чӣ гуна инкишоф ёфтааст ва дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи он чӣ гуна баҳо дода шудааст.

Ҳадафҳои курс:

Пас аз омӯхтани қисматҳои назариявии курс ва омодагӣ ба дарси амалӣ дар доираи барномаи корӣ донишҷӯ бояд:

Як идея дошта бошед:

Дар бораи марҳалаҳои асосии бозсозӣ дар ИҶШС дар солҳои 1985—1991; хронологияи рӯйдодҳо;

Дар бораи ҷанбаҳои таъсири омилҳои гуногун ба рафти бозсозӣ, аз ҷумла: сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, таъсири омилҳои сиёсати берунӣ ба равандҳои ИҶШС;

Дар бораи баҳои асосии сиёсати бозсозӣ дар таърихшиносии ватанӣ ва хориҷӣ.

Бидонад:

Самтҳои ислоҳот дар солҳои бозсозӣ;

Арбобони сиёсие, ки дар сиёсати бозсозӣ нақши калон бозиданд;

Воқеаҳои сиёсие, ки рафти таърихи солҳои 1985-1991-ро муайян карданд.

Корҳои тадқиқотӣ дар давраи омӯзиш;

Ҷадвали 8.Дараҷаи фарҳанги сиёсии худро баланд бардоред. Барномаи таълимии курси махсуси «Таърихи бозсозӣ дар ИҶШС»

№	Мавзуъ:	Миқдори соат		
		Лексия	Амалӣ	КМРО
1	Афзоиши падидаҳои бӯҳронӣ дар ИҶШС дар охири солҳои 70-ум - ибтидои солҳои 80-уми асри XX. Зарурати ислоҳоти системаи ҷамъиятию сиёсии М.С. Горбачёв. Дигаргуниҳои сиёсӣ дар низоми советӣ дар солҳои 1985-1991. Таъсиси ҷумҳурии президентӣ.	**2**		
2.	Дигаргуниҳо дар сиёсати берунӣ солҳои 1985-1991. Барбод рафтани системаи ҷаҳонии сотсиализм ва Шартномаи Варшава.	**2**		
3.	Буҳрони давлатдории советӣ. Афзоиши низоъҳои байни миллатҳо ва кӯшишҳои ҳалли онҳо.	**2**		
4.	Кӯшиши табаддулоти давлатии соли 1991 ва нокомии он. Созишномаи Беловежск. Пошхӯрии ИҶШС, таъсиси ИДМ.	**2**		
5.	Портрети сиёсии роҳбарони бозсозӣ. М.С .Горбачёв А.И. Яковлев Е.А. Шеварднадзе Б.Н. Ельцин		**2**	
6.	Коллоквиуми «Ҳодисаҳои асосии бозсозӣ».			**2**
	Натиҷа:	8	**2**	**2**

Мазмуни курси лексияҳо.

Лекцияи 1. Ислоҳоти сиёсӣ дар солҳои бозсозӣ.

Афзоиши падидаҳои буҳронӣ дар ИҶШС дар охири солҳои 70-ум - ибтидои солҳои 80-уми асри XX. Зарурати ислоҳоти системаи ҷамъиятию сиёсӣ. Ба сари ҳокимият дар Бюрои Сиёсии КМ ҲКИШ омадани М.С. Горбачёв. Самти роҳбарии ҲКИШ ба сӯи демократиконӣ, сиёсати озодбаёнии солҳои 1987-1990. Аз нав дида баромадани таърихи мамлакат. Конференцияи XIX ҳизб ва ислоҳоти сиёсӣ. Съездҳои

депутатҳои халқи ИҶШС. Дигаргуниҳо дар ҲКИШ. Ҳаракатҳои ҷамъиятӣ ва гузаштан ба системаи бисёрҳизбӣ. Ташаккули оппозисия ба роҳбарияти мамлакат.

Гуруҳи парламентии байниминтақавӣ. Б.Н. Елсин. Муаррифии мансаби президент. Бекор кардани моддаи шашуми Конститусияи ИҶШС. Буҳрони рӯзафзуни системаи партиявӣ-давлатӣ.

Лекция 2. Дигаргуниҳо дар сиёсати хориҷии ИҶШС дар солҳои 1985-1991. Дигаршавии самтгирӣ дар сиёсати хориҷии солҳои 1985-1991. Консепсияи тафаккури нави сиёсӣ ва татбиқи он. Мулоқотҳо бо Президенти ИМА Р.Рейган дар сатҳи олӣ дар Женева (ноябри 1985), Рейкявик (октябри 1986), Вашингтон (декабри 1986). Барқарор намудани алоқаҳои зич бо Ғарб. Барҳам додани Шартномаи Варшава ва барҳам додани лагери сосиалистӣ. Бас кардани фаъолияти СЭВ. Аз хоки Афғонистон баровардани қушунҳои шуравӣ.

Лекция 3. Буҳрони давлатдории шуравӣ.

Сиёсати иқтисодӣ дар солҳои бозсозӣ ва натиҷаҳои он. Афзоиши низоъҳои байни миллатҳо ва кӯшишҳои ҳалли онҳо. Воқеаҳо дар Алмаато, Қарабоғи Куҳӣ, Боку, Тбилиси ва ғайра дар республикаҳои ИҶШС ба вуҷуд омадани фронтҳои миллӣ, ки аз ҳайати ИҶШС ҷудо шуданро тарафдорӣ мекунанд. Ташаккули сиёсати мустақилонаи ҶФССР, барпо карда шудани Ҳизби Коммунистии ҶФССР. Ташкили органҳои давлатӣ дар баробари органҳои иттифоқӣ. Раванди Новгаревс ва раъйпурсӣ.

Лекция 4. Барҳам хурдани Иттифоқи Шӯравӣ ва системаи ҷаҳонии сосиалистӣ.

Воқеаҳо дар Москва. 19-21 августи соли 1991. Кӯшиши табаддулоти давлатӣ ва нокомии он. Паради соҳибихтиёрӣ. Созишномаи Беловежск. Пошхӯрии ИҶШС ва таъсиси ИДМ.

Ҷадвали 9.

Нақшаи курси махсуси таълимии "Асосҳои фарҳанги сиёсӣ".

№	*Мавзуъ:*	*Лексия*	*Амалӣ*	*КМРО*
1	Лексияи муқаддимавӣ. Мақсад ва вазифаҳои курси махсус. Таърихи масъала Аппарати категорияи курси махсус.	2	1	1
2	Моҳият ва сохтори фарҳанги сиёсӣ.	1		
3	Соҳаи сиёсии ҳаёти ҷамъият. Сегонаи «Инсон - сиёсат - қувва».	1		1
4	Таснифи навъҳои «одамҳои сиёсӣ» (аз рӯи А.И. Юрев).		1	
5	- нақши интихобкунанда; - пешвоёни сиёсӣ; -элитаи сиёсӣ. Вазъи сиёсии шахс: • нақши интихобкунанда; • пешвоёни сиёсӣ; • элитаи сиёсӣ.	2	2	2
6	Намудҳои режимҳои сиёсӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ.	1	1	
	Ҷамъ	7	5	4

Дар зер порчаҳои ҳар як курси махсусро, ки дар бахши Стандарти давлатии таълимии «Фанҳои интихобӣ» таълим дода шудаанд, пешкаш мекунем.

Порча аз дарси курси махсуси «Асосҳои фарҳанги сиёсӣ».

Суҳбат бо хонандагон дар мавзуи «Чоряк аср пеш сохти давлати мо чӣ гуна буд?».

Мақсади дарс: ошноӣ бо далелҳои таърихии замони муосир; мавқеъёбӣ ба масъалаҳои сиёсӣ.

Маълум аст, ки муддати дуру дароз ба таърихи давлати мо аз

дидгоҳи идеологияи марксизм ва бо назардошти вазъияти ҳозираи сиёсӣ назар карда мешуд. Тағйироти таърихии даҳсолаҳои охир ҷомеаро ба бознигарии бисёре аз мавқеъҳои қаблӣ бо ҳадафи таҳлили амиқтар, мутафаккиронатар ва ниҳоят илмии таърихи ниҳодҳои замони шӯравӣ дар асоси пояҳо ва равишҳои гуногуни методологӣ равона кардааст.

Омӯзиши масъалаҳои буҳрони ҲКИШ бевосита дар солҳои бозсозӣ сар шуд. Адабиёти он давра осори муқовиматҳои шадиди идеявию сиёсӣ дошт ва бештар хусусияти публитсистӣ дошт.

Дар давраи баъд аз соли 1991, дар давраи мамнуъияти ҲКИШ ва фурӯпошии ИҶШС фаҳмиши воқеаҳо оғоз ёфт. Ин давра аз соли 1992 - марҳалаи нави таърихнигорӣ ин масъаларо ифода мекунад.

Аз ҳамаи он чи ки дар мавзуи ҳодисаҳои буҳрони ҲКИШ дар солҳои бозсозӣ навишта шудаанд, инҳоро қайд кардан мумкин аст:

- пеш аз ҳама, асарҳои журналистӣ. Аксарияти онҳо танҳо хусусияти иттилоотӣ дошта, дар пешниҳоди маводи иттилооти объективӣ нишон дода, мавқеи муаллифон равшан ифода ёфтааст;
- дуюм, ин адабиёти маълумотдиҳист. Қимати маълумотномаҳо аз он иборат аст, ки вай ҳуҷҷатҳои гуногуни ҲКИШ, аз ҷумла ташкилоти Удмуртиягии ҲКИШ-ро дар шакли мукаммал пешкаш мекунад, ки ин имкон медиҳад, ки ташаккули ин ташкилотҳо пайгирӣ карда шавад;
- сеюм, ин аввалин монография ва диссертасияҳо оид ба проблемаҳои зикршуда мебошанд. Дар байни онҳо метавон асари Д.Г. Красилитсиков «Ҳокимият ва ҳизбҳои сиёсӣ дар давраҳои гузариши таърихи ватан (1917-1918, 1985-1993): таҷрибаи муқоисавии таҳлил» (Перм, 1998), Иванов В.Н. «ҲҚИШ ва ҳокимият: беҳизбии органҳои давлатӣ ва идораи Урали Ҷанубӣ» (Челябинск, 1999) ва ғайраро.

ном бурд;

Соли 2002 китоби А.С. Барсенкова. «Муқаддима ва таърихи муосири Русия» нашр шуд. Муаллифи ин монография бо истифода аз маводи фаровони воқеӣ таъсири ислоҳоти сиёсиро дар давраи бозсозӣ ба пошхӯрии ИҶШС ва таъсиси Федератсияи Россия нишон додааст.

Проблемаи бухрони ҲКИШ дар илми таърихи хориҷа низ ба назар гирифта мешавад. Дар байни тадқиқоти хориҷӣ асари «Аз СССР то Россия. Таърихи бухрони нотамом дар солҳои 1964-1994»-и Дж. Боффро махсус қайд кардан мумкин аст. Муаллиф дар асоси доираи васеи маъхазҳо хусусиятҳои дигаргуниҳои системаи сиёсӣ ва ба таври систематикӣ тағйир ёфтани муносибатҳои ҷамъиятиро дар ИҶШС ва тамоми мамлакатҳои собиқ шуравӣ таҳқиқ менамояд.

Солҳои 1965-1985 дар адабиёт аксар вақт давраи рукуд номида мешавад. Масъалаи моҳияти ин давра дар адабиёти таърихӣ ниҳоят ҳал нашудааст; инчунин оид ба масъалаи то соли 1985 чӣ гуна будани Иттифоқи Шуравӣ мавқеъҳои аниқ вуҷуд надоранд. То миёнаи солҳои 80-ум шумораи аъзоёни ҳизб ба 19 миллион кас наздик шуд. Дар айни замон мунтазам афзудани сафи аъзои ҳизб, мунтазам афзудани шумораи ташкилотҳои ибтидоии ҳизбиро қайд кардан мумкин аст, ки ондо то 1 январи соли 1985 тақрибан 436 ҳазор ададро ташкил медоданд, ҲКИШ дар дохили ИҶШС «рақиб»-и сиёсӣ надошт ва дар асл ташкилоти идоракунӣ буд, ки ба системаи давлатӣ муттаҳид шуда буд. Мақоми ҲКИШ дар моддаи 6 Конститусия (соли 1977) ИҶШС, ки ҳизбро «қувваи роҳбарикунанда ва роҳнамои ҷамъияти советӣ, ядрои системаи сиёсии он» муайян кардааст (Конститусияи СССР. 7 октябри соли 1977 қабул шудааст. Москва, соли 1979. Саҳ. 6).

Дар бораи чунин аҳамияти ҲКИШ, ҳамчун ҳодисае, ки танҳо ба солҳои 80-ум хос аст, сухан рондан хато мебуд; баръакс, майлу хоҳиши дар системаи ҳокимият ҳамчун воҳиди системам ташкилкунанда ҷойгир шудан ба ҲКИШ дар тамоми таърихи пештараи ИҶШС хос буд. В.И. Ленин дар яке аз асарҳои худ навишта буд: «Тамоми Конститусияи қонунӣ ва ҳақиқии Ҷумҳурии Шуравӣ ба он асос ёфтааст, ки ҳизб ҳама чизро аз рӯи як принсип ислоҳ мекунад, таъин мекунад ва месозад» (Ленин В. И. Асарҳои мукаммал. ҷилди 41. саҳ. 493). Ҳизб сохти худро дошт, ки баробари сохти давлатӣ. Ин, масалан, дар он ифода меёфт, ки ҳар як тақсимоти ҳокимияти давлатӣ (ки дар атрофи се шохаи ҳокимият - ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ сохта мешуд) дар сатҳи сохторҳои ҳизбӣ «таълимӣ» худро дошт. Съездҳои Шуроҳо ба

конференсияҳои ҳизбӣ ва съездҳои ҳизб мувофиқ меомаданд; ба ҳукумат, органҳои марказӣ ва маҳаллии маъмурӣ - комитетҳои ҳизбӣ ва котибони онҳо, ба органҳои адлия - комиссияҳои дахлдори ҳизбӣ, комитетҳои назорати ҳизбӣ ва ғайра.

Дастгоҳи давлатӣ қарорҳои Ҳизби Коммунистиро иҷро мекард. Аз таърихнигории расмии ҳизбии даврони Шуравӣ нуқтаи назар ба чунин вазъият ба ин маънӣ ба таври қобили мулоҳиза аст. Ҳамин тавр, муаллифони асари коллективии «ҲҚИШ - ядрои системаи сиёсии ҷамъияти шуравӣ» дар боби ба мавқеъ ва нақши ҳизби коммунистӣ дар системаи сиёсии ҷамъияти мутараққии сосиалистӣ бахшидашуда чунин қайд мекунанд: «Ҳизби ленинӣ қувваи эҷодии халқи советиро ба сохтмони коммунизм равона карда, дар идоракунии давлат ва ҷамъият, роли роҳбарии худро ба амал мебарорад, бо иштироки ташкилотҳои ҳизбӣ, давлатӣ ва оммавӣ бо ҳамин ба кори ҳаррӯза ҷалб мекунад. » (КПСС - ядро политической системы советского общества. Киев, 1979. С. 14).

Чунон ки мебинем, дар бораи таъсири бартарии ҳизб дар системаи идоракунӣ равшан сухан меравад. Таҳлили муаллифии ҳуҷҷатҳои ташкилоти партиявии баъзе ҷумҳурияҳо нишон медиҳад, ки дараҷаи таъсири структураҳои ҳизбӣ хеле калон буд. Ҳамин тавр, дар яке аз маҷлисҳои бюрои комитети ҳизбии вилоят масъалаи «Муносибати нодурусти рохбарони баъзе корхонаҳои саноатӣ ва нақлиёт ба риояи интизоми давлатии истифодаи энергия» муҳокима шуда, дар он гуфта шудааст, ки «...дар давоми 20 рӯзи моҳи январи соли 1985 андозаи сарфи энергия аз меъёр ба 5,1 миллион кВт/соат зиёд шудааст (ТДДНИ УР ф. 16. оп. 1, д. 13932. л. 1).

То нимаи солҳои 80-уми асригузашта гуфтан мумкин аст, ки бо вуҷуди шумораи зиёдаш ба ҲҚИШ доираи нисбатан ками одамон роҳбарӣ мекард ва ба он дохил шудан кори хеле душвор ба назар мерасид. Бо вуҷуди ин, барои аксари навгониҳо ба ҳизб, ин қадам ҳамчун ҷузъиёти иловагӣ барои касби муваффақ хизмат мекард. То соли 1985 тадқиқотчиён чунин фактро қайд карданд, ки қариб ҳамаи коркунони роҳбарикунанда аъзои ҲҚИШ мебошанд. Ҳамин тавр Р.Г.

Пихоя ин вазъиятро тасвир мекунад: «Аъзои ҳизб будан ҷузъи зарурии болоравӣ дар касбу кор гардид. Бе ин пешравии бомуваффақият дар ягон соҳа имконнопазир буд» (Пихоя Р. Г. Советский Союз: история власти. 1945-1991 гг. Новосибирск, 1999. С. 330).

Сохтори ташкилии ҲКИШ то соли 1985 тавсиф гаштааст. Ҳизби Коммунистии Иттифоқи Шуравӣ сохторе буд, ки ҷиҳати ташкилии фаъолияти онро Оиннома муайян мекард. Дар соли 1985 Оинномаи Ҳизби Коммунист, ки дар Съезди XXII ҲКИШ соли 1961 қабул карда шуда буд, амал мекард. Аммо дар Оиннома таъсири сиёсии ташкилоти ҳизбиро ба ҳаёти сиёсии мамлакат на ҳамеша аниқ муайян мекард. Сухан дар бораи таҳлили иерархиявии сохторӣ ва дараҷаи таъсири сиёсии Котиби Генералӣ, Бюрои Сиёсии КМ ҲҚИШ, Котиботи КМ ҲКИШ ва КМ ҲКИШ меравад. Сарфи назар аз он, ки аз рӯи қонун мақоми Котиби Генералӣ мақоми давлатӣ надошт, дар асл шахсе, ки ин вазифаро ишғол мекард, роҳбари давлати шуравӣ буд. Далели ғайримустақими ин метавонад он бошад, ки И.В. Сталин ва Н. Хрушев вазифаи олии ҳизбӣ ва олии давлатӣ - Раиси Шурои Вазирони ИҶШС-ро ба ҳам пайваста буданд.

Бюрои Сиёсии КМ ҲКИШ то нимаи соли 1980 органе буд, ки назорати бевоситаи сиёсиро ба амал мебароварад. Аслан он органи олии ҳизбӣ буд, ки масъалаҳои идоракунии сиёсиро чӣ дар дохили мамлакат ва чи берун аз он ҳал мекард. Котиботи КМ баъд аз Бюрои Сиёсӣ дар ҳизб сохтори дуюм буд. Ба вазифаҳои котиботи КМ масъалаҳои актуалии ҳаёти ҳизбии ташкилотҳо ва комитетҳо, кори органҳои идеологӣ, иҷрои қарорҳои органҳои олии партиявӣ дохил карда шуданд. Дар зинаи навбатии партия дар КМ Ҳизби Коммунистии Иттифоқи Шуравӣ Комитета Марказӣ органе буд, ки дар доираи он моҳиятан олии сиёсии СССР нишон дода шудааст. Дар ҳайати он котибони ташкилотҳои партиявии вилоятҳо, сардорони калони ҳарбӣ, роҳбарони органҳои давлатӣ, иттифоқҳои касаба, ташкилотҳои ҷамъиятӣ дохил шуда буданд. Шакли фаъолияти КМ пленумҳо буданд, ки дар шаш моҳ

як маротиба барпо мегардид. Аслан, пленумҳо на танҳо сиёсати ҷориро, балки сиёсати стратегиро ҳам муайян карданд. Дар кор ба ташкилоти партиявии ҷумҳурияҳои иттифоқӣ диққати махсус дода шуд. Асоси материалҳои омӯхташуда аз ташкилотҳои ибтидоии партиявӣ ба бюрои комитети ҷумҳурияҳои иттифоқӣ буданд.

Ҷиҳати муҳими тадқиқот сиёсати кадрии ҳизб то соли 1985 буд. Махсусан, суст шудани суръати ҳаракати иҷтимоӣ ва умуман пир шудани роҳбарии ҳизбӣ ба таърихшиносон асос гашт, ки дар бораи геронтократия сухан ронанд. Соли 1985 ҷавонтарин аъзои Бюрои Сиёсӣ М. Горбачёв 54-сола буд ва баъд аз ӯ «ҷавонтарин» Г. Романов 62-сола буд. Саломатии аксари раҳбарони баландпояи сиёсӣ омили сиёсӣ шудааст. Ин омил ба вазъияти ташкилотҳои партиявии ҷумҳурияҳои иттифоқӣ низ таъсир расонд.

Умуман, ба давраи солҳои 1965-1985 баҳо дода, дар бораи тамоюли ба вуҷуд омадани роҳбарии коллективӣ дар роҳбарияти олии мамлакат сухан рондан мумкин аст. Ҳамин тавр, Дж. Боффа менависад: «Ҳатто агар сухани ниҳоӣ ҳамеша аз ҷониби Брежнев бошад ҳам, Бюрои Сиёсӣ дар давоми солҳои ҳокимияташ ҳамчун маҷлиси воқеии ҳукмрон боқӣ монд, ки ӯ бояд фикри онҳоро ба инобат гирад. Брежнев судяи олӣ буд, вале ӯ низ бояд таносуби қувваҳоро дар ин ниҳод ба назар мегирифт, ки ҳарчӣ бештар ба арбитраж ва палатаи ҷубронкунандаро мемонд. (Боффа Дж. От СССР к России. История неоконченного кризиса. М., 1996. С. 82).

Вазъиятҳое маълуманд, ки аз рӯи масъалаҳои гуногуни сиёсӣ фикру мулоҳизаҳои аъзоёни Бюрои Сиёсӣ гуногун буданд. Аз тарафи дигар, таҳлили маъхазҳои мавҷуда нишон медиҳад, ки чунин коллегия танҳо ба органи олии партиявӣ хос буд. Дар доираи ташкилотҳои маҳаллии ҳизбӣ аз таъсири бартарии котиби якуми ташкилоти ҳизбии маҳаллӣ сухан рондан мумкин аст (Казарезов В. Губернаторони Обкома. Эзоҳҳои котиби якуми райком // Родина. 1993. No 3). Ин масъалаҳо ба проблемаҳои роҳбарии сиёсӣ чи дар ташкилотҳои умумииттифоқии партиявӣ ва чи дар маҳалҳо дахл доранд. Бар асоси манобеи дастрас,

шароити интихоби М.С. Горбачёв ба вазифаи Котиби Генералии КМ ҲҚИШ таҳлил карда мешаванд..

Ба ғайр аз мазмуни курсҳои махсус дар марҳилаи пропедевтикӣ иншоҳои донишҷӯён дар мавзуи «Ман шахеи сиёсӣ» таъсири тарбиявии онҳоро тасдиқ намуданд; Вазифаи онҳо аз он иборат буд, ки барои донишҷӯён имконият фароҳам оваранд. Рефлексия (мулоҳиза), чунон ки маълум аст, ин фаъолияти дохилии равонии шахс мебошад, ки ба дарки амал, ҳолат ва муносибати худ нигаронида шудааст. Ин истилоҳ, яъне рефлексия дар фалсафа пайдо шуда, аслан раванди тафаккури фард дар бораи он чи дар шуури худи ӯ рух медиҳад, маъно дорад. Маҳз бо ҳамин мақсад аз донишҷӯён талаб карда шуд, ки берун аз дарс иншо нависанд, ки он, аввалан, ба онҳо имкон медиҳад, ки ангезаҳо ва эҳтиёҷоти баланд бардоштани фарҳанги сиёсиро ба таври лафзӣ баён кунанд, дуюм, аз ҷараёни иттилооти сиёсии ҳам дар ҷараёни фаъолияти таълимӣ ва ҳам тавассути воситаҳои ахбори омма пайдо кунанд. Иқтибосҳо аз иншоҳои алоҳидаи донишҷӯён дар зер ҳамчун тасвир нишон дода шудаанд.

Донишҷӯ М.: “Ман ба сиёсати имрӯзаи кишвар бетафовут ҳастам. Бо эътимоди комил ба Президенти Тоҷикистон, ба ман аҳамият намедиҳад, ки кадом ҳизб ба порлумон меояд, порлумон чӣ гуна аст ва ғайра. Маро танҳо ба сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳо таваҷҷуҳ дорам - ҷанги байни кишварҳо дар “нуқтаҳои даргир”-и ҷаҳон - рафтори онҳо дар он ҷо, чӣ кор карданд - ин чӣ кор кард, вақте ки дар Испания чанд таркиш ба амал омад, фавран кушунхои худро аз Ирок бароварда, ба ман ҷолиб буд. Ҳамин гуна сиёсати хориҷӣ ва ҳарбӣ маро ба худ ҷалб мекунад».

Донишҷӯ Б: “Сиёсат. Ҳокимият. Баъзеҳо ин мафҳумҳоро ба фасод ва ришвахорӣ марбут медонанд, ба ин бовараанд, ки сиёсат як кори “палид” аст. Дигарон бар инанд, ки метавонанд обрӯи сиёсӣ ба даст оваранд ва барои қудрат талош кунанд. Ба андешаи ман, қишри аз ҷиҳати сиёсӣ фаъолтарин афроди солхӯрда (масалан, нафақахӯрон) ҳастанд. Ба эътиқоди ман, бепарвоии бештарро дар айни ҳол донишҷӯён ва ҷавонон нишон медиҳан,. шояд ҷавонон бо проблемаҳои ҳаррузаи худ машғул бошанд ва шояд аз ҳамин сабаб бошад,

ки онҳо дар ҳаёти сиёсӣ чандон фаъол нестанд.

Донишҷӯ С: Ман худам гоҳ-гоҳ ба сиёсат шавқ дорам (хабарҳоро тамошо мекунам, буҳронҳои гуногунро муҳокима мекунам ва ғ.). Аммо ман узви ягон ҳаракат нестам. Ман ба тақдири мамлакат шавқ дорам, ба он шавқ дорам, ки воқеаҳо дар ин ё он вазъият чӣ тавр ба амал меоянд; Ба ман маъқул аст, ки ҳукумат ба татбиқи лоиҳаҳои миллӣ шуруъ кардааст. Бо ибораи як сиёсатшинос гуфтаниям: «Баъзеҳо мегӯянд, ки аз сиёсат дуранд, ба ин кор коре надоранд, пас дар интихобот роҳбарони кишвар, вилоят, вакилонро кӣ интихоб мекунад?.. Ин ихтилоф мешавад: худамонро интихоб мекунем, вале мо мегӯем, ки ба сиёсат кор надорем». Аз ин рӯ, ман боварӣ дорам, ки ҳар як нафаре, ки ҳуқуқи овоздиҳӣ дорад, дар ҳаёти сиёсии кишвар, ҳатто як қисми ночиз, вале ба ҳар ҳол иштирок мекунад."

Донишҷӯ Д.: "Умуман сиёсат як масъалаи нозук аст. Дар идоракунӣ нақши муҳим мебозад. Ман маъмулан дар ҷамъомадҳои сиёсӣ иштирок намекунам. Ҳар чизе ки маро ба худ ҷалб мекунад, яъне баъзан ман аз хабарҳои сиёсӣ огоҳ мешавам - ин маънои мутолиаи рӯзномаҳо, ахборро дорад. Аммо рафтан ба интихобот ҳатмист. Ҳеҷ роҳе нест, ки аз ин кор даст кашад. Сиёсат ҳарчанд маро дарк намекунад, ки дар ҳар як шахс иштирок кунад. Ба назари ман, одамоне ҳастанд, ки ба корҳои сиёсӣ бештар таваҷҷуҳ доранд (хусусан, агар онҳо инро омӯзанд, чаро ман дар бораи вазъи сиёсати мо чизе гуфта наметавонам".

Донишҷӯ В.: "Ман бошам, ба сиёсат хеле кам шавқ дорам, ҳатто метавонам бигӯям, ки умуман шавқ надорам. Аммо баъзан аз тариқи телевизион хабарҳоро тамошо мекунам ва мефаҳмам, ки қисми зиёди онҳоро обуранг медиҳанд. Ман аз ҳукумат шикоят намекунам, ба назарам ҳама чиз хуб аст, аммо қонунҳои зидди фасодро сахттар кардан лозим аст, зеро... пӯшида нест, ки шумо метавонед барои муҳр ва имзои зарурӣ миқдоре пул гиред... ва ин тақрибан дар ҳама соҳаҳо ба назар мерасад. Ман ба чунин одамон муносибати нафратовар дорам, ин гуноҳи онҳост, на гуноҳи ҳукумат. Чӣ халал мерасонад, ки онҳо худашон дар ҳукумат кори муносиб ёбанд.

Донишҷӯ Н: "Муносибати ман ба сиёсат ва вазъи сиёсии кишвар якранг

аст. Дар лаҳзаҳои мухталифи ҳаётам, дурусттараш, дар даврaҳои ҳаётам фикру ақидаҳои гуногун ва фаъолияти сиёсӣ доштам. Дарҳол гуфтаниам, ки дар мактаб буданам худро барои иштироки фаъолона дар корҳои давлатӣ омода мекардам ва ширкат ҳам мекардам. Узви фаъоли шӯрои донишҷӯён будам. Ва, рости гап, бо мардум тамос гирифтам. Аммо ин вазифаҳо тамом шуданд, зеро намояндагӣ танҳо бо донишҷӯён кор мекард ва ман кӯшиш кардам, ки ба "сиёсати калон" ворид шавам. Ман ёвари яке аз раҳбарони ҳизби сиёсӣ будам, мутаассифона, аз муносибатат ба ман ноумед шудам.

Ман дар амалӣ гардондани нақшаҳои ӯ, ҳатто нақшаҳои ҳизб ҳам як нафари қаторӣ будам. Дере нагузашта ман аз ҳизб баромадам. Ба хулосае омадам, ки дар ҳоли ҳозир дар кишвар шахсиятҳои ба қадри кофӣ қавӣ дар вазифаҳои роҳбарикунанда вуҷуд надоранд, ки нерӯи пешбаранда бошанд. Роҳбарон ҳатто то дарачае дар сохаи фаъолияти худ ноуҳдабароянд. Танҳо шумораи каме дарк мекунанд, ки мақоми худро дар ҷомеа ва сатҳи масъулият барои аъмоли худ доранд. Шояд ман ин фикрро дорам, ки қудрати кофӣ надоштам. Ва қудрат, тавре ки мо медонем, одамро тағйир медиҳад. Дар ин марҳила ман дар вазифаи нозир ҳастам, зеро барои иштироки фаъолона дар корҳои сиёсӣ вақти холӣ надорам. Аммо ман ният дорам, ки кор дар арсаи сиёсиро идома диҳам».

Дар марҳилаи ташаккули кори озмоишӣ-таҷрибавӣ усули асосие, ки ба ҷалби донишҷӯён ба мазмуни сиёсӣ мусоидат мекунад, усули лоиҳавӣ, аниқтараш таҳияи усули лоиҳавӣ ҳангоми таълими умумии педагогии донишҷӯён ҳамчун яке аз воситаҳои муошират педагогӣ, ҳамчун шакли дидактикии пур аз мазмуни сиёсӣ ё иҷтимоӣ нигаронидашуда буд.

Дар зер мо шарҳи истифодаи усули лоиҳаро дар раванди кори озмоишӣ-таҷрибавӣ ва чанд порчаҳои кори донишҷӯён пешкаш мекунем.

Таъқид мекунем, ки усули лоиҳа категорияи дидактикӣ буда, системаи муносибатҳо ва усулҳои аз худ намудани донишҳои муайяни амалӣ ё назариявиро ифода мекунад, ин ё он фаъолиятро ифода мекунад. Бинобар ин, агар дар бораи усули лоиҳа сухан ронем, мо маҳз усули ба мақсади дидактикӣ ба воситаи муфассал кор карда баромадани

масъаларо дар назар дорем, ки он бояд бо натиҷаи хеле реалии амалӣ, ки бо ин ё он тарз тартиб дода шудааст, анҷом ёбад. Тавре ки дар боло зикр гардид, усули лоиҳавӣ дар дидактика ҳамчун маҷмӯи усулҳои таълимӣ ва маърифатӣ фаҳмида мешавад, ки ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки дар раванди банақшагирӣ ва мустақилона иҷро кардани вазифаҳои муайяни амалӣ бо пешниҳоди ҳатмии натиҷаҳо дониш ва малакаҳоро ба даст оранд.

Усули лоиҳа ба рушди малакаҳои маърифатии донишҷӯён, қобилияти мустақилона шаклгирии дониши худ, қобилияти мавқеъёбӣ дар фазои иттилоотӣ ва рушди тафаккури интиқодӣ асос ёфтааст. Усули лоиҳа ҳамеша ба фаъолияти мустақилонаи инфиродӣ, дар ҷуфтҳо ва ё гурӯҳӣ нигаронида шудааст, ки донишҷӯён онро дар тӯли як муддати муайян анҷом медиҳанд. Ин равиш бо равиши муштараки омӯзишии таълим (cooperative learning) комилан мувофиқ аст. Натиҷаҳои лоиҳаҳои анҷомдодашуда бояд, чунон ки мегӯянд, «моддӣ» бошад, яъне агар ин масъалаи назариявӣ бошад, пас ҳалли мушаххаси он; агар амалӣ бошад, пас натиҷаи конкретӣ барои амалӣ тайёр аст. Дар вақтҳои охир методи лоиҳавӣ махсусан дар дидактикаи донишкадаҳо ва методологияи мактабҳо маъмул гаштааст, бинобар ин мо диққати худро ба азхудкунии ин усул равона кардем, то усулу воситаҳои муосири таълимро нав кунем.

Марҳилаҳои кори лоиҳа.

Марҳилаи ибтидоӣ.

Тайёрӣ ба кор дар лоиҳа аз таъсиси гурӯҳи ташаббускори донишҷӯён, ҷустуҷӯ ё интихоби мушкилот аз як қатор масъалаҳое, ки ҳалли онҳоро талаб мекунанд; муайян намудани мавзуъ аз нигоҳи зарурият, воқеият (яъне мутаносиб будан бо сатҳи имкониятҳои иҷрокунандагон), аҳамиятнокӣ, талабот ва аҳамиятнокӣ; таҳияи ҳадафҳо ва гузоштани вазифаҳои мушаххаси лоиҳавӣ; муҳокимаи усулҳои татбиқи лоиҳа ва воситаҳои истифодашаванда; ҷамъоварии маълумоти зарурӣ барои оғози тарҳ; макет ё моделсозии маҳсулоти ниҳоӣ; банақшагирии чорабиниҳои оянда; ташкили гурӯҳҳои корӣ ва муайян

намудани вазифаҳо барои ҳар кадоми онҳо; таҳияи меъёрҳои назорат.

Принсипи асосӣ муҳокимаи дастаҷамъонаи қарорҳо дар асоси ҳамоҳангсозии манфиатҳои онҳо (ҳуҷуми зеҳнӣ, таҳлили ақидаҳои ибтидоӣ, муайян намудани алтернативаҳо, интихоби варианти оптималӣ) буд.

Марҳилаи ҷустуҷӯ, ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилооте, ки дар асоси мушоҳидаҳо, маълумоти таҷрибавӣ, таҷрибаи шахсӣ, ҳамкорӣ бо мутахассисони салоҳиятдор ё иттилооте, ки дар нашрияҳои чопӣ ва бойгонӣ мавҷуданд, иборат буд. Натиҷаҳо дар гуруӯҳои хурд (микро-гурӯҳҳо) муҳокима карда шуда, баъд аз он идеяҳо, вариантҳо ва вариантҳои ҳалли масъала тартиб дода шуданд. Фарзияҳои ба миён гузошташуда санҷида, материалҳои ҷамъшуда ба ҳимоя омода карда шуданд. Муваффақияти лоиҳа бештар аз омодагардонии тарҳ ё модели он вобаста буд.

Натиҷаи фаъолияти лоиҳавӣ муаррифӣ ва ҳимояи маҳсулоти ниҳоии он буд. Тайёрӣ аз таҳияи ҳуҷҷатҳои тасдиққунанда ва гузориши хаттӣ, инчунин баромадҳои шифоҳӣ аз ҷониби намояндагони гурӯҳҳои хурд ва ҳамоҳангсозони лоиҳа дар муҳокимаи ҷамъиятӣ оғоз гардид. Ҳамзамон, бастаи ҳуҷҷатҳо ба муоинакунандагон ва коршиносони хориҷӣ барои хулосаи онҳо пешниҳод карда шуд. Донишҷӯёни боқимонда аз маводҳои тахтаи иттилоотӣ дар бораи кори лоиҳа шинос шуданд. Дар рафти дифои шифоҳӣ, ки шаклаш ба тартиби муҳокимаи кори илмӣ шабоҳат дошт, муаллифон аҳаммият, мубрамӣ, навоварӣ ва мантиқи лоиҳаи худро пешниҳод ва асоснок намуда, ба саволҳои шунавандагон ва эродҳои дар шарҳи рақибон ҷойдошта посух доданд. Аммо кор дар лоиҳаро бе таҳлили (инъикоси) худи донишҷӯён ҳам марҳалаи тайёр кардани он ва ҳам натиҷаҳои химояи оммавӣ пурра ҳисоб кардан мумкин нест.

Таҷриба нишон медиҳад, ки донишҷӯён технологияи лоиҳавиро мустақилона аз худ карда наметавонанд. Дар тамоми марҳалаҳои фаъолият омӯзгор, ки аз як тараф ҳамчун созмондиҳандаи лоиҳа,

таъмини рушду тарбияи шогирдонаш бошад, аз тарафи дигар узви баробарҳуқуқи гурӯҳи корӣ буд, ҳадафҳои шахсии худро ба миён мегузорад, андешаҳои ҷолибро барои муҳокима таҳлил мекард, нақши муҳим дорад. Тахмин карда мешуд, ки агар муаллими шогирд малакаю маҳоратҳои дар боло зикршударо азхуд кунад, вай ба касби ояндаи худ бештар мутобиқ мешавад, ба шароити тағйирёбанда мутобиқ шуда метавонад, аз вазъиятҳои гуногун пай бурда, дар коллективҳои гуногун кор кунад.

Дар мо кори лоиҳавӣ характери байнисоҳавӣ дошт. Лоиҳаҳои байнисоҳавӣ одатан берун аз вақти дарс анҷом дода мешаванд. Инҳо ё лоиҳаҳои хурде мебошанд, ки ду ё се мавзуъро дар бар мегиранд ё лоиҳаҳои калонҳаҷм ва дарозмуддате мебошанд, ки ҳалли ин ё он мушкилоти мураккабро ба нақша мегиранд, ки барои ҳамаи иштирокчиёни лоиҳа аҳамияти калон доранд. Чунин лоиҳаҳо ҳамоҳангсозии моҳиронаи гурӯҳҳои эҷодиро бо вазифаҳои дақиқ муайяншудаи тадқиқотӣ ва шаклҳои хуб таҳияшудаи муаррифии мобайнӣ ва ниҳоӣ талаб мекунанд.

Аз рӯи шумораи иштирокчиён лоиҳаҳо дорои хусусияти зерин буданд:

• шахсӣ (байни ду шарик);

• ҷуфтӣ (байни ҷуфтҳои иштирокчиён);

• гурӯҳ (байни микро-гурӯҳҳои иштирокчиён).

Дар сурати охирин аз ҷиҳати методологӣ дуруст ташкил намудани фаъолияти гурӯҳи иштироккунандагони лоиҳа хеле муҳим буд.

Аз лиҳози давомнокӣ, лоиҳаҳо кӯтоҳмуддат буданд (барои ҳалли як масъалаи хурд ё як қисми масъалаи калонтар), ки онҳоро метавон дар тӯли якчанд дарсҳо дар як фан ё ҳамчун лоиҳаҳои байнисоҳавӣ таҳия кард.

Дар бораи равишҳои умумии сохтори лоиҳа таваққуф кардан лозим аст:

1. Мо ҳамеша аз интихоби мавзӯи лоиҳа, навъи он ва шумораи

иштирокчиён оғоз мекардем;

2. Муаллим вариантҳои имконпазири масъалаҳоеро пешниҳод менамуд, ки дар доираи мавзӯи пешбинишуда омӯхтани онҳо муҳим аст. Худи масъалаҳоро омӯзандагон бо раҳнамоии омӯзгор пешниҳод кардаанд (саволҳои пешбаранда, ҳолатҳое, ки барои муайян кардани мушкилот мусоидат мекунанд, видеофилмҳо бо ҳамин мақсад ва ғайра);

3. Нуктаи муҳим тақсими вазифаҳо дар байни гурӯҳҳо, муҳокимаи усулҳои эҳтимолии тадқиқот, ҷустуҷӯи иттилоот ва ҳалли эҷодӣ буд;

4. кори мустақилонаи иштирокчиёни лоиҳа оид ба тадқиқоти инфиродӣ ё гурӯҳӣ ва вазифаҳои эҷодии онҳо;

5.Муҳокимаи фосилавии маълумотҳои бадастомада дар гурӯҳҳо ҳангоми дарсҳо, дар кори гурӯҳӣ дар китобхона ва ғайра гузаронида шуданд;

6. Марҳилаи муҳими татбиқи лоиҳаҳо ҳимоя ва муқарризӣ ба онҳо буд;

7. Кор бо муҳокимаи коллективӣ, имтиҳон, эълони натиҷаҳои баҳодиҳии беруна ва тартиб додани хулосаҳо ба охир мерасад.

Меъёрҳои баҳодиҳии берунии лоиҳа:

• Аҳамият ва мубрамияти масъалаҳои ба миён гузошташуда, мувофиқати онҳо ба мавзӯи омӯхташаванда:

• Дурустии усулҳои тадқиқоти истифодашуда ва усулҳои коркарди натиҷаҳои бадастомада;

• Фаъолияти ҳар як иштирокчии лоиҳа мувофиқи имкониятҳои инфиродии ӯ;

• Моҳияти коллективии қарорҳои қабулшуда;

• Хусусияти муошират ва кӯмаки мутақобила, пуррагии иштирокчиёни лоиҳа;

• Амиқии зарурӣ ва кофии воридшавӣ ба мушкилот, такя ба донишҳои дигар соҳаҳо;

• Далелҳо дар бораи қарорҳои қабулшуда, қобилияти баҳс кардан дар бораи хулосаҳо ва бозёфтҳои худ;

• Ахлоқи барасмиятдарории натиҷаҳои аз лоиҳа бадастомада;

• Қобилияти ҷавоб додан ба саволҳои рақибон, мухтасарбаёнӣ ва асосноккунии ҷавобҳои ҳар як аъзои гурӯҳ.

Меъёрҳои арзёбӣ аз таҳияи Н.Ф.Талызина [148].

Барои дар амал истифода бурдани усули лоиҳавӣ мисол меорем. Тавре ки гуфта шуд, «мафҳуми кори мустақилонаи донишҷӯён ҳангоми ҳалли масъалаҳои проблемавӣ ба онҳо имкон медиҳад, ки равандҳои тараққиёт ба таври нав кашф карда шаванд, ба онҳо дарк кардани гузашта ва имруза барои бартараф намудани догматизм ки ба беҳтар шудани фаъолияти таълимии талабагон халал мерасонид, мадад мекунад мерасонад, ба ташаккули худбаҳодиҳии онҳо ба воқеаҳо, инкишофи тафаккури интиқодии донишҷӯён мусоидат мекунад». Дар рафти фаъолияти лоиҳа имкон даст дод, ки байни омӯзгор ва донишҷӯён, инчунин байни иштирокчиёни кори лоиҳа – донишҷӯён муколама муқаррар карда шавад.

Лоиҳаи «Асри XX: сол ба сол» як навъ хроникаи асри гузашта буда, «портрет»-и ҳар солро аз рӯи нақшаи муайян пешкаш мекунад: ҳодисаи сол, шахси сол, ихтирои сол, ҷинояти сол, филми сол ва ғайра. Интихоби ин мавзӯи мушаххасро якчанд омилҳо муайян карданд: гуногунии иттилоот, ки имкон дод, ки тамоюлҳои донишҷӯён ба назар гирифта шаванд; дар бораи фаъолияти сиёсӣ дониши нав пайдо мекунанд.

Идеяи ҳамаҷонибаи лоиҳа метавонад дар асоси шиносномаи методии он ба донишҷӯён дар фаъолияти касбии ояндаи онҳо ташаккул дода шавад.

Шиносномаи методии лоиҳаи «Асри XX: сол ба сол»

Мухотаб: муаллимон ва донишҷӯён (маводҳоро ҳангоми омӯзиши мавзуъҳои алоҳидаи фанҳои амалан дар ҳамаи соҳаҳои таълим истифода бурдан мумкин аст); касе, ки ба таърихи асри гузашта ва сиёсат шавқ дорад.

Мақсад: ташаккул додани симои яктарафаи асри XX дар омӯзандагон; баланд бардоштани ҳавасмандии омӯзиш; дар дили донишҷӯён ҳисси ифтихор аз комёбиҳои зеҳнию техникии шахсиро бедор

намояд; мусоидат ба тарбияи ватандӯстии ҷавонон; ташаккул додани қобилияти донишҷӯён барои мустақилона муайян кардани мақсадҳои фаъолияти худ, ҷустуҷӯ (бо истифода аз тамоми технологияхои информатсионии дар онҳо мавҷудбуда) ва интихоб намудани маводи муҳимтарин, таҳлили иттилооти мавҷуда ва шарҳ додани натиҷаҳо; ба инкишофи маҳорату қобилияти муошират мусоидат намояд.

Навъи лоиҳа: бо унсурҳои иттилоотӣ, байнисоҳавӣ, дохилимуассисавӣ, коллективӣ, кӯтоҳмуддат татбиқ карда мешавад.

Муаллифони лоиҳа: гурӯҳи ташаббускор, гурӯҳҳои корӣ, гурӯҳи мураттибон, гурӯҳи таҳририя.

Синну соли иштирокчиёни эҳтимолии лоиҳа: донишҷӯёни курсҳои 2-3.

Муҳлати лоиҳа: 2-3 ҳафта.

Маҳсулоти ниҳоии фаъолият: «роҳнамо» ба асри XX1 дар шакли брошюра, ки дар он ҳар сол ба саҳифаи иттилоот бахшида шуда, аз рӯи сарлавҳаҳо ба низом дароварда шудааст.

Тақвими кори лоиҳа:

1. Дарси муқаддимавӣ (паёми иттилоотӣ дар бораи мақсад ва вазифаҳои фаъолияти лоиҳа, хабар дар бораи мавзуъҳо ва жанрҳои тақрибии лоиҳаҳои оянда)
2. Машварат оид ба интихоби мавзуъҳои лоиҳа.
3. Муайян намудани мавзуъ ва навъи лоиҳа, мақсад ва вазифаҳои он, сохтор ва шакли маҳсулоти ниҳоӣ.
4. Ташкили гурӯҳҳои лоиҳавии омӯзандагон, ки ҳар кадоми онҳо супоришҳои алоҳида мегиранд. Гурӯҳҳои донишҷӯёни на камтар аз се нафар бояд бо истифода аз сарчашмаҳои гуногуни иттилоот оид ба ҳар як соли (даҳсолаи) асри гузашта дар зери сарлавҳаҳои зерин мавод ҷамъ оваранд: «Кашфиёти илмии сол», «Ихтирооти техникии сол», «Асари адабии сол», «Ёдгории меъмории сол», «Филми сол», «Суруди «(асари мусиқӣ)-и сол», «Офати сол», «Муноқишаи ҳарбии сол».
5. Тартиб додани нақшаи кории лоиҳа.
6. Ҷамъоварии маълумот аз ҷониби гурӯҳҳои корӣ барои ҳар як соли

(ё даҳсолаи) аср мувофиқи сарлавҳаи интихобшуда;

7. Мутобиқи андешат гурӯҳи корӣ муайян кардани муҳимтарин воқеа.

8. Муҳокимаи маълумоти бадастомада барои сохтани «тасвир»-и ҳар сол

9. Муайян намудани (баъди муҳокимаи дастаҷамъона) иҷрокунандагони лоиҳаҳои «Шахси сол» ва «Ҳодисаи сол».

10. Баррасии маводи лоиҳа аз ҷониби коршиносони беруна.

11. Омода намудани иттилооти рӯи лавҳа дар бораи лоиҳа.

12. Ҳимояи шифоҳии лоиҳа.

13. Ҷамъбаст, таҳлили конструктивии кори иҷрошуда, барасмиятдарории он.

Пас аз шинос кардани донишҷӯён бо ду ё се мисоли лоиҳаҳои иҷтимоӣ, аз онҳо хоҳиш карда шуд, ки лоиҳаҳои худро ҳамчун вазифаи хонагӣ таҳия кунанд. Мавзӯъҳо аз ҷониби омӯзгор тавсия дода шудаанд. Донишҷӯён ихтиёри интихоб доштанд.

Ҳангоми аз худ намудани усули лоиҳа ҳамчун технологияи педагогӣ, ҳамчун категорияи дидактикӣ донишҷӯён ба зарурати мулоҳиза оид ба мавзӯи интихобкарда, ки аз ҷиҳати иҷтимоӣ нигаронида шуда, бо иттилооти дорои хусусияти сиёсӣ пурмазмун пур карда шудаанд, дучор меомаданд.

Татбиқи усули лоиҳа дар доираи тадқиқоти мо дар се самт амалӣ карда шуд:

• Самти аввал омӯзиши лоиҳаҳои миллӣ аз ҷониби ҳукумати Тоҷикистон буд. Худи омӯзиш бо истифода аз усули мубоҳисаи гурӯҳӣ, ки тақсими мавқеъи донишҷӯён ҳангоми муҳокимаи лоиҳаи омӯхташавандаро дар бар мегирифт, гузаронида шуд. Ҳамин тариқ, вазифаи дарки амиқтар фаҳмидани мазмуни лоиҳаҳои миллии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сабабҳои интихоби моделҳои муайяни рушд ҳал гардид.

• Самти дуюми татбиқи усули лоиҳа ин амалисозии лоиҳаҳои шахсии худ буд, масалан, дар мавзӯи пешгирии низоъҳои минтақавӣ дар кишвар.

• Самти сеюм таҳияи лоиҳаҳо оид ба шиносоии донишҷӯён ба сиёсат буд, ки аз ҷониби донишҷӯён берун аз дарс ҳамчун вазифаи хонагӣ иҷро мешуданд. Ба ибораи дигар, донишҷӯён бояд мустақилона кор кунанд.

Дар зер иқтибосҳо аз кори лоиҳаи донишҷӯён оварда шудаанд:

Лоиҳаи иҷтимоӣ (1) “Мушкилоти муошрати байнифарҳангӣ”

Муаммо: Ихтилофоти байни миллатхо, надонистани фарҳанги халкҳое, ки дар ҳудуди мамлакати мо зиндагӣ мекунанд.

Тартиби иҷтимоӣ: Аҳолии кишвар зарурати фаврии чунин лоиҳаро мебинад, зеро вақтҳои охир ҳодисаҳои нофаҳмӣ бештар рӯй медиҳанд, ки боиси нооромиҳо дар байни омма мегардад.

Таҳқири ақаллиятҳои миллӣ, аз ҷумла зӯроварии ҷисмонӣ.

Мақсад: Тағйир додани ҷаҳонбинии донишҷӯён ва дар онҳо тарбия намудани ҳисси таҳаммулпазирӣ.

Вазифаҳо:

а) Дар коллеҷҳо фанни махсусе ҷорӣ карда шавад, ки барои дах сол пешбинӣ шудааст, ки мақсад аз он шинос кардани донишҷӯён бо фарҳанги халқҳо мебошад.

б) Дар коллеҷ ҷашнҳои байналмиллалӣ ва миллиро ҷашн гиранд.

в) Таъсиси рӯзномаи дохиликоллеҷ бахшида ба ташхиси фарҳанги байни миллатҳо. Дар ин рӯзнома бачагон қобилияти эҷодии худро дар соҳаи назм ва санъати тасвирӣ амалӣ мегардонанд.

Мундариҷа:

Дар курси якум: ФХТ (фарҳанги халқҳои Тоҷикистон) аз тамошои филмҳои тасвирӣ, афсонавӣ ва бадеӣ иборат аст.

Звенои миёна: тайёр кардан ва гузарондани идҳо, тартиб додани маводҳо барои рузномаи деворӣ.

Звенои боло: соле ду маротиба гузарондани рӯзҳои худидоракунӣ, шунидани лексияҳо аз фарҳанги халқҳои Тоҷикистон, тайёр кардани маъруза, иштирок кардан дар мубоҳисаҳо. Дар охири курс имтиҳон супорида мешавад.

Натиҷаҳо: Дар натиҷа донишҷӯён бо фарҳанги халқҳои муқими

Тоҷикистон шинос шуданд, эҳтиром ба расму оинҳои халқҳо ва маҳорати иштирок дар мубоҳисаҳо ташаккул ёфтанд.

Иҷро кардаанд: донишҷӯён М., Д. Л. ва П.

Лоиҳа (2) дар мавзӯи: “Мушкилоти нажодпарастӣ”

Гузориши масъала: Мо муаммои нажодпарастиро умуман дар мамлакат равшан намудем. Аён аст, ки он як ҳалли оддӣ надорад.

Тартиби иҷтимоӣ: Муаммои нажодпарастӣ масъалаи иҷтимоӣ аст. Ин мубрам буда, ҳалли фавриро талаб мекунад.

Шиносномаи объект: Масъалаи нажодпарастӣ дар воситаҳои ахбори омма ба муносибати афзудани шумораи куштор бо асоси нажодпарастӣ дар бисёр мамлакатҳо фаъолона муҳокима карда мешавад.

Ҳадаф:

Сабаб: зарурати пешгирӣ кардани донишҷӯён аз пайвастан ба созмонҳои нажодпарастӣ.

Роҳҳо ва воситаҳои ҳалли масъала: таҳияи лоиҳаи ҳалли проблемаи нажодпарастӣ.

Намоиши натиҷаҳо: нақшаи лоиҳа ва дастурҳои возеҳ оид ба татбиқи он.

Вазифаҳо: Ба донишҷӯён оид ба мушкилоти нажодпарастӣ нақл кардан бо мақсади пешгирӣ аз зуҳури эҳсосоти нажодпарастӣ ва тарбия намудани донишҷӯён дар муносибати дурусту эҳтиромона ба фарҳангҳои миллатҳои гуногун.

Мундариҷа:

-ба барномаи таълим ворид намудани фанни ҳатмии таърихи фарҳангҳо ва динҳо ва дахл кардан ба проблемаи нажодпарастӣ.

- дар оинномаи коллеҷ ворид намудани рӯзи муборизаи зидди нажодпарастӣ, ки донишҷӯёнро ба баҳодиҳӣ дар мавзуи нажодпарастӣ ҷалб мекунад.

- ҷорӣ намудани низоми ҷазо (эрод, танбеҳ, корҳои ислоҳӣ) ва мукофотҳо (барои иштироки фаъолона дар ҳалли масъалаи нажодпарастӣ) барои донишҷӯён.

Натиҷа: Дар донишҷӯён нисбат ба дигар фарҳангҳо ва миллатҳо

муносибати эҳтиромона ташаккул ёфтааст. Катъиян паст шудани муносибатҳои нажодпарастона.

Тайёр карданд: донишҷӯён Р. ва С.

Лоиҳаи иҷтимоӣ (3): «Муколамаи фарҳангҳо дар шароити муосир»

Изҳороти мушкилот.

Баъзе донишҷӯёни муосир нисбат ба намояндагони миллатҳои дигар муносибати манфӣ доранд. Баъзе кӯдакон аз ин сабаб аз миллати худ шарм мекунанд. Аз эътироф кардан шарм медоранд, аз гуфтани забони модариашон шарм медоранд.

Ҳадаф ва вазифаҳо:

Ҳадаф аз он иборат аст, ки дар донишҷӯёни муосир таҳаммулпазирӣ нисбат ба миллатҳои дигар ва фарҳанги онҳо ташаккул ёбад.

Вазифаҳо:

1.Донишҷӯён бо хусусиятҳои мадании дигар миллатҳо шинос карда шаванд.

2. Инкишофи қобилияти эҷодии донишҷӯён.

3. Васеъ кардани ҷаҳонбинии донишҷӯён.

4. Ташкили чорабиниҳои беруназсинфӣ.

Мундариҷаи лоиҳа.

Бояд пеш аз ҳама, муқаррар кардан лозим аст, ки лоиҳа барои дар донишҷӯён ба фарҳанги дигар халқҳо шавқу ҳавас пайдо кардан ва майлу хоҳиши шинос шудан ба он нигаронида шудааст.

Барои татбиқи лоиҳа нақшаи зерин пешнидод карда мешавад (нақша бо мақсади ҷорӣ намудани фарҳанги дигар миллатҳо пешбинӣ шудааст):

Гузаронидани ҳафтаҳои фарҳангӣ: ҳафтаи фарҳанги рус, ӯзбек ва ғайра.

Дар давоми ин ҳафта чорабиниҳои зерин баргузор мешаванд:

Рӯзҳои таомҳои русӣ - дар ошхонаи коллеҷ ба донишҷӯён таомҳои русӣ дода мешавад.

Соатҳои синфӣ, ки донишҷӯён бо фарҳанги халқи рус шинос мешаванд:

• шиносоӣ бо адабиёт ва фолклор. Дар назар аст, ки афсонаҳои русӣ,

асарҳои шоирону нависандагони рус мутолиа карда шаванд; шиносоӣ бо китобҳои дарсӣ ба забони русӣ, маҷаллаҳои русӣ;

• омӯзиши таърихи халқи рус. Донишҷӯён бо лаҳзаҳои шавқовар, равшан ва фактҳои таърихи Руссия шинос мешаванд.

Бояд гуфт, ки маълумоте, ки ба донишҷӯён дар бораи фарҳанги рус дода мешавад, бояд хеле ҷалбкунанда ва шавқовар бошад. Соатҳои синфӣ набояд ба машғулиятҳои оддӣ бо лексияю тестҳо табдил ёбанд. Маводе, ки дар ин дарсҳо дода мешавад, бояд диққати донишҷӯёнро ба худ кашад, ғайриоддӣ, фаҳмо буда, дилгиркунанда набошанд. Пешбинӣ шудааст, ки варақаҳои тақсимотӣ, асбобҳои аёнӣ ва ғайра дастрас карда шаванд.

1. Шабнишиниҳои фарҳанги рус.

Дар ин шабҳо чорабиниҳои зерин гузаронда мешаванд:

• Бозиҳои миллӣ. Ғайр аз ин, ин гуна бозиҳоро на танҳо бегоҳӣ, балки дар вақти танаффус низ гузарондан мумкин аст, масалан;

• Озмуни маҳорати театрӣ: бачагон афсонаҳои русӣ ва асарҳои муаллифони русро намоиш медиҳанд. Намоишҳои ба саҳна гузошташуда аз ҷониби ҳакамони махсуси интихобшуда баҳо дода шуда, ғолибон аз рӯи номинатсияҳо, аз қабили «Беҳтарин намоишнома», «Беҳтарин нақши зан/мардон» ва ғайра муайян карда мешаванд. Ғолибон мукофот мегиранд;

• Викторина дар бораи Русия ва фарҳанги рус. Викторина дар шакли яке аз бозиҳои машҳури телевизионӣ (масалан, «Бачаҳо ва духтарони оқил», «Кӣ миллионер шудан мехоҳад», «Брейнринг») баргузор мегардад. Дар омодагӣ ба бозӣ ва гирифтани донишҳои барои викторина зарурӣ кӯмак расонида мешавад. Ғолибон мукофотҳо мегиранд.

• Тамошои филмҳои тасвирӣ. Наворҳои аниматсионӣ бо забони русӣ бо тарҷума.

• Намоиши мӯд. Озмун барои беҳтарин намоиши мӯд бо либоси миллӣ. Донишҷӯён барои худ костюмҳо сохта, намоиш медиҳанд. Ба

ғолибон низ туҳфаҳо дар назар аст.

1. Намоиши «Фарҳанги рус ва замони муосирс».

Ин чорабинӣ дар ду самт гузаронда мешавад: 1) худи донишҷӯён дар коллеҷ намоиш ташкил карда, барои он экспонатҳо интихоб мекунанд, экскурсоводро таъин мекунанд; 2) Донишҷӯён ба тамошои намоишгоҳи осорхонаи миллӣ мераванд.

1. Таҳияи рӯзномаҳои деворӣ.

Ба донишҷӯён таклиф карда мешавад, ки дар мавзуъҳои «Фарҳанги рус ва замони муосир», «Каҳрамонони афсонаҳои халқии рус» ва ғайра рӯзномаҳои деворӣ таҳия кунанд.

Натиҷаҳои интизорӣ:

1. Донишҷӯён бо таърих ва фарҳанги халқи рус: фолклор, адабиёт, таомҳои миллӣ, либосҳои миллӣ шинос мешаванд.

2. Қобилияти эҷодии худро амалӣ карда метавонад.

3. Дар бораи олами гирду атроф ва дар бораи халқҳое, ки дар ҷумҳурии мо зиндагӣ мекунанд, донишҳои нав пайдо мекунанд.

4. Барои донишҷӯён машғулиятҳои шавқовар ва муфид ташкил карда мешаванд.

Шунавандагони мақсаднок: донишҷӯёни курси 1.

Иҷро кардаанд: донишҷӯён И., Б., Т. ва С.

Лоиҳаи иҷтимоӣ (4): «Мушкилоти бегонаситезӣ»

1. Гузориши масъала.

Мо як муассисаи таълимиро намояндагӣ мекунем, ки мубодилаи донишҷӯёнро аз кишварҳои хориҷӣ амалӣ мекунад.

Дар вақтҳои охир баъзе ҳодисаҳои таҷовузкории баъзе донишҷӯён мушоҳида карда мешавад. Нобаробарии миллӣ ва динӣ таъкид мешавад. Дар байни донишҷӯёни мо гуруҳе пайдо шуд, ки борҳо боиси задухӯрд гардид.

Донишҷӯёни тариқи мубодила аз мамлакатҳои хориҷӣ омада фаҳмонда додани вазъияти ҳозираро талаб карданд.

Мақсади лоиҳа.

Таҷовузи ҷисмонӣ ва лафзиро аз ксенофобҳо нест кардан.

Ҳадафҳои лоиҳа инҳоро дар бар мегиранд:

1.Шиносоии донишҷӯён бо фарҳанги кишварҳои хориҷӣ;

2.Нашри рӯзномаи донишҷӯён бо ҳадафи сиёсӣ, ки ҳамкориҳои донишҷӯён ва мубодилаи донишҷӯёнро аз кишварҳои хориҷӣ дар бар мегирад;

3.Маҳфили зарифону ҳозирҷавобон + чорабиниҳои донишҷӯён;

4. Баргузории конференсияҳо бо даъвати олимони кишварҳои хориҷӣ;

5. Барои таҷовузи лафзии дорои хусусияти зиддимиллӣ ҷарима ситонидан ба андозаи стипендия;

4. Ташкили комитети донишҷӯён оид ба ҳалли масъалаҳои таҷовузи миллӣ;

5. Ба нақшат таълим дохил кардани курси таърихи мамлакатҳои хориҷӣ.

Натиҷа.

Лоиҳа бояд вазъияти ихтилофоти ҳозираро муътадил гардонад ва муносибатҳои байни донишҷӯёни миллатҳои гуногунро баробар кунад. Ташаккул додани тасаввуроти мусбати донишҷӯён дар бораи ҳаёти фарҳангӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва динии кишварҳои хориҷӣ.

Иҷро кардаанд: донишҷӯён О., С., Р. ва А.

Лоиҳаи иҷтимоӣ (5): «Таҳкими самтҳои сиёсии ифротгароӣ”.

1. *Гузориши масъала.*

Дар айни замон проблемаи миллатгароӣ дар байни ташкилотҳои ҷавонон махсусан тезу тунд шудааст. Он шаклҳои аз ҳад зиёд хашмгинро мегирад. Мо ҳар рӯз дар расонаҳо гузоришҳоеро мебинем, ки чӣ гуна ҳуқуқи ақаллиятҳои миллӣ поймол мешавад. Ин махсусан дар мавриде тезутунд мешавад, ки шаҳрвандони як давлат бо ҳамдигар дар заминаи миллӣ ихтилоф доранд ва ё ҳангоми поймол шудани ҳуқуқи муҳоҷирон.

Шакли шадидтарини таҷовуз куштор ва ҳамлаи оммавӣ ба одамон (аксар вақт бо истифода аз силоҳ) мебошад.

Ин муаммо ҳалли фаврии худро талаб мекунад ва барои тамоми ҷамъият дахл дорад.

1. *Мақсади лоиҳа.*

Тибқи банди 1, ҳалли масъалаи таҳкими ҳаракатҳои сиёсии ифротӣ дар айни замон аз ҷиҳати иҷтимоӣ тақозо дорад.

Барои ҳалли ин мушкилот мо роҳу усулҳои зеринро пешниҳод менамоем:

- бо аъзо ва иштирокчиёни ташкилот, иттиҳодияҳо ва ҳаракатҳои ҷавонон гузаронидани корҳои тарбиявӣ (суҳбатҳо, намоиши филмҳо);

- низоми ҷазоро тартиб додан: барои ноболиғон - дар шакли меҳнати фоиданоки ҷамъиятӣ, барои калонсолон - дар шакли меҳнати фоиданоки ҷамъиятӣ ва аз озодӣ маҳрум кардан;

- таъсис додани созмонҳои махсусе, ки фаъолияти ин ташкилотҳо, иттиҳодияҳо ва ҳаракатҳои ҷавононро бо мақсади пешгирии зуҳуроти ифротгароӣ назорат мекунанд.

Дар натиҷаи андешидани чораҳои дар боло зикршуда интизорӣ меравад, ки:

- ташаккули муносибати таҳаммулпазирона нисбат ба шаҳрвандони дигар миллатҳо ва муҳоҷирон;

- танзими давлатии мушкилоти марбут ба таҳкими ҳаракатҳои сиёсии ифротӣ;

- ташкил намудани созмонҳои махсусе, ки фаъолияти ин ташкилотҳо, иттиҳодияҳо ва ҳаракатҳои ҷавононро назорат мекунанд.

Вазифаҳо.

1. Тайёр кардани кормандони касбӣ барои пеш бурдани кори тарбиявӣ бо аъзо ва иштирокчиёни ташкилотҳо, иттиҳодияҳо ва ҳаракатҳои ҷавонон.

1. Коркарди низоми ҷазо.

2. Ташкили ташкилотҳои махсус барои назорати фаъолияти ташкилотҳо, иттиҳодияҳо ва ҳаракатҳои ҷавонон.

Натиҷаҳо:

а) кам кардани зӯроварӣ аз ҷониби иштирокчиён ва аъзои ташкилотҳои ҷавонон, иттиҳодияҳо ва ҳаракатҳо нисбат ба

шаҳрвандони дигар миллатҳо;

б) кам шудани шумораи гурӯҳҳо ва иттиҳодияҳои ифротӣ;

в) ташаккули муносибати содиқона нисбат ба шаҳрвандони миллатҳои дигар ва муҳоҷирон;

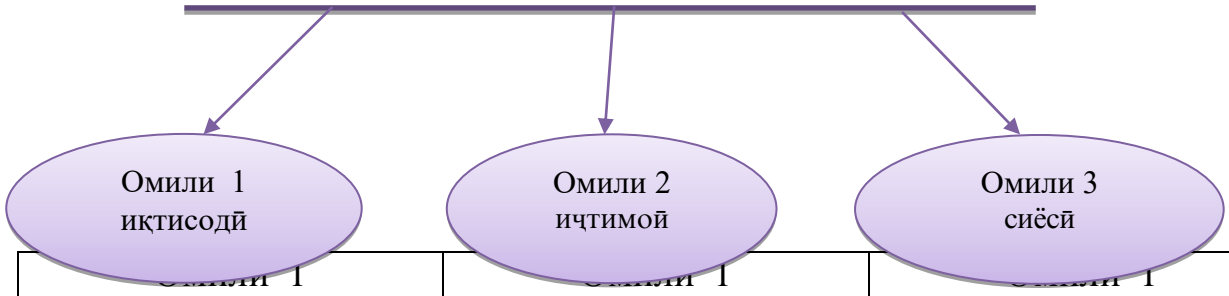
г) ташаккули низоми муҷозот нисбат ба гурӯҳҳо ва иттиҳодияҳои ифротӣ.

Иҷро кардаанд: донишҷӯён П., О., Л. ва В.

Дар марҳилаи ташаккули кори таҷрибавӣ, ба ғайр аз супоришҳои лоиҳавӣ, донишҷӯён намудҳои гуногуни фаъолиятро, ки дар барномаи таълими таҷрибавӣ пешбинӣ шудаанд, анҷом доданд. Махсусан, технологияи мубоҳисавӣ, ки таъсири назарраси тарбиявӣ дорад.

Дар зер нақшаи омодасозии мубоҳиса оварда шудааст.

БАРҲАМХУРИИ ИҶШС НОГУЗИР БУД

Дастгирӣ	Дастгирӣ	Дастгирӣ
Омили 2	Омили 2	Омили 2
Дастгирӣ	Дастгирӣ	Дастгирӣ

Мавзӯи мубоҳиса: « Барҳамхурии ИҶШС ногузир буд».

Вазифаи 1. Кор бо мафҳумҳо. Таърифи мафҳумҳои «бозсозӣ», «озодии баён», «демократия» ва ғайраро пешниҳод кардан.

Вазифаи 2. Барои сухангӯи аввал нутқ созед.

Вазифаи 3. Барои маърӯзачии дуюм оид ба мавзуъ нутқ созед.

Супориши 4. Дар бораи ин мавзуъ матн хондаатон ба ёд оварда, саволҳоро нависед.

Вазифаи 5. Аргументҳои «тарафдор» ва «зид»-и ҳар як тезисро дарёфт ва таҳия кунед.

Вазифаи 6. Пайдо кардани бурҳон (далелҳо) барои далелҳо (ҳангоми кор бо манбаъ мустақилона).

Вазифаи 7. Сохтани низоми далелҳо дар мавзӯи додашуда.

Вазифаи 8. Баҳодиҳии нуқтаи назари гуногун, баҳси барои тақвияти мавқеи худ.

Тавре ки аллакай дар боби 2 зикр гардид, мубоҳиса бозии зеҳнӣ буда, шакли махсуси мубоҳисаест, ки тибқи қоидаҳои муайян гузаронида мешавад. Моҳияти мубоҳиса аз он иборат аст, ки ду даста аз рӯи тезисҳои пешниҳодшуда далелу мулоҳизаҳои худро ба миён мегузоранд, масалан: «Барҳамхурии ИҶШС ногузир буд».

Мубоҳисаҳо метавонанд шаклҳои гуногун дошта бошанд. Дар мавриди мо чунин шакли мубоҳиса истифода мешуд: дар мубоҳиса ду дастаи се нафарӣ, ки ҳар кадоми онҳо (суханварон) иштирок доштанд. Нотиқон мавзуи додашударо муҳокима намуда, як гурӯҳ тезисро дар бораи он, ки гӯё пошхурии ИҶШС “ногузир аст» мегӯянд, гурӯҳи дигар онро рад карданд.

Дастаҳо ҳақ доштанд аз як истироҳати 2 дақиқагӣ (таймаут) барои муошират ба якдигар ғалабаи дастаро ба маҳорати нутқи нотиқон (маҳорати суханварӣ), кори дастаҷамъӣ вақти дар ҳамаи ҳуқуқҳо маҳфуз аст, таъйин шуд.

Ғалабаи дастаро маҳорати нотиқон (маҳорати суханварӣ), кори дастаҷамъӣ дар вақти таймаут, дониши бозингарон аз маълумот ва дарки онҳо аз масъалаи муҳокимашаванда муайян кард.

Минбаъд, чунин усул, монанди истилоҳот, самаранокии худро собит кард - бо мафҳумҳои асосӣ ва моҳияти масъала амал кардан, таҳлили падидаҳои педагогӣ ва иҷтимоию педагогӣ тавассути таҳлили мафҳумҳои педагогии дар забони назария муқарраргардида.

Диктантҳои педагогӣ ва сиёсӣ гузаронда, кроссвордҳо анҷом дода шуданд. Барои кӯмак ба донишҷӯён луғати истилоҳӣ тартиб дода шуд.

Дар хотимаи тавсифи кори озмоишӣ-таҷрибавӣ мо мефаҳмонем, ки марҳилаи охирини он – марҳилаи назоратӣ, ки гузаронидани ташхиси ниҳоии ташаккули фарҳанги сиёсиро аз рӯи аломатҳои ташхиси муайяншуда дар бар мегирад: серталабӣ, ҳавасмандӣ ба омӯзиши асосҳои фарҳанги сиёсӣ, ин ё он дараҷаи догматизм аз рӯи ҷадвали М.Рокач. Натиҷаҳои марҳилаи назорат дар зербахши оянда пешниҳод карда мешаванд.

3.2. Самаранокии педагогии ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда дар фаъолияти таълимӣ

Фаъолияти асосии донишҷӯён таҳсил аст. Вобаста ба ин, мантиқи таҳқиқ аз мо тақозо мекард, ки пеш аз ҳама муносибати донишҷӯёнро ба фаъолияти таълимӣ муайян кунем, вале на дар умум, на дар қисме, ки ба мақсадҳои мо мувофиқ бошад. Чунон ки аллакай қайд карда шуд, усули Г.Н. Казантсева истифода мешуд (ниг. ба замимаи 3), ки варианти пурсишномаи иҷтимоию педагогӣ мебошад. Таҳқиқот пинҳонӣ гузаронида шуд, ки ин эътимоднокии натиҷаҳои бадастомадаро (ба андешаи муаллиф) зиёд мекунад.

Методика барои муайян кардани ашёи бартарӣ ва радшуда нигаронида шудааст. Мутобиқи ҳадафҳои ин таҳқиқот моро пеш аз ҳама ба муносибати донишҷӯён ба фанҳои дорои хусусияти ҷаҳонбинӣ ва иҷтимоӣ-сиёсӣ ҷалб намуд. Аз 140 нафар пурсидашудагон ягон нафар ин гуна мавзуъро номбар накардаанд. Ҳамаи пурсишномаҳо нишон доданд, ки гуманистҳо ба илмҳои гуманитарӣ, математикҳо ба илмҳои дақиқ шавқу ҳавас доранд. Ба назар чунин менамуд, ки дар барномаи таълимӣ фанҳои сиёсатшиносӣ ва таърих вуҷуд надоранд. Таъкид мекунем, ки пурсиш бо донишҷӯён гузаронида шуданд.

Ҳамин тариқ, маълумотҳое, ки тавассути суҳбат, мусоҳиба, инчунин

бо ёрии саволномаи муаллиф ба даст омадаанд, ки муносибати бепарво, бепарво нисбат ба сиёсат будани донишҷӯёнро нишон медиҳанд, бо ёрии усули «Таҳқиқи муносибат ба фанҳои таълимӣ» тасдиқ (мутобиқат) карда шуданд.

Дар фасли II-и пурсишнома мо ба бандҳои 19-20 таваҷҷуҳ кардем, ки мазмуни онҳо имкон дод, ки талаботи хонандагонро ба рушди худшиносӣ, васеъ намудани дониши онҳо дар бораи олами атроф ва баланд бардоштани фарҳанги умумии онҳо муайян кунем. Таҳлили маълумоти пурсиш имкон медиҳад, ки ба хулосае оем, ки дар намунаи назоратӣ 36,6% ба фарҳанг ва рушди худшиносӣ ва дар намунаи таҷрибавӣ 40% пурсидашудагон таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд. Ба ибораи дигар, ин донишҷӯён ҳамчун сабабҳое, ки муносибати мусбати онҳоро нисбат ба фанҳои муқарраршуда тавсиф мекунанд, мегӯянд, ки ин «фаълиятҳо ба ташаккули фарҳанги умумӣ кӯмак мерасонанд» (банди 19) ва «тағйирёбии дониш дар бораи олами атроф таъсир мерасонанд» (банди 20).

Қайд мекунем, ки ба ин руйхат сиёсатшиносӣ, таърих ва дигар фанҳое, ки дараҷаи фарҳанги сиёсӣ ва салоҳияти иҷтимоиро баланд мебардоранд, дохил карда нашудаанд. Пешниҳоди қисми охирини (III) саволномаи Г.Н. Казантсева, умедвор будем, ки бо ёрии саволи «Чаро мехонед?». муайян кардан мумкин мебуд, ки кадом ангезаҳои таҳсил бартарӣ доранд: иҷтимоӣ ё шахсӣ. Диққати махсус ба банди 3 - «Ман мехоҳам шаҳрванди муфид бошам».

Коркарди натиҷаҳо ба мо имкон дод, муайян кунем, ки дар намунаи назоратӣ 21% (п = 60) пурсидашудагон ба саволи таъиншуда бо таъкиди банди 3 ҷавоб доданд, дар ҳоле, ки дар намунаи таҷрибавӣ 43,7% (п = 80) ҷавоби “Ман мехоҳам шаҳрванди муфид бошам” -ро ба саволи додашуда мувофиқтарин таъкид карданд.

Ҳамин тариқ, метавон чунин ҳисоб кард, ки барномаи омӯзишӣ-таҷрибавӣ натиҷаҳои мусбат дод. Шунавандагон дар гурӯҳи таҷрибавӣ воситаҳои муошрати педагогиро дар шароити таълими умумии педагогӣ

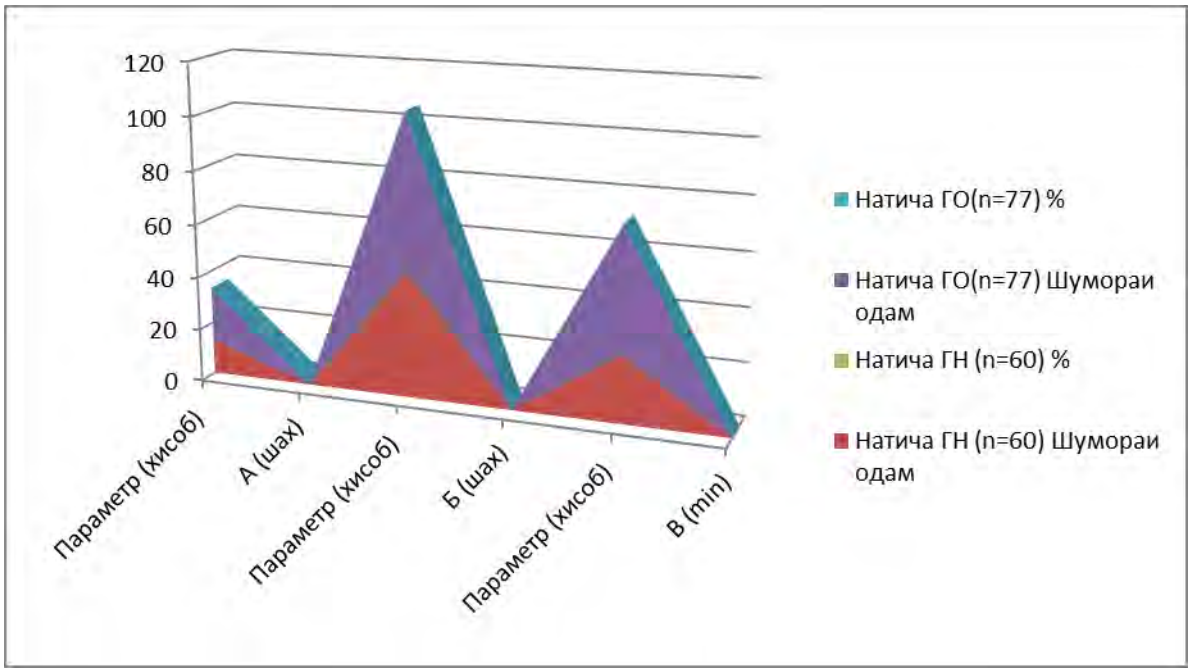
(лексияҳо, семинарҳо оид ба педагогика) азхуд карда, дар як вақт ба воситаи мазмуни бойи шаклҳои дидактикии пешниҳодшуда асосҳои фарҳанги сиёсиро омӯхтанд.

Дараҷаи инкишофи фарҳанги сиёсӣ аз рӯи параметри «дараҷаи шахсӣ» бо истифода аз саволномаи А.Солтер муайян карда шуд.

Ҷадвали 10. Нишондиҳандаҳои рафтори серталабии субъектҳо дар намунаҳои назоратӣ ва озмоишӣ аз рӯи натиҷаҳои озмоиш

Параметр (ҳисоб)	***Тавсифи таҷрибашавандаҳо***	***Натиҷа***			
		ГН (n=60)		***ГО(n=77)***	
		Шумораи одам	*%*	***Шумораи одам***	*%*
Параметр (***ҳисоб***) А (шах)	Дар бораи ассертивнокӣ тасаввурот доранд. Кӯшиш менамоянд, ки муносибат-ҳои ҳамкориро ба вуҷуд оранд.	13	21,6%	20	26%
Параметр (***ҳисоб***) Б (шах)	Ба фаъолияти ассертивӣ қобилият доранд. Ба маҳора-ти амалӣ кардани муноси-бати ҳамкорӣ бо дигарон соҳиб ҳастанд.	47	78%	57	74%
Параметр (***ҳисоб***) В (min)	Худнамоӣ зоҳир менамоянд ва худро самимӣ нишон намедиҳанд. Худбаҳодиҳӣ баланд аст.	25	41,6%	46	54,5%

Диаграммаи 1.

Дар ҳисоби “А” 21,6% пурсидашудагон дар гурӯҳи санҷишӣ ва 26% дар гурӯҳи таҷрибавӣ дар бораи серталабӣ тасаввурот доранд ва кӯшиш мекунанд, ки бо дигарон муносибатҳои шахсии баркамол (шарикӣ) барқарор кунанд. Аз рӯи нишондодҳои дар ҷадвал овардашуда (хол В), 78% намунаи назоратӣ ва 74% намунаи таҷрибавӣ рафтори серталабиро омӯхтанд. Маълумот аз ҷиҳати омор эътимодноканд ва аз ҷониби гурӯҳи назоратӣ тамоюли пешрафт ба назар мерасад. Натиҷаҳои мобайнӣ метавонанд нодуруст ба назар расанд, агар параметри 3-юми ҷадвал набошад. Мувофиқи мазмуни калидҳои матни тасдиққорӣ агар «нишондиҳандаи пасттарин дар баҳои «В» ба даст оварда шуда бошад, пас ин мушкилот аст. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки субъект ба худаш аз ҳад зиёд баҳо медиҳад, рафтори носамимӣ мекунад ва худро нисбат ба ҳолати воқеии вазъият беҳтар мебинад.

Коркарди омории маълумот бо истифода аз тести U меъёри Манна-Уинти анҷом дода шуд. Бартарии ин меъёр дар он аст, ки барои намунаи хурд истифода бурдани он мувофиқ аст.

Эътимоднокии фарқиятҳо дар нишондиҳандаҳои субъектҳои гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ:

Ҷадвали 10а. Эътимоднокии фарқиятҳо дар нишондодҳои субъектҳои гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ.

Нишодиҳанда	**миёна**		**Меъёри эътимоднокӣ**	
Интихоб Параметр (ҳисоб)	***гуруҳи назоратӣ***	***гуруҳи озмоишӣ***	***U меъёри Манна - Уитни***	***Сатҳи арзишманди фарқият байни ҳисобҳо P<0.05***
Дар бораи ассертивнокӣ тасаввурот доранд(арзиши баланд дар ҳисоби А	5,00	5.80	93,000	0,048
Қобилияти амалиёти ассертивӣ (арзиши баланд дар ҳисоби Б гирифта шуд, аз руйи методикаи А.Солтер)	6.02	6.41	1062,500	0,113
Худбаҳодиҳии баланд, худнамоии қобилияти шахсии амалиёти ассертивӣ (арзиши камтарин аз ҳисоби В гирифта шуд аз руйи методикаи А. Солтер)	2,67	3,08	443,500	0,050

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки байни гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар ҳисоби А фарқиятҳои аз ҷиҳати оморӣ назаррас вуҷуд доранд, ки маънои шумораи донишҷӯёнро дорад, ки дар бораи серталабӣ тасаввурот доранд. Ин нишондиҳанда динамикаи мусбати нишондиҳандаро баъди кори озмоишӣ -тачрибавӣ нишон медиҳад.

Дар робита ба қобилияти амал кардан, ҳарду гурӯҳ тақрибан натиҷаҳои баробар нишон доданд, ки барои гурӯҳи озмоишӣ каме бартарӣ доштанд. Аммо коркарди математикӣ имкон намедиҳад, ки ин тафовутҳоро аз ҷиҳати омор муҳим ҳисоб кунем - сатҳи аҳамияти фарқиятҳои байни интихобҳо p>0,05 буда, ба 0,113 баробар аст.

Монеаи асосие, ки дар роҳи зуҳури серталабӣ ба худбаҳодиҳии баланд, аз ҳад зиёд баҳо додан ба сифатҳои мусбати субъективии худ мебошад (қимати

ҳадди ақал дар баҳои B, дар усули А. Солтер ба даст меояд).

Коркарди омории маълумот ба мо имкон медиҳад, ки ба хулосае оем, ки донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ худро то андозае зиёдтар баҳо медиҳанд.

Барнома аз аввал азхуд кардани асосҳои фарҳанги сиёсиро дар се сатҳ: фаъолият, шахсӣ ва дараҷаи ҳамкории ҷамъиятӣ мақсади худ қарор дод. Аз ҷиҳати мавқеъгирӣ ва диққат додан ба фаъолияти сиёсӣ барнома самарабахшии худро исбот кард. Тафовут дар нишондиҳандаҳои гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ бо он шарҳ дода мешавад, ки дар ҳарду гурӯҳ як омӯзгор-муҳаққиқ кор мекард, вале ба донишҷӯёни гуруҳҳои озмоишӣ барномаи иловагии таълимӣ-таҷрибавӣ пешниҳод карда шуд, ки он бо маҷмӯи шаклу воситаҳои дидактикӣ, ки ҷанбаи рафтори фаъолияти ба иҷтимоиёт нигаронидашударо таъмин менамояд, мустаҳкам карда шуд. Хулоса аз он бармеояд, ки дар доираи чорабиниҳои таълимӣ ҷалб намудани донишҷӯён ба корҳои гуногуни иҷтимоӣ аҳамияти (фаъолиятҳои лоиҳавӣ) зарур аст, бахусус аз он сабаб, ки тибқи маълумоти пурсиши мо, 68% пурсидашудагон чунин эҳтиёҷ доранд.

Тавзеҳ медиҳем, ки азбаски серталабӣ ҳамчун услуби муошират фаҳмида мешавад, ки дар он муносибатҳои шахс бо дигарон бар сулҳ ва ҳамдигарфаҳмӣ, эҳтиром ба одамони дигар ва баробарӣ асос ёфтааст, ки аслан ба таърифи шарикӣ наздик аст. Дар адабиёти муосири илмӣ-назариявӣ шарикӣ ҳамчун шакли инноватсионии ҳамкории мусоҳибавӣ, ки дар асоси муносибатҳо, масалан, байни омӯзгор ва донишҷӯён, ҳамчун шахсони мустақил, дар принсипҳои баробарӣ, бародарӣ ва пуррагӣ сохта шудааст, фаҳмида мешавад. Маҳз ба роҳ мондани муносибатҳои шарикӣ дар маҳаки фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи таҳсилоти олӣ қарор дорад.

Ба ибораи дигар, рафтори қатъӣ маънои кӯшиши шарикӣ бо дигаронро дорад. Агар нишондиҳандаҳои ҳисобҳои А ва ҳисобҳои В-ро ҷамъбаст кунем, пас ба ҳисоби миёна 45% пурсидашудагон дар интихоби

назоратӣ ва 50% дар намунаи таҷрибавӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳои корӣ барои чунин муносибатҳо кӯшиш мекунанд, ки ин бо назардошти ҷавон будани таҷрибашавандагон натиҷаи хуби омӯзиши таҷрибавӣ мебошад.

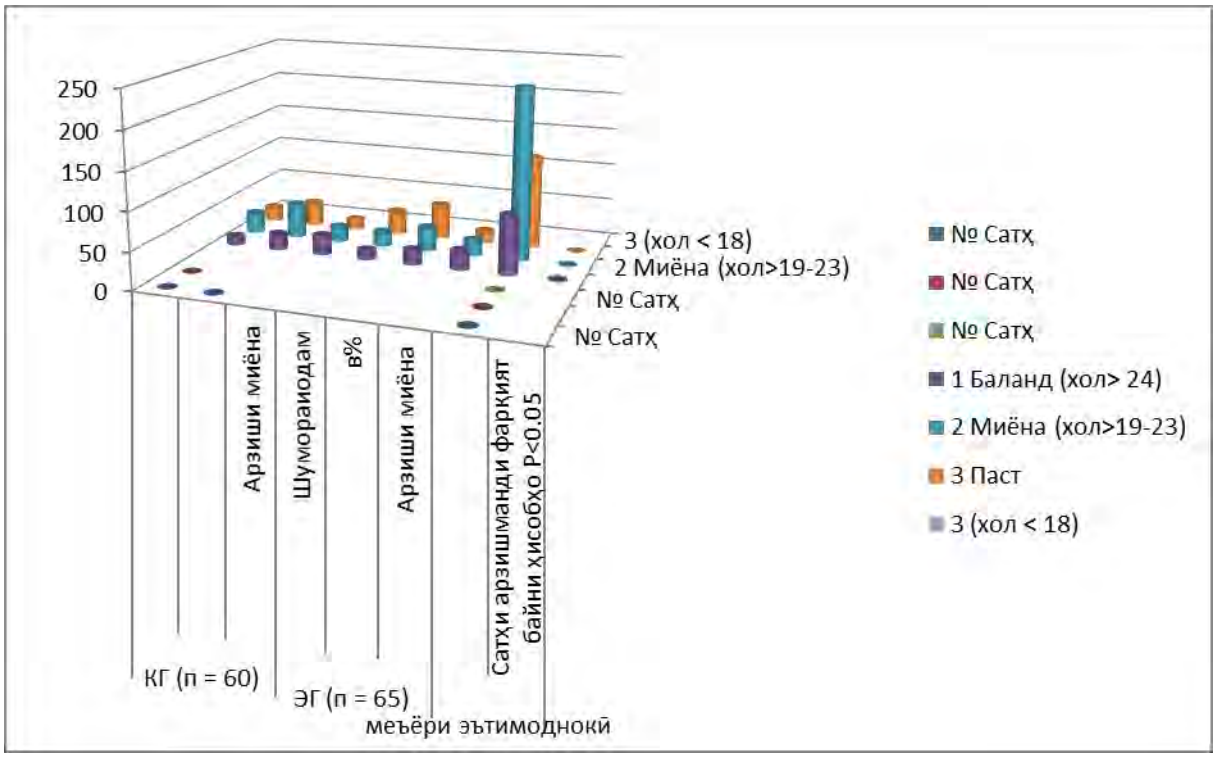
Дар идома мо натиҷаҳои ченкунии дараҷаи догматизм – хусусияти ташхисии фарҳанги сиёсиро аз рӯи параметри «таъсири иҷтимоӣ» дида мебароем.

Аз тавсияи коркарди маълумоте, ки дар натиҷаи пурсиши субъектҳо ба даст оварда шудааст, бармеояд, ки шахсоне, ки зиёда аз нисфи холҳо (30 аз 40) гирифтаанд, одамони догматикӣ тавсиф карда мешаванд. Азбаски дар гурӯҳи назоратӣ 6% ва дар гурӯҳи таҷрибавӣ 10% чунин одамон буданд, мо зарур донистем, ки таҳлили сатҳи нишондодҳои бадастомада гузаронида шавад, ки дар натиҷа се дараҷаи догматизм муайян карда шуд: баланд, миёна ва паст, бо онҳое, ки на бештар аз 30 хол ва бештар ба даст овардаанд ва 24 ва бештар аз он ба дараҷаи шартан баландтар тасниф карда шуданд, онҳое, ки дар сатҳи мо баҳои миёна гирифтаанд 23 дар догматизм ва 18-6 дар сатҳи паст қарор доранд, яъне ба категорияи ғайридогматикӣ дохил мешаванд (ниг. Ҷадвали 11 ва диаграммаи 2).

Ҷадвали 11. Маълумот аз коркарди омории натиҷаҳои санҷиши донишҷӯён аз рӯи шкалаи догматизми М. Рокич(аз натиҷаҳои таълими озмоишӣ).

№	Сатҳ	*КГ (n = 60)*			*ЭГ (n = 65)*			*меъёри эътимоднокӣ*	
		Шумораи одам	*%*	*Арзиши миёна*	*Шумораиодам*	*%*	*Арзиши миёна*	*U-меъёри Манна-Уитни*	*Сатҳи арзишманди фарқият байни ҳисобҳо P<0.05*
1	Баланд (хол> 24)	12	21,6	26,2308	13	20	25,8462	79,5	0,792
2	Миёна (хол>19-23)	28	46,7	20,6190	20	32,3	21,1429	230,500	0,190
3	Паст (хол < 18)	20	33	14,0938	32	47,2	16,0000	125.000	0,017

Диаграммаи 2

Аз Ҷадвали 11 бармеояд, ки шумораи ниҳоии субъектҳои намунаи озмоишӣ (47,5%) дар сатҳи пасти догматизм буданд, дар ҳоле ки тақрибан ҳамин шумораи иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ (-46,6%) дар сатҳи миёнаи догматизм буданд. Диаграмма ба мо имкон медиҳад, ки бартарии нишондоди озмоишӣ нисбат ба нишондоди назоратӣ мушоҳида карда шавад.

Умуман, ба иштирокчиёни таҷрибаи таълимӣ дараҷаи миёнаи догматизм бо тамоюли паст шудани нишондодҳои он хос аст. Ин маънои онро дорад, ки донишҷӯён ба худ эътимод доранд, худбаҳодиҳии баланд доранд (ки бо натиҷаҳои санҷиши эътимоднокӣ барои баҳои ҳадди ақали параметри В мувофиқат мекунад), аз як тараф аз худ қаноатманданд ва ба ҳама чизи нав муносибати мусбӣ доранд, барои рушди худшиносӣ ва азхудкунии асосҳои фарҳанг, аз ҷумла фарҳанги сиёсӣ омодаанд, ки ин бо маълумотҳои муайянкунандаи фаъолияти таълимӣ тасдиқ карда мешавад. 43,7% дар гурӯҳи санҷишӣ мехоҳанд шаҳрвандони муфид барои ҷомеа бошанд, дар ҳоле ки дар намунаи назоратӣ 21%.

Натиҷаҳои санҷиши донишҷӯён бо усули «Шкалаи догматизм»-и М.Рокачро таҳлил намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки гурӯҳи донишҷӯёне, ки сатҳи догматизми паст доранд, тафовути аз ҷиҳати оморӣ муҳим дорад. Гуфтан мумкин аст, ки барномаи кори озмоишӣ-таҷрибавӣ ба паст шудани сатҳи догматизми субъектҳо мусоидат кард. Ин чунин маъно дорад, ки дар сатҳи муносибатҳои ҷамъиятии фарҳанги сиёсии донишҷӯён пешравии назаррас ба амал омадааст.

Ҷадвали 12. Нишондиҳандаи ташаккули фарҳанги сиёсӣ дар гуруҳҳои озмоишӣ то ва баъди озмоиш

№	*Аломатҳои ташхисии фарҳанги сиёсӣ*	*Давраҳо*	
		то озмоиш	*Баъди*
1	Ассертивнокӣ	45%	50%
2	Саиҳи пасти догматизм	33%	47,2%
3	Ангезиш ба омузиши фарҳанги	21%	43,7%

Маълумоте, ки дар ҷадвали 12 оварда шудаанд, ба мо имкон медиҳад, ки динамикаи мусбати нишондиҳандаҳоро барои параметрҳои таъиншуда арзёбӣ кунем. Тафовутҳои ҳадди ақал барои параметри "Ассертивнокӣ" ба даст оварда шуданд, ки зарурати ҷалби донишҷӯёнро ба фаъолиятҳои муҳими иҷтимоии оянда нишон медиҳад.

Маводро ҷамъбаст карда, мехоҳем тавзеҳ диҳам, ки намунаи умумӣ тақрибан аз 200 нафар иборат буд. Маълумот аз коркарди оморӣ, инчунин репрезентатсияи намунаи субъектҳо ба мо имкон медиҳанд, ки эътимоднокии натиҷаҳои бадастомадаро баҳо диҳем, азбаски усулҳои интихобшуда ба мақсад, вазифаҳо, объект ва предмети он мувофиқанд.

Ҳангоми коркарди маълумоти тадқиқоти таҷрибавӣ ба таҳлили сифатии онҳо, ки инчунин гузаронидани таҳлили сатҳиро дар бар мегирад, афзалият дода шуд. Таҳлили сифатии маълумотҳои ба даст овардашуда имкон дод, ки се дараҷаи инкишофи фарҳанги сиёсиро

муайян кунем: баланд, миёна, паст.

Муқаррар карда шуд, ки дараҷаи баланди фарҳанги сиёсӣ дараҷаи баланди шуурнокӣ ва мавқеъгириро дар соҳаи фаъолияти сиёсӣ пешбинӣ мекунад; мавқеи фаъоли ҳаётӣ ва ба қадри кифоя баланди фарҳанги умумии инсонӣ (эрудитсия, фарҳанги муошират: фарҳанги нутқ ва тафаккур, фарҳанги эмотсионалӣ); паст (6-18 хол) догматизм, ки шахсро ба муошират иҷтимоӣ омода, серталаб, ба чизҳои нав қабулкунанда, ба худбоварӣ ва ғ.

Ба донишҷӯе, ки сатҳи миёнаи фарҳанги сиёсӣ дорад, инҳо хосанд: муносибати бепарвоёна ба сиёсат, ҳавасмандии паст ба омӯзиши асосҳои фарҳанги сиёсӣ; хоҳиши фароғат; фаҳмиши сусти эътимоднокӣ - мавқеи калонсолон дар муносибатҳои корӣ; дараҷаи миёнаи догматизм (19-23 хол), ки дар бораи чандирии шуур ва имкониятҳои мавҷудаи шахси сиёсӣ сухан меронад.

Дараҷаи пасти фарҳанги сиёсии донишҷӯён аз он иборат аст, ки дар онҳо майлу хоҳиши «ба сиёсат машғул шудан» ҳис карда намешавад. Фақат сабабҳои берунии фаъолияти таълимӣ муайян карда шуданд. Ба ин гурӯҳи субъектҳо дараҷаи баланди догматизм (24-32 хол) хос аст, ки ин аз нобоварии худ, консерватизм, муносибати манфии онҳо ба чизу дигаргуниҳои нав шаҳодат медиҳад. Онҳо намедонанд, ки бо шарикон чӣ гуна муносибатҳои созанда барқарор кунанд; арзишҳои эътирофшуда ба соҳаи неъматҳои моддӣ дахл доранд.

Барномаи таълими таҷрибавӣ дар амалияи таълимии як қатор муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷорӣ карда шудааст. Тибқи марҳила ба амал баровардани намудҳои гуногуни фаъолият аз рӯи маълумотҳои мушоҳида ва натиҷаҳои таҳлили ретроспективӣ ба мо имкон медиҳад, ки натиҷаҳои зеринро баҳо диҳем (ниг. Ҷадвали 13).

Ҷадвали 13. Модели раванди татбиқи барномаи таҷрибавӣ

№ п/п	*Марҳилаҳои ташаккули фарҳанги сиёсӣ*	*Намудҳои фаъолияти таълимии донишҷӯён*	*Дастоварди натиҷаҳо*
1	Муқаррарот-хавасмандгардонӣ	Маърифатӣ шиносоӣ	Сатҳи амалии саводнокӣ
2	Пропедевтикӣ	Маърифатӣ-коммуникативӣ	Салоҳияти шаҳрвандӣ
3	Омӯзишӣ	Лоиҳавӣ, эҷодӣ	Салоҳияти ҳамкории иҷтимоӣ

Саводи функционалӣ ба доштани дониш ва консепсияҳо дар соҳаи фарҳанги сиёсӣ дахл дорад. Ин дониши заминаест, ки ба шумо имкон медиҳад, ки иттилоотро дар асоси дониш, таҷриба ва фаҳмиши иттилооти дахлдори худ шарҳ медиҳад. Дараҷаи салоҳияти шаҳрвандӣ аз ҷониби донишҷӯён дар натиҷаи ҳамкории фаъоли коммуникатсионӣ ба даст меояд, ки дар рафти он системаи муайяни баҳогузорӣ таҳия гардида, худмуайянкунии шахсият дар системаи мураккаби муносибатҳо бо давлат ва ҳокимият ба амал меояд.

Сатҳи салоҳияти муошират иҷтимоии донишҷӯён, тибқи мушоҳидаҳои мо, вақте ки онҳо ҳангоми ҳалли якҷояи масъалаҳои таълимӣ, иштирок дар муҳокимаҳои гурӯҳӣ, аз як тараф, таҳаммулпазирӣ ва омодагӣ ба қабули воқеият ва нуқтаи дигар, аз ҷониби дигар, муносибати онҳо ба иштирок дар фаъолияти сиёсӣ мавқеъи фаъоли интихоботӣ доштанд ба даст оварда шуданд, ки ин дар сатҳи нокифоя будани мавқеи шахсии онҳо – серталабӣ ифода ёфтааст.

Хулосаи боби сеюм

Ҳалли масъалаҳои мунтазам ва пурра тағйир додан ва такмил додани ҷамъияти ҳозира дар асоси тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии тамоми тарафҳои ҳаёти инсон бо баланд шудани нақши шахс, бо

фаъолнокии эҷодии ҳар як одам зич алоқаманд аст. Аз ҷумла (дурусттараш, махсусан) фаъолияти ҷавонон дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ. Шарти асосии пурратар истифода бурдани қувваи ҷавонон барои ҳалли муҳимтарин проблемаҳои дар назди ҷамъияти имрӯза истода ташаккул додани фарҳанги баланди сиёсии ҷавонон мебошад.

Ҷомеаи муосири Тоҷикистон ба фарҳанги баланди сиёсии шаҳрвандони ҷавон таваҷҷӯҳ дорад, зеро он давлатро аз тундгароӣ ва экстремизми сиёсӣ ҳифз намуда, шарти устувори он буда, ба хусусият ва дараҷаи рушди демократия ва ҷомеаи шаҳрвандӣ таъсир мерасонад. Бинобар ин тасодуфӣ нест, ки таълиму тарбияи сиёсии донишҷӯён, ки дар раванди омӯзиши фанҳои таълимӣ ба амал бароварда мешавад, дар Стандартҳои нави давлатии таҳсилот ҳамчун ҷузъи муҳими низоми маълумоти миёнаи касбӣ муайян карда шудааст.

Мутобиқи равишҳои нав мазмуни Стандартҳои давлатӣ дар соҳаи таҳсилоти донишҷӯён ба ташаккули тафаккури нави сиёсӣ, омодагии ҷавонон ба иштироки фаъолона дар ташаккул ва рушди давлатдории тоҷикон ва ҷомеаи шаҳрвандӣ нигаронида шудааст. Яъне, маорифи сиёсӣ бояд барои ташаккули шахсияти озод дар интихоби сиёсӣ, дар муайян кардани мавқеъ, ақида ва эътиқоди сиёсии худ, қодир ба худшиносӣ ва худмуайянкунӣ дар ҷаҳони сиёсат шароит фароҳам оварад, ки таҷрибаи рафтори шаҳрвандӣ дошта бошад.

Омӯзиш аз рӯи барномаи муаллифии ташаккули фарҳанги сиёсӣ дар доираи фаъолияти таълимӣ дар коллеҷҳо ба чунин принсипҳо, аз қабили дунақшавӣ, ҳамгироии байнисоҳавӣ, муттаҳидсозии блокҳои мурофиавӣ ва моддии таълими умумии педагогии донишҷӯён асос ёфтааст. Принсипи дунақшавӣ чунин маъно дорад, ки дар рафти машғулият ду нақша - нақшаи муаллим ва нақшаи омӯзандагон, ки мазмуни онҳо дар ниҳояти кор ба донишҷӯён имконият дод, ки на танҳо ба дараҷаи баланди тайёрии умумикасбӣ, балки ба дараҷаи дигари азхудкунии фарҳанги сиёсӣ ҳам расанд.

Барномаи таҷрибавӣ хусусияти сохторӣ ва моҳиятӣ дошта, марҳила ба марҳила (марҳилаҳои насбкунӣ-ҳавасмандкунӣ, пропедевтикӣ, таълимӣ) амалӣ намудани ҳар як бахши барномаро, ки ба ҷузъҳои сохтории фарҳанги сиёсӣ мувофиқанд, пешбинӣ мекард.

Донишҷӯён ҳангоми аз худ кардани воситаҳои муошират педагогӣ (усулҳо, шаклҳо, воситаҳо) дар дарсҳои амалӣ ба мундариҷаи иҷтимоӣ нигаронидашуда ғарқ шуда, мутобиқ ба он иттилооти барномарезиро, ки бо фаъолияти сиёсӣ ё фарҳанги сиёсӣ алоқаманданд, дарк мекунанд.

Дар раванди таҳқиқот самаранокии барнома бо истифода аз воситаҳои интихобшудаи ташхиси педагогӣ тасдиқ карда шуд: дар параметри ҳамкории иҷтимоӣ динамикаи мусбат муайян карда шуд; дар параметри фаъолият дигаргуниҳои мусбат муайян карда шуданд: афзоиши ҳавасмандӣ ба омӯзиши асосҳои фарҳанги сиёсӣ ба қайд гирифта шуд.

Дараҷаи кофии рушди фарҳанги сиёсии донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ аз рӯи дараҷаи азхудкунии саводнокии функсионалӣ, салоҳияти шаҳрвандӣ ва салоҳияти муошират иҷтимоӣ арзёбӣ мешавад.

ХУЛОСА

1. Масъалаи ташаккули фарҳанги шахсияти мутахассиси оянда серқирра ва бисёрҷанба аст. Дар баробари ин, дар бобати бо фарҳанги сиёсӣ шинос кардани донишҷӯён ба таври кофӣ таҳқиқот гузаронда мешавад. Таҳлили адабиёти илмӣ-назариявӣ нишон дод, ки мазмуни мафҳуми «фарҳанги сиёсӣ» дар асарҳои дорои характери илмӣ-сиёсӣ кушода мешавад, ҳол он ки дар тадқиқоти педагогӣ танҳо як навъи фарҳанги сиёсӣ – фарҳанги шаҳрвандӣ ифода ёфтааст. Масъалаи ташаккул додани сифатҳои шахсӣ, ки ба инкишоф ё баланд шудани дараҷаи фарҳанги сиёсии донишҷӯён ёрӣ мерасонад, хеле васеъ муҳокима мешавад. Ба инҳо салоҳияти шаҳрвандият ё шаҳрвандӣ дохил мешаванд. Тадқиқоти гузаронидашуда таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ба тарбияи сиёсӣ-шаҳрвандии донишҷӯён, ба проблемаи ташаккули арзишҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар шароити муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ нишон дод. Мутаасифона, муаммои тарбияи фарҳанги сиёсии донишҷӯён дар шароити муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ амалан ба қадри кофӣ таҳқиқ нагардидааст.

2. Дар таҳқиқоти мазкур кӯшиш шудааст, ки раванди ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён дар шароити фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ омӯхта шавад ва шароитҳои самараноки ин раванд муайян карда шаванд. Тахмин карда мешуд, ки донишҷӯёни курсҳои 1 – 3, ки фанҳои ҷомеашиносӣ ва сиёсатшиносии донишгоҳро омӯхтаанд, бо кӯмаки васоити ахбори омма ба раванди сиёсӣ тамаркуз мекунанд ва дар бораи фаъолияти сиёсӣ дар кишвар тасаввурот пайдо мекунанд. Барномаи ташаккули фарҳанги сиёсӣ дар донишҷӯён тартиб дода шуд, ки ҳадафи он ташаккул додани муносибат ва омода будан ба иштирок дар ҳама гуна фаъолияти сиёсӣ ва иҷтимоӣ буд. Вале пурсишҳои аввалини донишҷӯён бо истифода аз пурсишнома бепарвоии куллии онҳоро нисбат ба сиёсат, новобаста аз он ки он кадом шакл дорад, ошкор намуд: аз мутолиаи рӯзнома ва тамошои ахбори телевизион то шавқу ҳавас ба фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ. Донишҷӯёни муосир барномаҳои фароғатиро афзалтар медонанд.

3. Маълумотҳое, ки дар натиҷаи пурсиш ба даст оварда шудаанд, ислоҳи барномаро талаб мекарданд, ки мақсад аз он дар ин марҳилаи таҳсил ба донишҷуён бо асосҳои фарҳанги сиёсӣ шинос кунонидан буд. Дар вақти такмил додани барномаи озмоишӣ-таҷрибавӣ ба зарур будани бо проблемаҳои фаъолияти сиёсӣ шинос кардани донишҷӯён диққати калон дода шуд.

4. Дар сиёсатшиносӣ фарҳанги сиёсӣ ҳамчун «ҳамбастагии мавқеъҳо ва самтҳои субъектҳои низоми сиёсӣ» муайян карда мешавад. Дар заминаи ин омӯзиши педагогӣ мо фарҳанги сиёсиро ҳамчун ҳамгироии муносибатҳои дохилии донишҷӯён ба фаъолияти сиёсӣ ва огоҳӣ аз мушкилоти ин фаъолият мефаҳмем. Фарҳанги сиёсӣ ба фаҳмиши мо на фаъолият ё тайёр будан ба фаъолият, на сифати шахсият, балки асоси ташаккули сифатҳое мебошад, ки барои фаъолияти характери сиёсӣ заруранд.

5. Таҳқиқот роҳҳои ташаккули фарҳанги сиёсиро муайян кард. Муҳаққиқон аз ҷумлаи онҳо омӯзиши фанҳои ҳуқуқӣ-граждани, машғулиятҳои беруназсинфӣ, ки ба самти иҷтимоӣ нигаронида шудаанд, ба воситаи воситаҳои ахбори омма шинос намудан бо фарҳанги сиёсӣ маҳсуб медонанд.

6. Дар таҳқиқоти мазкур фаъолияти таълимӣ ва омодагии умумии касбии мутахассисони оянда ҳамчун воситаи асосии бо фарҳанги сиёсӣ шинос кардани донишҷӯён ба шумор меравад.

7. Корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ дар асоси барномаи сохторӣ ва моҳиятӣ дар се марҳила: ангезишӣ-муайянкунанда, пропедевтикӣ ва омӯзишӣ гузаронида шуд. Барои ҳар як марҳила мундариҷаи таълим таҳия гардид, ки он ба принсипҳои ҳамгироии байнисоҳавӣ, муназзамӣ, фаъолият, инчунин ба ҳамбастагии блокҳои моддӣ ва мурофиавии омодагии умумии касбии мутахассисони оянда дар доираи барномаи таълимӣ асос ёфта буд. Мундариҷаи таълими умумии касбӣ бахши дидактикаро дар бар мегирад, ки барои шиносоии донишҷӯён бо усулҳои

фаъоли таълим ва технологияҳои инноватсионӣ бахшида шудааст. Дар давоми дарсҳои амалӣ аз фанҳои гуманитарӣ донишҷӯён усулҳо ва корбурдҳои инноватсионии пур аз иттилооти иҷтимоӣ ва арзишмандро азхуд карданд. Ин механизми ошноии донишҷӯён (маълумоти пинҳон даркшуда) бо фарҳанги сиёсӣ ва зуҳуроти он буд.

8. Манбаъҳои иловагии омузишӣ ва маълумот таҳияи курсҳои махсуси «Таърихи бозсозӣ дар ИҶШС» ва «Асосҳои фарҳанги сиёсӣ», инчунин кори мустақилонаи донишҷӯён аз рӯи маводи лексионӣ буд.

9. Бо истифода аз усулҳои ташхиси махсус интихобшуда, самаранокии барномаи озмоишӣ-таҷрибавӣ муқаррар карда шуд. Нишондиҳандаҳои зарурияти фаъолияти сиёсӣ дар кори озмоишӣ-таҷрибавӣ ду баробар афзуд, нишондиҳандаҳои догматизм ду баробар кам шуданд, ки ин аз шуури чандирӣ, тайёр будан ба амал кардан ба таври ғайримуқаррарӣ, манфиатдор будан шаҳодат медиҳад. Динамикаи баланди нишондиҳандаҳо оид ба меъёри «рафтори ассертивӣ» қайд карда шуд, ки имкониятҳои раванди таълимро барои ҳалли ҳамаи вазифаҳои гузошташуда нишон медиҳад.

10. Дурнамои иштирокчиёни корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ аз он иборат аст, ки онҳо бо асосҳои фарҳанги сиёсӣ дар шароити ба таври сунъӣ ба вуҷуд овардашуда шинос шуда, зарурати фаъолияти сиёсиро эҳсос намуда, тадриҷан ба он ҷалб мешаванд. Ҳамин тариқ, қайд кардан мумкин аст, ки ҳадафи таҳқиқот амалӣ гардида, вазифаҳои таҳқиқот ҳал шуданд ва фарзия тасдиқ гардид.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот:

- дар асоси низоми таҳиягардида дар раванди педагогии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ шароитҳои педагогии самаранокии ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён, ки барои самтгирии сиёсӣ-маънавӣ ҷавонон мусоидат мекунанд, татбиқ карда шаванд;

- асосноккунии илмии таъмини педагогии омодакунии ҳайати педагогии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба ташаккули фарҳанги

сиёсии донишҷӯён дар такя ба курсҳои махсуси омузишии «Таърихи бозсозӣ дар ИҶШС» ва «Асосҳои фарҳанги сиёсӣ» амалӣ гардад;

- дар заминаи омӯзиши педагогӣ мо фарҳанги сиёсиро ҳамчун ҳамгироии муносибатҳои дохилии донишҷӯён ба фаъолияти сиёсӣ ва огоҳӣ аз мушкилоти ин фаъолият дарк менамоем, арзишҳои сиёсии дар барномаи муаллифии мо коркардшуда, инчунин, ғояҳои пешрафтаи инсонгароӣ, ёрии байниҳамдигарӣ, эҳтироми ва иззату икроми анъана ва тарзи зиндагии миллатҳои гуногуни дар кишвари мо иқоматдошта бояд ҳамчун роҳнамои пешрафти иҷтимою сиёсӣ барои ташаккули сифатҳои сиёсӣ-шаҳрвандии донишҷӯён хизмат намояд, ки он маънои дар рушди минбаъдаи миллат, анъанаҳои мустаҳками бародарии миллӣ ва мусоидат ба истеҳкоми давлат ба таври умум асос мегузорад;

- низоми лоиҳавии ташкили корҳои беруназсинфӣ имкон медиҳад, ки фарҳанги сиёсии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба дараҷаи сифатан нав бардошта шавад, ба ҳадди аксар иқтидори шахсию касбии худро амалӣ намояд ва аҳаммияти ҷамъиятию сиёсӣ ва шахсии касби интихобкардаи худро идрок намояд;

- муқаррар гардид, ки хусусиятҳои хоси сабки ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён амсоли: афзалияти тарзҳои бавоситаи таъсиррасонӣ (тавсия, супориш, муошират, машварат, вазифагузорӣ); ҳавасмандкунии равандҳои худтарбиятдиҳӣ; тавсеаи шаклҳои муоширати ғайрирасмӣ; таваҷҷуҳ ба дарки сиёсати дохилию берунии мамлакат, бохабарӣ аз ҳодисаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакатҳои ҷаҳон, тарбияи башардӯстӣ, эҳтироми халқҳои дигар ба ташаккул ва рушди фарҳанги сиёсии ҷавонон заминаи мустаҳкам гузошта, барои ба ҳаёти бисёрҷабҳаи ҷамъияти муосир омода намудани мутахассисони варзида мусоидат хоҳад кард;

- бо дарназардошти ин вижагии ҷаҳони муосир, пешниҳод мешавад, ки фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бояд, пеш аз ҳама, ба ташаккул ва рушди фарҳанги сиёсии ҷавонон, бо ин мақсад

истифодаи технологияҳои иттилоотикунонӣ ва компютерикунонии раванди таълиму тарбияи мутахассисони соҳибкасб нигаронида шуда, яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлат дар соҳаи маориф бошад.

Таҳқиқоти анҷомдодаи мо тамоми паҳлӯҳои масоили ташаккул ва рушди фарҳанги сиёсии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбиро дар бар намегирад ва он танҳо ҷанбаҳои алоҳидаи масъалаи мавриди назарро инъикос карда, дар зимн барои таҳқиқи васеъ ва амиқи он имконият ва уфуқҳои навро боз хоҳад кард.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Абдуллаев С. Развитие высшего образования в Таджикистане / С. Абдуллаев [Текст]. – Худжанд. 1996. –-238с.

2. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. [Текст]. М.: Просвещение, 1990.-141 с.

3. Айнутдинова И.Н. Студенческие клубы и объединения: Перспективы для общества и человека: Учеб. пособие. [Текст]. Казань: ЮГУ, 2004.-105 с.

4. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2 т. / Под ред А А. Бодалёва и др. [Текст]. М.: Педагогика, 1980. Т. 2.-288 с.

5. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Л.:Изд-во ЛГУ.1968. 339 с.

6. Ананьев Ю.В. Культура как интегратор социума. [Текст]. Н.-Новгород: Изд-во Н.-НГ ун-та, 1996.-172 с.

7. Андреев В.И. Эвристика для творческого саморазвития. [Текст]. Казань: КГУ, 1994. -247 с.

8. Асташова Н.А. Концептуальные основы педагогической акмеологии [Текст] // Педагогика. 2002. № 8. С. 8-12.

9. Атанов Г.А. Возрождение дидактики - залог развития высшей школы. [Текст]. Донецк: ДОУ, 2003.-180 с.

10. Бабаев А.М. Педагогические условия гражданского воспитания учащихся (на примере школы русской национальной культуры): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. [Текст] Кемерово, 2000.-21 с.

11. Бабаева Т.Б. Развитие гуманитарной культуры школьников в условиях музея: Автореф. дис.... канд. пед. наук. СПб., 2005.-24 с.

12. Баранов А.А. Категории «развитие» и «формирование» в образовательном процессе // Актуальные проблемы образования в высшей школе: [Текст]. Сб. материалов науч.-практ. конф. Ижевск: Изд. дом «Удмуртский университет», 2003.-178 с.

13. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2011, № 227) [Матн]. – Душанбе, 2011.- 93 с.

14. Белкин А.С., Жукова Н.К. Витагенное образование: многомерно-голографический подход: Технология XXI века. [Текст]. Екатеринбург: Изд-во УРГУ, 2001.108 с.

13. Библер В.С. Культура. Диалог культур [Текст]. // Вопросы философии, 1989. № 6. С. 43-41.

14. Библер В.С. От наукоучения - к логике культуры: Два философских введения в 21 век. М.: Политиздат, 1991.-412 с.

15. Битнер Г.Г. Формирование математической культуры в системе подготовки инженеров // Сб. материалов выездного заседания НМС по математике. Наб. Челны: Изд-во КПЛЭЛ, 2006. С. 124-128.

16. Бодалев А.А. Психология личности. М.: МГУ, 1988.-188 с.

17. Бороздина О.С. О приобщении детей к отечественной культурной традиции // Материалы Междунар. науч.-практ. конф. СПб.: ЛГОУ, 2003. - С.62-64.

18. Бояркин Г.Н., ЛузянинВ.И., ШамецС.П. Дидактические факторы формирования субъекта учебной деятельности. www.bitpro.ru/ito/1999/II/6/6142.html.

19. Браже Т.Г. Из опыта развития общей культуры учителя [Текст]. // Педагогика, 1993. №2. С. 70-74.

20. Бранский В.П., Пожарский С.Д. Социальная синергетика и акмеология. СПб.: Политехника. 2001.-259 с.

21. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. Учебник для вузов. [Текст]. СПб.: Изд-во «Питер», 2000.-304 с.

22. Буряк В.К. Самостоятельная работа учащихся. [Текст]. М.: Просвещение, 1984.- 64 с.

23. Варнеке Х. Принципы психолого-педагогической организации учебной деятельности студентов на современном этапе развития высшей школы // Формирование учебной деятельности студентов. М.: Из-во МГУ, 1989. -240 с.

24. Вахрушев А.В. Информационная культура как фактор устойчивости человека // Парадигмы образования: Материалы

Междунар. науч.-практ. конф. Ижевск: УдГУ, 2006. С. 228-229.

25. Витт А.М. Развитие информационной компетентности у студентов технического вуза: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. [Текст]. Екатеринбрг, 2005. -30 с.

26. Волобуев С.В. Воспитание политехнической культуры будущего учителя физики: Автореф. дис.... канд. пед. наук. Елец, 2000.-17 с.

27. Воробьев В.В. О статусе лингвокультурологии // Русский язык, литература и культура на рубеже веков: IX Междунар. конгресс МЯПРЯЛ. [Текст]. Братислава, 1999. Т. 2. -С.125-126.

28. Ворожцова И.Б. Культурологическая основа личностно-позиционно-деятельностной модели обучения. Ижевск: УдГУ, 2001.-49 с.

29. Ворожцова И.Б. Личностно-деятельностная модель обучения иностранному языку: Монография: [Текст]. Изд. дом «Удмуртский университет», 2000. 344 с.

30. Вятр Е. Социология политических отношений // Пер. с польск. [Текст]. М.: Прогресс. 1979. 463 с.

31. Гаязов А.С. Образование и образованность гражданина в современном мире. [Текст]. М.: Наука, 2003.-206 с.

32. Гейт Жан. Понять Россию... взгляд со стороны / Пер с фр. Г. Чуршуков. М.: NOTA-BENE, 2003.-224 с.

33. Гинецинский В.И. Основы теоретической педагогики: Учеб. пособие. [Текст]. СПб.: Изд-во СПбГУ, 1992.-154 с.

34. Герасимов Б.Н. Проблемно-ситуационные игры: назначение, структура, организация: Метод, пособие. Самара: ИППК, 1997.-68 с.

35. Голованов В.А. Формирование ценностей гражданского общества в условиях общеобразовательной школы: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. [Текст]. Якутск, 2003. -20 с.

36. Городов П.Н. Актуальные вопросы перестройки воспитания в высшей военной школе. М.: ВПА, 1990. -50 с.

37. Григорьева-Голубева В.А. Формирование культуры речи у студентов педагогического колледжа: Автореф. дис. ... канд. пед. наук.

СПб., 1996. -16 с.

38. Григорьева-Голубева В.А. Гуманистические ценности как фактор развития профессионального сознания учителя // Психология, акмеология, педагогика - образовательной практике. [Текст]. СПб.: Изд-во СПбГУ, 2001. -С.166-174.

39. Григорьева-Голубева В.А. Гуманистические ценности в образовании и развитие языковой личности педагога: Монография. СПб.: Изд. центр СПбМТУ, 2001.-273 с.

40. Григорьева-Голубева В.А. Теория и практика речевого взаимодействия: Учеб. пособие. СПб.: Изд. центр СПбМТУ, 2006.-130 с.

41. Давыдов В.В. Проблемы и трудности современного развивающего образования [Текст]. // Организация учебной деятельности: проблемы и перспективы: доклады Всеросс. науч. конф. Набережные Челны: Изд-во Ин-та управления, 1997. -С.3-6.

42. Давыдов В.В. Состояние и проблемы учебной деятельности // Деятельностный подход в психологии: проблемы и перспективы. М.: Изд- во АПН СССР, 1990. -С. 3-18.

43. Дахин А.Н. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и . . . неопределенность // Педагогика, 2003. № 4. -С.22-26.

44. Дебаты: Учебно-методический комплекс. М.: Изд-во «Бонфи», 2001. 296 с.

45. Добрынина Е.В. Формирование готовности студента - будущего преподавателя вуза к реализации воспитывающего обучения: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Самара, 2006. 26 с.

46. Долинина И.Г. Концептуальная модель и практика формирования политической культуры: Дис.... канд. пед. наук. [Текст]. Ижевск, 2002.-182 с.

47. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя: Учеб. пособие. [Текст]. М.: Просвещение, 1989. 189 с.

48. Елманова В.К. Вопросы адаптации студентов к условиям обучения в вузе // Психологические и социально-психологические

особенности адаптации студента. [Текст]. Ереван, 1973. -С. 20-21.

49. Елманова В.К. Высшее образование за рубежом. Л.: ЛГУ, 1989.-49 с.

50. Ершова О. А. Формирование управленческой культуры как компонента профессиональной компетентности менеджера: Автореф. дис.... канд. пед. наук. [Текст]. Киров, 2005.-19 с.

51. Железовская Г.И., Елисеева А.В. Нравственно-эстетическая культура студентов и школьников // Акмеология 97. СПб.: Изд-во СПбАА, 1997. -С. 254-257.

52. Жильцова Е.И. и др. Политическое и духовное развитие современного общества. [Текст]. М.: Просвещение, 1993. -95 с.

53. Завершинский К.Ф. Культура и культурология в жизни общества. [Текст]. Великий Новгород, 2000.

54. Замятина О.А. Формирование базовой культуры учащихся начальной школы в образовательной деятельности: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. [Текст]. Ижевск, 2006.-18 с.

55. Занозина Н.В. Особенности гражданского воспитания и уровни гражданственности студентов колледжей // Психолого-педагогические исследования в системе образования: Материалы Всерос. науч.-практ. конф. Москва-Челябинск: Изд-во «Образование».2005.-С.140-142.(273 с.).

56. Зимняя И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека // Интернет-журнал «Эйдос», 2006. 4 мая. http://www.eidos.ru/joumal/2006/0504/htm.

57. Ильясова И. А. Культура общения (опыт философского методологического анализа). Воронеж: Изд-во ВГУ, 1989. -73 с.

58. Кадыров Б. Межпредметные связи: инновация и творческое мышление учащихся / Б. Кадыров [Текст]. Душанбе, 2004. 77 с.

59. Каримова И.Х., Учитель-творец добра и прогресса / И.Х. Каримова, Ф. Шарифзода. Ф. Шарифзода. [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 2010. 179 с.

60. Каппони В., Новак Т. Сам себе психолог. СПб.: Изд-во

«Питер».2012. -217 с.

61. Каташев В.Г. и др. Педагогика высшей школы. [Текст]. Казань: Изд-во КГТУ, 2005. -395 с.

62. Кибардина М.П. Воспитание нравственной культуры студентов во внеучебной работе колледжа: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. [Текст]. Киров, 2006.18 с.

63. Кикоть В.Я., Якунин В.А. Педагогика и психология высшего образования: Учебник. СПб.: СПбГУ и СПбВИ ВВ МВД, 1996.-318 с.

64. Кирикилица Э.М., Броздниченко В.Н., Варковецкая Г.Н. Методы обучения при подготовке квалифицированных рабочих в профессиональнотехнических учебных заведениях. [Текст]. М.: Высш. шк., 1990. 69 с.

65. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике. [Текст]. М.: «Эксперимент», 1998. 180 с.

66. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии. [Текст]. Рига: НПЦ "Эксперимент", 1995. 176 с.

67. Кларин М.В. Инновации в обучении: метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта. М.: Наука, 1997. -223 с.

68. Кодиров К.Б. Дидактические аспекты применения информационных технологий обучения в вузе /К.Б.Кодиров, А.Мирзоев. [Текст]. Душанбе, 2006. -138 с.

69. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь. [Текст]. М.: Изд. центр «Академия», 2005. -176 с.

70. Консепсияи миллии маълумот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. - Душанбе: Матбуот, 2003.

71. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бо қарори Хукумати Чумҳурии Тоҷикистон аз 3.03.2006, №94 тасдиқ гардидааст [Матн]. – Душанбе, Матбуот, 2006. – 26 с.

72. Конститусияи (Сарқонуни) ҶумҳуриитТоҷикистон [Матн]. - Душанбе, Матбуот, 2003.

73. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» [Матн]. - Душанбе, Матбуот, 2014.

74. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» [Матн]. - Матбуот, Душанбе, 2013.

75. Конт Франсис. К политической антропологии советской системы: Внешнеполитические аспекты / Пер. с фр. Я.Ю. Богданова. М.: «Языки славянской культуры», 2003.-224 с.

76. Конышева А.В. Современные методы обучения. Минск: Тетра-Системс, 2005. -173 с.

77. Конюхов Н.И. Словарь-справочник по психологии. [Текст]. М.: ГФП, 1996.-160 с.

78. Копотев С.Л. Методика ведения дискуссий и переговоров. Ижевск: УдГУ. 2014.-31с.

79. Коршунова О.С. Политическая социализация подростков и способы её педагогической коррекции: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. [Текст]. Ярославль, 1996. -19 с.

80. Краевский В.В. Формирование содержания образования как часть педагогического проектирования // Вопросы конструирования общего среднего образования. М.: НИИОП, 1980. -С. 3-14.

81. Круглов Ю.Г. Патриотизм в педагогике // Педагогика. 2001. № 6. -С. 3-8.

82. Кузнецова И.А. Зарубежный опыт как основа технологии эффективного формирования управленческой культуры студентов - будущих педагогов: Автореф. дис.... канд. пед. наук. Ижевск, 2006.-21 с.

83. Кузьмина Н.В. Методы системного педагогического исследования: Учеб. пособие. М.: Народное образование, 2002.-207 с.

84. Кузьмина Н.В. Способности, одарённость, талант учителя. [Текст]. Л.: Знание, 1985.-32 с.

85. Культурология: Конспект лекций / Под ред. Г.В. Драч. Ростов н/Д: Феникс, 2005. -160 с.

86. Лазебникова А.Ю. Уроки обществознания в 11 классе: метод, пособие. [Текст]. М.: «Дрофа», 2000. 288 с.

87. Лебедева В.Г. Интердисциплинарные связи кафедр вуза в подготовке целостного специалиста [Текст]. // Актуальны проблемы развития высшей школы: Межвуз. сб. СПб., 2000. -С. 98-100.

88. Лебедева Г.А. Технология обучения педагогическому проектированию [Текст]. // Педагогика, 2002. № 1.-С.24-28.

89. Лесникова С.Г. Проектная деятельность как средство развития социальной инициативности подростка в условиях детской общественной организации: Автореф. дис.... канд. пед. наук. [Текст]. Ижевск: УдГУ, 2005.-21 с.

90. Лутфуллоев М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маълумоти муосир / М. Лутфуллоев **[**Матн**]. –** Душанбе**:** Ирфон**,** 2006. -146 с.

91. Лутфуллоев М. Образование – источник духовного развития школьников /М. Лутфуллоев [Текст] //Вестник Таджикского национального университета.– Душанбе. Ирфон, – 2013. - №3. - С.46-52.

92. Лутфуллоев М.Педагогикаи миллии халқи тоҷик / М. Лутфуллоев [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2015. - 660 с.

93. Ляудис В.Я. Структура ситуации совместной учебной деятельности и формы учебных взаимодействий // Формирование учебной деятельности студентов. М.: МГУ, 1989.-240 с.

94. Маркова А.К. Психология труда учителя: Кн. для учителя. [Текст]. М.: Просвещение, 1993.-192 с.

95. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлова А.Б. Формирование мотивации учения. [Текст]. М.: Просвещение, 1990. -192 с.

96. МажароваЕ.А. Развитие гуманитарной культуры учителя: Автореф. дис.... канд. пед. наук. Оренбург, 2004.-24 с

97. Макорта Г.А. Политология в вопросах и ответах: Учеб. пособие. М.: ТК Велби, изд-во «Проспект», 2005.-224 с.

98. Маҷидова Б. Анъана ва расму оинхои халкӣ хамчун воситаи ташаккули сифатҳои ахлоқии фарзандон дар оила. Душанбе, 2004.-211с.

99. Милицина С.В. Формирование профессионально-педагогической компетентности у студентов классического университета в условиях педагогической практики: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. СПб., 2004. 22 с.

100. Митина Л.М. Учитесь как личность и профессионал. М.: «Дело», 1994. 216 с.

101. Михалевская Г.И. Общепедагогические умения педагога. СПб.: СПбГУ. -19 с.

102. Кузьмина Н.В., Реан А.А. Профессионализм педагогической деятельности: Метод, пособие. СПб-Рыбинск: НИИ ЦРТ, 1993. -54 с.

103. Научная организация учебного процесса: метод, разработки. [Текст]. Новосибирск: Изд-во НЭИ, 1989.-30 с.

104. Никитина Г.И. Формирование гуманитарной культуры учителя в процессе обучения иностранным языкам: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. М.: МПГУ, 2001. -17 с.

105. Новиков А.М. Развитие отечественного образования. [Текст]. М.: Изд-во «Эквес», 2005. 176с.

106. Новые технологии в системе непрерывного образования: Сб. науч. статей / Под ред. А.И. Жука, А.В. Козулина. Минск: Изд-во ИПК, 1995.-359 с.

107. Новые ценности образования: Культуросообразная школа: Науч.-метод. сб. М.: Народное образование, 2002.-192 с.

108. Нуров А. Арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ ва нақши онҳо дар тарбияи ахлоқии насли наврас. – Душанбе, 2004. – 215 с.

109. Обратного хода нет: Перестройка: общие проблемы, практика, истоки / Под ред. Г.Х. Попова. Сост. С.Н. Красавченко. М.: Политиздат, 1989. -543 с.

110. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. М.: Азбуковник, 1999. 944 с.

111. Олейников В.С. Теоретические основы нравственно-правового воспитания сотрудника органов внутренних дел России: Автореф. дис. ...

д-ра пед. наук. СПб., 1993.-34 с.

112. Ольшанский Д.В., Пеньков В.Ф. Политический консалтинг. СПб.: Питер, 2005.-448 с.

113. Основы современной цивилизации: Учебная хрестоматия для средней школы / Сост П.А. Белоусов и др. М.: Изд-во «Геликон», 1992.-304 с.

114. Оценка качества подготовки выпускников основной школы по обществознанию / Сост. Л.Н. Боголюбов. [Текст]. М.: Дрофа, 2000.-128 с.

115. Паём ва рисолати созандаи он. Маҷмуи Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2000-2016) [Матн]. - Хуҷанд: Нури маърифат, 2017. – 516 с.

116. Панферова А.А. Профессиональная подготовка учителя к развитию коммуникативных умений у младших школьников: Дис.... канд. пед. наук. М., 1996.-185 с.

117. ПерсиковаТ.Н. Международная коммуникация и корпоративная культура: Учеб. пособие. [Текст]. М.: Логос, 2004. 224 с.

109. Петерсон И.Р. Педагогическая игра как средство формирования коммуникативных умений у будущих учителей: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Л.: ЛГУ, 1984.-15 с.

110. Пигалев А.И. Культурология. Волгоград: ВГУ, 1998.-416 с.

111. Пидкасистый П.И., Фридман Л.М., Гарунов М.Г. Психолого-дидактический справочник преподавателя высшей школы. [Текст]. М.: Педагог, общ-во России, 1999.-354 с.

112. Политология в схемах и комментариях: Учеб. пособие. [Текст]. СПб.: Питер, 2005. -300 с.

113. Политология: Хрестоматия / Сост. Б.А. Исаев, А.С. Тургаев, А.Е. Хренов. [Текст]. СПб.: Питер, 2006.-464 с.

114. Попова Т.В. Педагогические условия формирования дидактической культуры учителя начальной школы: Дис.... канд. пед. наук. [Текст]. Ижевск, 2001. -178 с.

115. Постижение: Социология. Социальная политика. Экономическая реформа [Текст]. / Ред.-сост. Ф.М. Бородкин и др. М.: Прогресс, 1989. 592 с.

116. Проблемы воспитания и социально-педагогической работы // Новые технологии в воспитании и социально-педагогической работе: теория и опыт применения: Тез. докл. регион, науч.-прак. конф. Глазов: Изд-во ГТПИ, 2003.-148 с.

117. Проблемы российской правовой системы. Инновационные процессы в образовании // Проблемы регионального управления: Материалы междунар. науч.-практ. конф. Таганрог: ТИУиЭ, 2003. -344 с.

118. Психология и педагогика: Учеб. пособие / Под ред. К.А. Абульхановой, Н.В. Васиной, Л.Г. Лаптева, В.А. Сластенина. [Текст]. М.: Изд-во «Совершенство», 1998. -320 с.

119. Психолого-педагогические исследования в системе образования: Материалы Всерос. науч.-практ. конф. Москва - Челябинск: Изд-во «Образование», 2005,-273 с.

120. Пугачева Н.Б. Теория и практика политической социализации личности: Монография. [Текст]. Ижевск: ИГСА, 2000.-241 с.

121. Радевич А.Ф. Ценности догматика (на примере исследования учащихся) // Образование в Удмуртии. 1998. № 2, -С.107-109.

122. Радевич А.Ф., Трофимова Г.С. Результаты исследования по адаптации шкалы догматизма М. Рокича // Образование в Удмуртии: Инф.-метод, сб. Ижевск: РИУ МЦМНО УР, 1996. -С. 49-51.

123. Радионова Н.Ф., Тряпицина А.П. Гуманитарный подход к оценке образованности обучающихся // Проблемы гуманитаризации образования. [Текст]. СПб.: РГПУ, 1999. -33 с.

124. Развитие гуманитарных наук и гуманитарного образования в Уральском регионе // Материалы науч.-практ. конф. Ижевск: Изд-во УдГУ, 2000. -147 с.

125. Рафаэль Пок де Фелиу. Эпоха перемен: Россия глазами

испанского корреспондента / Предисловие Роя Медведева. М.: Время, 2005.- 576 с.

126. Реан А.А. О творческом и репродуктивном началах в учебно-познавательной деятельности студентов // Формирование педагогических умений и профессионально-значимых свойств личности у студентов. Ижевск: Удм. госун-т, 1988. –С.52-54.

127. Реан А.А. Практическая психодиагностика личности: Учеб. пособие. СПб.: СПбГУ, 2001. 224 с.

128. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. М., 1946. -564 с.

129. Руденко В.Н. Культурологические основания целостности содержания высшего образования // Педагогика. 2004. № 1. -С. 42-44.

130. Руденко Ю.С. Формирование содержания и структуры учебных дисциплин в вузе: Автореф. дис.... канд. пед. наук. [Текст]. М., 1995.-145 с.

131. Рыпин Б.И. Управленческая деятельность директора как фактор развития внутришкольной культуры: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. [Текст]. Великий Новгород, 2003.-18 с.

132. Сабуров Х.М. Концептуально-методические основы содержания государственного стандарта начального образования и технология его введения в деятельность начальных классов школ Таджикистана / Х.М. Сабуров [Текст]: автореф. дисс. док. пед. наук./ Х.М. Сабуров. – Душанбе, 2014. – 45 с.

133. Сабурӣ Х.М. Маорифи миллӣ ва масъалаҳои пешқадами таълим ва тарбия (монография). – Хуҷанд: Нури маърифат, 2018. – 316 с.

134. Садохин А.П. Политология. Конспект лекций: Учеб. пособие. М.: Эксмо,2005.-208с.

135. СедельТ.О. Становление личности в процессе творческого освоения художественной культуры: Автореф. дис. ... канд. культурол. наук. СПб., 1997.-21 с.

136. Серебрянников Л.Н., Солдатов В.В. Проектно-технологические подходы в подготовке учителя, //http://www.yspu.yar.ru /vestink/pedagogicheskiy opyt/11_8

137. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. [Текст]. М.: Логос, 1999.-272 с.

138. Сиваков И.П. Современная парадигма ценностного образования // Новые технологии систем непрерывного образования: [Текст]. Сб. науч. ст. / Под ред. А.И. Жука, А.В. Козулина. Минск: ИПК и ПРР и СО, 1995. -С. 147-154.

139. Словарь иностранных слов с приложениями. [Текст]. М.: «Престиж книга», «РИПОЛ классик», 2005. -544 с.

140. Современная дидактика: теория и практика [Текст]. / Под ред. И.Я. Лернера, И.К. Журавлёва. М.: ИТП и МИО РАО, 1994.-288 с.

141. Современные проблемы педагогики и педагогической психологии: Тр. преп. и асп. ф-та психологии СПбГУ. СПб.: СПбГУ, 2005. -83 с.

142. Соколова В.В. Общепедагогические основы формирования коммуникативной культуры в системе непрерывного образования: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. [Текст]. Чебоксары, 1999.-41 с.

143. Становление ключевых социальных компетентностей на разных уровнях образовательной системы. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. -82 с.

144. Селевко Г.К, Селевко А.Г. Социально-воспитательные технологии. М.: Народное образование, 2002.-148с.

145. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030. [Матн]. Душанбе. 2020.

146. Стремоухов А.В. Воспитание политической культуры у слушателей училища - будущих политработников органов внутренних дел: Автореф. дис.... канд. пед. наук. Л.: ЛГУ им. А.А. Жданова,1986.16 с.

147. Тарасов А.Ф. Воспитание педагогической культуры у слушателей - будущих организаторов воспитательно-правовой работы в органах внутренних дел: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. [Текст]. СПб.: СПбЮИ-Т, 1995. -20 с.

148. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация

М.: Изд-во МГУ, 2004. -352 с.

149. Технология акмеологических методов обучения: [Текст]. Сб. науч. тр. / Отв. ред. Р.Ф. Жуков. СПб.: СПбГИЭУ, 2000,-160 с.

150. Тинт Ю.С. Политология: Учеб. пособие. М.: Изд-во РИОР, 2006. -79 с.

151. Трифонова И.С. Учитель в системе ценностных отношений: Монография. Ижевск: Изд. дом «Удмуртский университет». 2006.-207 с.

152. Трофимов С.Ю. К вопросу о западной интерпретации кризисных явлений в КПСС в конце XX века // Российская универс.-академ. науч.-практ. конф.: Материалы докладов. [Текст]. Ижевск: УдГУ, 2003. - С.192-193.

153. Трофимов С.Ю. Политические реформы 1985-1991 гг. и КПСС // «VII Царскосельские чтения»: Материалы междунар. науч.-практ. конф. СПб.: ЛГОУ им. А.С. Пушкина, 2003.

154. Трофимова Г.С. Гуманитаризация образования как способ вхождения человека в современный мир // Материалы науч.-практ. конф. [Текст]. Ижевск: Изд- во «Орион Плюс», 2000. - С.134-137.

155. Трофимова Г.С. Основы педагогической коммуникативной компетентности: Учеб. пособие. Ижевск: Изд-во Удм. ун-та, 1994.-76 с.

156. Троянская С.Л. Развитие общекультурной компетентности в процессе образования: Монография. [Текст]. Ижевск: УдГУ, 2004. -100 с.

157. Успенский Б.А. К проблеме генезиса Тартуско-Московской семиотической школы // Ю.М. Лотман и тартуско-московоская семиотическая школа. М.: Генезис, 1994.- С. 265-279.

158. Управление познавательной деятельностью учащихся / Под ред. П.Я. Гальперина, Н.Ф. Талызиной. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972.-262 с.

159. Утехина А.Н. Аксиологическая составляющая моделирования личностноразвивающего образования [Текст]. // Модель деятельности специалиста как научно-методологическая проблема: Материалы научно-методической сессии. Ижевск: УдГУ, 2007. -С. 365-369.

160. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.Ҷилди 2. –Душанбе.2008.-393с.

161. Формановская Н.И. Культура общения и речевой этикет. [Текст]. М.: Изд-во ИКАР, 2005.-250 с.

162. ХалемскийГ.А. Профессиональные ценности учителя в обеспечении нового качества образования // Акмеология 2002: Методические и методологические проблемы. [Текст]. СПб.: СПбАА, 2002. Вып. 7. -С. 222-227.

163. Хвалевко Н.Г. Управление гражданским воспитанием школьников в условиях муниципальной системы образования: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. [Текст]. Кемерово, 2005.-23 с.

164. Хоскинг Дж. История Советского Союза. 1917-1991 / Пер. с англ. П. Куценкова. Смоленск: «Русич», 2001,-497 с.

165. Хусаинов З.А. Концептуальные основы формирования экологической культуры школьников: этнопедагогический аспект: Автореф. дис. ... д-ра. пед. наук. [Текст]. Ижевск, 2006 .-40 с.

166. Хусаинов З.А. Экологическая культура учащихся национальной школы: Монография. Казань: Изд-во КГУ, 2005.-264 с.

167. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. [Текст]. М.: МГУ, 2003.

168. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты. М.: Центр «Эйдос», 2002.

169. Цурцилина Н.Н. Поэтический текст как средство развития индивидуальной культуры подростка: Автореф. дис.... канд. пед. наук. [Текст]. Ижевск, 2004.-22 с.

167.Чернилевский Д.В. Дидактические технологии в высшей школе: Учеб. пособие для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002.-437 с.

168. Чошанов М.А. Школьная оценка: старые проблемы и новые перспективы // Педагогика. 2000. № 10. -С. 95-98.

169. Чупрасова В.И. Деловая игра как средство формирования психологического климата в студенческом коллективе. М.: Педагогика,

1995.-178 с.

170. Шарифзода Ф. Актуальные проблемы современной педагогики. Книга 1 / Ф. Шарифзода [Текст].Душанбе: Ирфон, 2009. - 459 с.

171. Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва фарҳанги ҷомеа / Ф. Шарифзода // Муҳ.масъул С. Сулаймони; АТТ[Матн]. – Душанбе, 2010. – 544 с.

172. Шарифзода Ф., Педагогикаи умумӣ ва касбӣ / Ф.Шарифзода, А.М. Миралиев [Матн]. – Душанбе,2012. – 526 с.

173. Шаропов Ш.А. Муошират ва худшиносӣ / Ш.А. Шаропов [Матн]. – Худжанд.: Нури маърифат, 2012. – 304 с.

174. Шаропов Ш.А., Муаммои салоҳияти касбии омӯзгори оянда ва ҷойгоҳи он дар педагогикаи муосир / Ш.А. Шаропов, М.Т. Луфов // Маводи Конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзӯи: Паёми Пешвои миллат-оинаи рушди сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва мадании Тоҷикистон [Матн]. - С. 372-375.

175. Шамова Т.Н. Переподготовка руководителей образовательных учреждений // Педагогика. [Текст]. 2003. № 6. -С. 47-53.

176. Шестопал Е.Б. Личность и политика: Критический очерк современных западных концепций политической социализации. [Текст]. М.: Мысль, 1988.-203 с.

177. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе: Кн. для учителя. М.: Просвещение. 1986.-142 с.

178. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. [Текст]. М.: Педагогика, 1989. -554 с.

179. Юрьев А.И. Введение в политическую психологию. СПб.: Изд-во СПбГУ, 1992.-232 с.

180. Юрьев А.И. Системное описание политической психологии: Дис. ... д-ра психол. наук. СПб.: СПбГУ, 1996.-166 с.

181. Юдин О.В. Формирование психологической культуры преподавателя учреждения среднего профессионального образования: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Ижевск, 2006.-18 с.

182. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. [Текст]. М.: «Сентябрь», 2000.-110 с.

183. Якунин В.А. Современные методы обучения в высшей школе: Учеб. пособие. [Текст]. Л.: ЛГУ, 1991. -115 с.

184. Яковлева Н.О. Проектирование как педагогический феномен // Педагогика. [Текст]. 2002. № 6.-С.24-32.

185. Bell D. Notes of the Postindustrial Society // The Public Interest. 1997. № 7.

186. Calfee Robert, Patrick Cynthia Teach Our Children Well. Stanford, 1995.234 p.

187. Johnson David W, R. Johnson, K. Smith. Cooperative Learning Returns To College // Chicago, 1988.

188. www.lib.udm.ru

189. www.culturologia.info

190. www.velikanov.ru/culturology

191. www.philosophy .ru/edu/ref/enc/pe.html#BM 14011

192. www.soc.lib.ru/su/

193. www.inosmi.ru/translation/

МУНДАРИҶАИ АСОСӢ ВА НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ ДОВТАЛАБ ИНЪИКОС ЁФТААНД:

1. ***Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои тақризии Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидаанд:***

[1-М]. Мақсудов Х.З. Мундариҷаи корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ оиди ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда [Матн] / Х.З. Мақсудов // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. 2024. №2 (51). – С.104-112. ISSN 2222-9809.

[2-М]. Оид ба лоиҳасозии ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда дар фаъолияти таълимии мактабҳои олӣ [Матн] / Х.З. Мақсудов // Паёми Китобхонаи миллӣ. 2024. №4 (8). – С.160-167. ISSN 2959-7803.

[3-М]. Мақсудов Х.З. Оид ба лоиҳасозии ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда дар фаъолияти таълимӣ [Матн] / Х.З. Мақсудов // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2025. №1. – С.71-76. ISSN 2617-2053.

[4-М]. Мақсудов Х.З. Баъзе ҷабҳаҳои технологияи рушди фарҳанги сиёсии донишҷӯён дар макотиби олӣ [Матн] / Х.З. Мақсудов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. 2025. №1-2 (134). - С.305-310. ISSN 2663-5534.

2. ***Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои дигар чоп шудаанд:***

[5-М]. Мақсудов Х.З. Ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён ва татбиқи он дар амалияи таълим [Матн] / Х.З. Мақсудов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Дурнамои рушди таҳсилоти олӣ дар давраи ҷаҳонишавӣ». Хуҷанд. 2022. – С.4–7.

[6-М]. Мақсудов Х.З. Фарҳанги сиёсии ҷавонони донишҷӯ ҳамчун механизми рафтори онҳо [Матн] / Х.З. Мақсудов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Дурнамои рушди таҳсилоти олӣ дар давраи ҷаҳонишавӣ». Хуҷанд. 2022. - С.295–298.

[7-М]. Мақсудов Х.З. Ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён ҳамчун сифати аз ҷиҳати иҷтимоӣ талабшавандаи таҳсилот [Матн] / Х.З. Мақсудов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Дурнамои рушди таҳсилоти олӣ дар давраи ҷаҳонишавӣ». Хуҷанд. 2022. – С.295–298.

[8-М]. Мақсудов Х.З. Муҳтавои кори тақрибавӣ оид ба ташаккули фарҳанги сиёсӣ дар мутахассисони оянда дар заминаи фаъолияти таълимию тарбиявӣ. Монографияи дастаҷамъӣ. [Матн] / Х.З. Мақсудов. Хуҷанд. 2023. 180 с.

[9-М]. Мақсудов Х.З. Баъзе ҷузъҳои технологияи педагогии рушди фарҳанги сиёсии ҷавонон [Матн] / Х.З. Мақсудӣ // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ: «Муаммоҳо ва дурнамои рушди илмҳои педагогӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ» бахшида ба ҷашни 35 солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Хуҷанд. 2024. - С.296-300.

[10-М]. Мақсудӣ Х.З. Наврӯз таҷрибаи таърихӣ ва аҳамияти он дар имрӯз [Матн] / Х.З. Мақсудӣ // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ «Наврӯз – рамзи худшиносии миллӣ ва ҷашни баҳамоии тамаддунҳо» бахшида ба 35 солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Рӯдакӣ. 2026. – С.185-186.

[11-М]. Мақсудӣ Х.З. Мавқеи инноватсия дар омода намудани мутахассисони миёнаи касбӣ [Матн] / Х.З. Мақсудӣ // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ: «Масъалаҳои мубрами таҳсилоти миёнаи касбӣ дар шароити рушди инноватсия ва рақамикунонӣ». Дар ҳошияи эълон гардидани солҳои 2025–2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» баргузор гардидааст. Душанбе. 2026. – С.124-126.

